

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

MARS et HISTORIA

De "NEDERLANDSE VERENIGING VOOR MILITAIRE HISTORIE", opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

ERELEDEN:

M. Botma, drs B.G.J. Elias, F.J. van Lier,
H. Muller, drs J. Nuis.

BESTUUR:

Voorzitter: A.G. Westendorp
A. Neuhuyslaan 42
8072 HT Nunspeet
0341-416605

Vice-voorzitter: drs R. de Winter
Koolwitjehof 29
3124 BH Schiedam
010-4709516 (thuis)
070-3188632 (kantoor)

Secretaris: H.A. Bresser
Lindenlaan 38
7461 XM Rijssen
0548-522342

Penningmeester: mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

Redacteur: T.L.D. Postma
Kalfjeslaan 123
2623 AD Delft
015-2612663

Leden: drs J.P.C.M. van Hoof,
mw. M. Groen, drs A.J. van der Peet,
W.L. Plink, J.W.H. Sonnemans

Foto's omslag:

Vlag en vaandel van de Koninklijke Luchtmacht

Colofon

LIDMAATSCHAP:

Kosten: € 27,50/jaar (buitenland:
€ 35,-/jaar) te storten op rek.nr.
65.82.12.125 van de ING-bank te
Waddinxveen of op giro 2940790
t.n.v. de Nederlandse Vereniging
voor Militaire Historie.

LEDENADMINISTRATIE:

mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

REDACTIE:

T.L.D. Postma.

REDACTIEADRES:

Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft
015-2612663

E-mail: theo.postma@xs4all.nl

ADVERTENTIES:

Voorbeeld tarief: kwart pagina per
jaar (vaste tekst): € 115,-; invoegen
bedrukt A4 per keer: € 100,-.
Inlichtingen bij penningmeester.

DRUK:

"Pro Patria", Zwijndrecht.

ISSN - 0928-5156

ARCHIEF OUDE NUMMERS:

Redactie

NABESTELLEN OUDE NUMMERS:

vóór '97: P.N.M.A. van der Baan
Postbus 183
3900 AD Veenendaal
v.a. '97: bij de redactie

Prijzen:

per nummer € 2,50 + porto,
lustrumnummer € 5,- + porto,
per jaargang € 7,50 + porto,
alle bij vooruitbetaling.

INTERNETSITE:

www.marsethistoria.nl

Inhoud

<i>drs. Rolf de Winter</i> Omslagartikel: Vlag en vaandel	2
<i>Theo Postma</i> Op bezoek bij ... Piet Kamphuis	8
<i>P.I.M. Evers</i> Militariade	10
<i>Kees Schilt</i> Vanwaar toch die kam?	18
<i>Theo Postma</i> Voor u gelezen: "Ik had mijn Roode-kruis band afgedaan"	41
<i>Wim den Dunnen</i> Herdenkingen mei 1945 en mei 1940	43
<i>Andries Westendorp</i> Voor u gelezen: Gehalveerde mensen	45
<i>B.C. Cats en R. Kuenen</i> Nederlandse baretgesp voor Indonesische cadetten	45
<i>dr. S.J. de Groot</i> Voor u gelezen: Constantijn Johan Wolterbeek (1766-1845, Van adelborst tot admiraal	47
<i>D.F.C. Kuperus</i> Luitenant Ter Zee Tobias Tak Cuperus (1756-1790) De held van de Marmietenoorlog	48
<i>Koos Berlemon, Theo Postma, Hans Mauer</i> Voor u gelezen en kort besproken: Van Breda naar Biak, Vestingstad Zutphen, "Oorlogsgraven in Oegstgeest"	55
<i>Jos Heyman, Riverton</i> Nederlands Indische vliegtuigen in Australië	57
<i>Wil Zaagman jr.</i> Wijzigingen op de ledenlijst	60

drs. Rolf de Winter

Hoofd Sectie Luchtmachthistorie

VLAG EN VAANDEL

Traditie in een 'jong' krijgsmachtdeel

Met de verzelfstandiging van de Nederlandse luchtmacht in 1953 kwam er naast de Koninklijke Marine en de Koninklijke Landmacht een derde krijgsmachtdeel bij: de Koninklijke Luchtmacht (KLu). In tegenstelling tot haar twee oudere zusjes 'ter zee' en 'te land' beschikte de luchtmacht niet over een eeuwenoude geschiedenis met rijke tradities en regalia. In veel opzichten moest de KLu een inhaalslag maken om, óók op het vlak van traditievorming en militaire ceremonieën, uit te groeien tot een volwaardig krijgsmachtdeel. Er gingen enige decennia mee heen om schampere opmerkingen over dat stelletje vrijgevochten vliegeniers en sleutelaars dat zich maar weinig gelegen zou laten liggen aan zaken als militair voorkomen, ceremonieel en traditiebeleving goeddeels te smoren. Criticasters brachten te berde dat het personeel van het nieuwe krijgsmachtdeel elke vorm van militair-historisch besef ontbeerde. Bij de andere krijgsmachtdelen moest ook het exerceren van de luchtmachtmilitairen het regelmatig ontgelden. In de messes waren kreten in de trant van 'De luchtmacht kan niet marcheren' met enig hoongelach niet van de lucht. Men ging er wat achteloos aan voorbij dat het feilloos kunnen uitvoeren van militaire bewegingsoefeningen op de grond geen enkele garantie bood voor een even excellerend optreden in de derde dimensie, het luchtruim. Sterker nog, je zou er daar in het geheel niet mee uit de voeten kunnen; commando's als 'voorwaarts mars!', 'rechts richten', 'hoofd der colonne links', of 'het geheel...geeft acht' bieden een luchtmachtmilitair bij het ontplooiën van air power maar bitter weinig houvast.

Anno 2005 is de Koninklijke Luchtmacht ook in ceremonieel opzicht en qua traditiebeleving echter geheel bij de tijd. Tijdens de bijzetting van ZKH Prins Bernhard in de Nieuwe Kerk van Delft demonstreerde dit krijgsmachtdeel op overtuigende wijze dat het - inmiddels ook volledig geëmancipeerd - z'n mannetje én vrouwtje staat. Velen herinneren zich ongetwijfeld de beelden van december vorig jaar. De KLu participeerde met detachementen van actief dienenden, reservisten en oudgedienden in de ereafzetting langs de route en verzorgde met de Luchtmachtkapel een deel van de muzikale omlijsting. Een militaire draagploeg van de KLu plaatste de lijkstaf met het stoffelijk overschot bij Paleis Noordeinde op de affuit en boven de Markt in Delft bracht de luchtmacht velen in vervoering door op een aansprekende wijze een uniek militair eerbewijs aan de Prins te brengen. Met het vliegen van de zogenaamde 'missing manformation' door drie F-16's van het 322 Squadron en een Spitfire van de KLu Historische Vlucht op het moment dat de Prins de kerk werd binnengedragen, zorgde de luchtmacht voor een onvergetelijk moment dat alom als een van de meest indrukwekkende van de bijzetting werd ervaren.

De eerste stapjes

Het Nederlandse luchtwapen had in zijn jonge jaren, na de bescheiden start op Vliegekamp Soesterberg in 1913, slechts zijdelings oog voor traditievorming en ceremonieel. En dat zal niemand verbazen. Immers, de pioniers van de *Luchtvaartafdeeling*, zoals het luchtwapen destijds werd genoemd, hadden hun handen meer dan vol om het nieuwe krijgsmachtonderdeel - letterlijk en figuurlijk - van de grond te krijgen. Weldra kwamen er echter stoffelijke blijken en uitingen om de eigen, specifieke positie binnen de krijgsmacht te onderstrepen. Op de hoge kraag van de uniformjas verscheen een uniek onderscheidingsteken: een van gouddraad geborduurde rotatiemotor met twebladige luchtschroef. De militairen die als luchtvaarders het zwerk kozen, tooiden zich na het behalen van het vlieg- of waarnemersbrevet met de vlieger- of waarnemerswing. Bij de viering van het tienjarig bestaan in 1923 werd er op het Vliegekamp Soesterberg een gedenkzuil opgericht ter nagedachtenis 'aan onze gevallen kameraden'. Dit oudste luchtmachtmonument vormt jaarlijks tijdens de dodenherdenking op 4 mei en de verjaardag van de KLu op 1 juli nog altijd het ceremoniële middelpunt van de luchtmachtplechtigheden.

De eerste hemelsblauwe en oranje-kleurige luchtmachtvlag met het ordeteken der Militaire Willems-Orde, die van 1948 tot 1965 op alle luchtmachtonderdelen werd gehesen.

De Militaire Luchtvaart geridderd

Een belangrijke stap voorwaarts op de weg naar meer autonomie werd gezet op 1 juli 1939 toen de militaire luchtvaart de status van zelfstandig wapen binnen de Koninklijke Landmacht verkreeg. Vanaf dat moment bestond er naast een wapen der Infanterie, Artillerie, Cavalerie en Genie een

vijfde wapen: het *Wapen der Militaire Luchtvaart*. Dit vijfde wapen wist zich nog geen jaar na zijn oprichting op bijzondere wijze te onderscheiden. In de ongelijke strijd die op 10 mei 1940 tegen de Duitsers moest worden aangegaan, voltrok zich binnen vijf dagen de vrijwel totale ondergang van het Nederlands luchtwapen. In die veelbesproken meidagen toonde het personeel van het Wapen der Militaire Luchtvaart een enorme inzet en manifesteerde het zich 'met grooten moed en zelfopoffering (...) zonder te letten op aantal en hoedanigheid der vijandelijke vliegtuigen [en door] zonder de minste aarzeling aan te vallen, waar zich daartoe de gelegenheid voordeed'. Het optreden van het luchtwapen werd van dien aard geacht dat de opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, generaal H.G. Winkelman, reeds op 18 mei 1940 overging tot de toekenning van de Militaire Willems-Orde (MWO) der 4^e klasse, de hoogste Nederlandse dapperheidsonderscheiding. Na de Tweede Wereldoorlog zou het bij de MWO behorende ordeteken een speciale rol gaan vervullen in het luchtmachtceremonieel. Tijdens de wederopbouw van de krijgsmacht in de tweede helft van de jaren '40 werd het door de luchtstrijdkrachten als een gemis ervaren dat niet werd beschikt over een eigen vlag die op de luchtmacht-

onderdelen kon worden gevoerd. Deze onvolkomenheid werd in het kader van het 35-jarig bestaan van de Militaire Luchtvaart 'gerepareerd'. Het Koninklijk Besluit (KB) van 18 juni 1948 introduceerde een luchtmachtvlag, die op 1 juli van dat jaar officieel werd uitgereikt tijdens een plechtigheid op het Binnenhof in Den Haag. Een verslag van die bijeenkomst leert dat de weersomstan-

digheden die dag niet echt meewerkten: '(...) nu en dan neerdalende fijne motregen uit een laag hangend, gesloten wolkendek'. Rond elf uur 's morgens arriveerde in een 'gesloten Cadillac' Prinses Regentes Juliana, gekleed in een 'parel-grijs mantelcostuum'. In het bijzijn van een groot aantal hoge burgerlijke en militaire autoriteiten inspecteerde zij de drie bataljons Luchtvaarttroepen, die zich in carré op het Binnenhof hadden opgesteld. Nadat de ban met tromgeroffel was geopend hees men het dundoek onder het spelen van het Wilhelmus voor de eerste maal. Op de oranje en hemelsblauw gekleurde luchtmachtvlag stond prominent het ordeteken van Ridder der 4e klasse der MWO afgebeeld. Na deze korte plechtigheid werd de ban weer met tromgeroffel gesloten, hield de Prinses Regentes een korte toespraak en spelde zij een aantal luchtmachtmilitairen persoonlijk een dapperheidsonderscheiding op de borst. Behalve een MWO der 4^e klasse voor majoor-vlieger-waarnemer J.N. Mulder werden er die dag ook een Bronzen Leeuw, een Bronzen Kruis en zeven Vliegerkruizen vergeven. De nu officieel ten doop gehouden luchtmachtvlag kreeg voor het luchtmacht personeel een belangrijke symbolische betekenis en zou in ongewijzigde vorm bijna achttien jaar op alle luchtmachtonderdelen worden gevoerd. Dagelijks werd tijdens een vlaggenparade op ieder afzonderlijk onderdeel de vlag tegelijkertijd met de Nederlandse gehesen en 's avonds neergehaald.

Van vlag naar vaandel

De reden dat de vorm van de luchtmachtvlag moest worden aangepast, lag in de toekenning van een luchtmachtvaandel.

De voorzijde van het luchtmachtvaandel met daaraan gehecht het ordeteken van de Militair Willems-Orde.

Pas in 1965, twaalf jaar nadat de luchtmacht het predikaat 'Koninklijk' hadden verworven, kreeg de KLu de beschikking over een eigen vaandel. Nadat eerdere voorstellen om de luchtmacht een vaandel te verlenen waren afgewezen, reageerde men in luchtmachtkringen verheugd toen bij KB van 20 maart 1965 uiteindelijk een luchtmachtvaandel werd toegekend.* *De Vliegende Hollander* stelde dat er opnieuw sprake was van een belangrijk symbolisch feit. In

een hoofdartikel van april 1965 schreef het personeelsblad van de luchtmacht over de toekenning ervan onder meer: 'De dag waarop deze lang gekoesterde wens in vervulling zal gaan, zal in de annalen van de Koninklijke Luchtmacht worden geboekt als een hoogtijdag. [Het is] immers een Koninklijk eerbetoon waarop ieder, die bij de luchtmacht dient, trots is. Daarenboven wordt met het vaandel tot uitdrukking gebracht dat ons krijgsmachtdeel door de grote onderlinge verbondenheid der samenstellende delen het karakter heeft van één korps.'

Op de voorzijde van het oranjeleurige luchtmachtvaandel werd centraal in goud de gekroonde letter 'J' van de destijds regerende vorstin Juliana aangebracht met daaronder het opschrift 'Koninklijke Luchtmacht'. Voorts stonden er rond de 'J' vier wapenfeiten van de Nederlandse en Nederlands-Indische militaire luchtvaart vermeld: *Nederland 1940, Nederlandsch-Indië/Malaka 1941-1942, Engeland/West-Europa 1941-1945 en Australië/Indische Archipel 1942-1945*. Eind 1968 zou daar bij Koninklijk Besluit met het opschrift *Indische Archipel 1947-1949* nog een vijfde wapenfeit aan worden toegevoegd. Aan het vaandel werd

het ordeteken van Ridder der 4e klasse MWO gehecht. Omdat deze dapperheidsonderscheiding vanaf het voorjaar van 1965 direct én exclusief was verbonden met het luchtmachtvaandel, diende de afbeelding van dit ordeteken van de luchtmachtvlag te verdwijnen. De ingebruikneming van het vaandel noodzaakte aldus tot een aanpassing van de vlag. In de plaats van het ridderkruis der Militaire Willemsorde kwam een gekroonde vliegende adelaar, een roofvogel die als heraldisch symbool in de loop der jaren bij veel luchtmachten zijn intrede heeft gedaan. De hemelsblauwe achtergrond werd bovendien veranderd in een kobaltblauwe achtergrond.

Alle registers open

De introductie van het luchtmachtvaandel mocht dan misschien in de ogen van sommigen rijkelijk laat zijn beslag krijgen, de wijze waarop dat gebeurde was echter bijzonder en kon, in de woorden van *De Vliegende Hollander*, zonder meer worden bestempeld als een 'hoogtijdag'. De plechtige uitreiking van het vaandel vond - weinig verrassend - plaats op de bakermat van de militaire luchtvaart Soesterberg. Die uitreiking stond aanvankelijk gepland op 14 april 1965 maar moest worden uitgesteld omdat Hare Majesteit kort tevoren tijdens haar (wintersport)vakantie in Lech een beenblessure had opgelopen. Op 19 mei was het dan eindelijk zover en kon Koningin Juliana, volledig hersteld en vergezeld door Prins Bernhard in zijn hoedanigheid van Inspecteur-generaal van de KLu, op het podium van het grote paraderrein plaatsnemen. Als paradedcommandant trad de al eerdergenoemde en inmiddels tot commodore op-

geklommen J.N. Mulder op, die de troepen, 662 man, na het spelen van het volkslied gereed meldde. Toen het geheel door de Koningin was geïnspecteerd, hield zij een toespraak waarin zij memoreerde dat het luchtmachtvaandel de bevestiging vormde 'van het grote saamhorigheidsgevoel en de hechte menselijke verhoudingen in onze luchtmacht' (Tegenwoordig zouden wij die woorden in goed Nederlands kernachtig vertalen met: 'One team - one mission').

Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, luitenant-generaal A.B. Wolff, overhandigt, ten overstaan van het vorstelijk paar, voor de eerste maal het luchtmachtvaandel aan de vaandeldrager.

Na haar toespraak overhandigde Prins Bernhard het vaandel aan de Koningin, waarop zij het vaandel overdroeg aan de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, luitenant-generaal A.B. Wolff. Met het vaandel in de hand sprak de generaal een kort dankwoord, waarna hij het vaandel overhandigde aan de vaandeldrager van de voor het eerst in de geschiedenis aangetreden en uit zes militairen bestaande vaandelwacht van de KLu. Met het ten gehore brengen van de *Vaandelmars* door de Kapel van de Koninklijke Luchtmacht en het afmarcheren van de vaandelwacht was de uitreikingsplechtigheid op het paraderrein ten einde. De bijeenkomst in Soesterberg werd voortgezet met een optreden van het T-33 stuntteam *Whisky-Four* van de Vliegbasis Woensdrecht, dat 'een puntgave demonstratie van aerobatics' ten beste gaf. Na deze vliegshow volgde een enorm defilé met onder meer een *fly-past* waaraan in totaal maar liefst bijna 100 (!!!) vliegtuigen deelnamen. De luchtarmada, bestaande uit achter elkaar vliegende formaties, kwam in een tijdsbestek van amper vijf minuten voorbij. Het ging om V-formaties van drie vliegtuigen, die in een rechte lijn achter

elkaar vlogen. Na twaalf Piper *Super Cub* verkenningsvliegtuigen en negen Fokker S-11 trainingsvliegtuigen, volgden negen *Alouette III* helikopters, vijf Fokker F-27 transportvliegtuigen en drie Fokker S-14 vliegtuigen. Daarna scheerden 60 straaljagers over. Het ging hierbij om vijf verschillende vliegtuigtypen: twaalf Lockheed T-33 trainingstoestellen, negen Hawker *Hunter* dagjagers, vijftien F-104G *Starfighters*, negen RF *Starfighter* fotoverkenners en vijftien F-84F *Thunderstreak* jachtbommenwerpers. Na dit 'vliegende gedeelte' volgden nog een lopend deel grondtroepen - 540 man en tien diensthonden sterk - en een rijdend gedeelte, bestaande uit 60 voertuigen van de KLu, 'die in de meest vreemdsoortige vormen voorbijtrokken'. Deze exotische stoet werd gevormd door onder andere motorfietsen, trekkers, aanhangers, jeeps, kraanwagens, ambulances, baanvegers, sneeuwblazers, poeder- en schuimblusauto's, mobiele verkeerstorens, raketvoertuigen, lanceerinrichtingen en mobiele radarapparatuur. De luchtmachtgerelateerde tijdschriften deden 'ronkend' verslag van de gedenkwaardige dag. *Onze Luchtmacht* schreef: 'Het geheel was een fraaie en bijzonder correcte demonstratie, die met veel interesse door het Vorstenpaar werd gevolgd.' *De Vliegende Hollander* bleef daarbij niet achter: 'Het defilé verliep uitermate correct en gaf (...) een indruk van de kracht van de luchtmacht zowel op de grond als in de lucht.'

Het veelvuldig gebruik van het vaandel

Nu de luchtmacht eindelijk beschikte over een eigen vaandel, wilde zij dat weten ook. Vanaf 1965 zou het luchtmachtvaandel on-

telbare malen een ceremoniële rol vervullen bij diverse plechtigheden. Het gebruik van het vaandel, de bewaring, het vervoer, de specifieke vaandalexercitie, waaronder het zogenaamde in- en uitreden, de plaats van het vaandel 'in de troep', de groet met het vaandel alsook de rol van de vaandeldrager en de (commandant van de) vaandelwacht, alles werd nauwkeurig bepaald en vastgelegd in reglementen en voorschriften. Op

Het luchtmachtvaandel werd op 9 en 10 maart 1966 ingezet tijdens de plechtigheden rond het Koninklijk Huwelijk van Prinses Beatrix en Prins Claus. De vaandelwacht stond opgesteld voor het Paleis op de Dam in Amsterdam.

initiatief van het toenmalige hoofd van de Sectie Krijgsgeschiedenis KLu (de voorloopster van de Sectie Luchtmachthistorie), kolonel jhr. mr. R.W.C.G.A. Wittert van Hoogland, werd 'al het wel en wee van het gebeuren met het Vaandel' geregistreerd in een zogenaamd 'vaandelregister' of 'vaandelboek'. Model hiervoor stond het *Queen's Colour Record Book*, zoals dat bij de *Royal Air Force* in gebruik was. Ook voor het gebruik van het vaandelregister, dat altijd moest worden bewaard in 'de daarbij verschaft doos van perspex', werd een gedetailleerd reglement ontworpen: 'de bladzijden van het register mogen slechts worden omgeslagen aan de rechterbovenhoek van de bladzijde'.

De inzet van het luchtmachtvaandel bleef niet uitsluitend beperkt tot puur militaire evenementen, maar vond ook plaats bij plechtigheden met een gemengd of in hoofdzaak staatkundig karakter, zoals bij erewachten voor het Koninklijk Huis en bij het bezoek van buitenlandse staatshoofden (of hoge autoriteiten) of leden van buitenlandse vorstenhuizen. Voor het grote publiek was het luchtmachtvaandel voor de eerste maal te bewonderen tijdens de opening van beide Kamers der Staten-Generaal op 21 september 1965 in Den Haag. Op deze

Prinsjesdag 1965 stond de vaandelwacht opgesteld bij het Koninklijk Paleis aan het Lange Voorhout; ook de voltallige Luchtmachtkapel met Tamboerskorps was, 80 man sterk, van de partij. Nog geen twee weken later rukte het luchtmachtvaandel opnieuw uit, ditmaal om de herdenking van het beleg en het ontzet van Leiden (1674) op te luisteren. Op 2 oktober 1965 paradeerde de vaandelwacht door de straten van de Sleutelstad. Dit was met-

een ook een primeur want het was voor het eerst dat het luchtmachtvaandel tijdens een defilé buiten een militair terrein werd meegevoerd. Vanzelfsprekend ontbrak het vaandel niet bij huwelijken van leden van de Koninklijke Familie. Tijdens de plechtigheden in Amsterdam rond het huwelijk van Prinses

Beatrix en Prins Claus op 9 en 10 maart 1966 stond het luchtmachtvaandel, vergezeld van een eresquadron van de KLu pontificaal opgesteld bij de ingang van het Koninklijk Paleis op de Dam. Bij het betreden en verlaten van het Paleis bracht de vaandelwacht de leden van het Koninklijk Huis de zogenaamde vaandelgroet, waarbij de vaandeldrager de vaandelstang in horizontale stand brengt.

Van de talloze malen dat het luchtmachtvaandel optrad vonden verreweg de meeste optredens plaats op (luchtmacht)locaties in Nederland. In het buitenland verscheen het vaandel zelden, een uitzondering hierop vormden plechtigheden bij de Groepen Geleide Wapens van de Koninklijke Luchtmacht, die tussen 1960 en 1995 in de Bondsrepubliek Duitsland waren geleverd. Een uniek buitenlands optreden van het luchtmachtvaandel vond plaats in Parijs op 14 juli 2000, de Franse Nationale feestdag. Ter gelegenheid van het Franse voorzitterschap

van de Europese Unie werd de Koninklijke Luchtmacht uitgenodigd deel te nemen aan het grote defilé in de Franse hoofdstad. Behalve dat vier Nederlandse F-16's meevlogen in het luchtdefilé, nam het luchtmachtvaandel onder het toezien van onder anderen de Franse president Jacques Chirac deel aan de parade op de Avenue des Champs Elysées van de Arc de Triomphe naar de Place de la Concorde.

Voor de Tweede Wereldoorlog legden officieren van de militaire luchtvaart de officierseed af met de linkerhand 'op' een vliegtuig.

Beëdiging op het vaandel

De genoemde bijzondere plechtigheden vormden de afgelopen 40 jaar zeker niet het leeuwendeel van de gelegenheden waarbij het luchtmachtvaandel acte de présence gaf. De 'hoofdschotel' werd gevormd door officiële, terugkerende *luchtmachtplechtigheden*, zoals (Ko-

ninklijke) inspecties, parades, bevelsoverdrachten, (doden)herdenkingen, jubilea en vooral officiersbeëdigingen. Vóór 1965 vonden de beëdigingen voor het front van de troep bij de Nederlandse luchtstrijdkrachten noodgedwongen plaats zonder dat kon worden beschikt over een eigen 'Koningsvaandel'. Dit gemis werd creatief opgelost door de officieren de eed af te nemen 'op' een vliegtuig. De officier hield tijdens het afnemen van de eed met zijn linkerhand (de vleugel van) een vliegtuig vast. Gedurende het Interbellum werden daarvoor vooral de militaire Fokkertoestellen gebruikt, propellervliegtuigen die deel uitmaakten van de vaderlandse luchtvloot. Na de Tweede Wereldoorlog werd deze traditie voortgezet met de beschikbare luchtmachtstraaljagers, zoals de Gloster *Meteor*.

Vanaf 1965 maakte het luchtmachtvaandel integraal deel uit van de officiersbeëdiging; de luchtmacht-officieren werden voortaan beëdigd 'op het vaandel'. De eerste lucht-

Vliegbasis Gilze-Rijen, 26 januari 1990. Nog geheel onwetend over de 'historische' loopbaan die voor hem bij de KLu in het verschiep lag, legt reserve tweede-luitenant drs. R. de Winter ten overstaan van commandant van de Luchtmacht Officiersschool, kolonel FR. Luttge, de belofte 'op' het vaandel af.

machtsofficier die deze eer te beurt viel was eerste luitenant H. Knol, van de dienstgroep van officieren voor vakdiensten. Ten overstaan van de commandant van het Korps Luchtmachtstaf, kolonel J.A. Vergouwe, legde hij op 16 juni 1965 op de Vliegbasis Ypenburg 'met de linkerhand aan het vaandel' de officierseed af. Deze plechtigheid werd onder meer opgeluisterd

door een *fly-past* van achttien vliegtuigen, waaronder zes F-86K *Sabres* van het Italiaanse 23 Squadron, dat destijds enige tijd op de Vliegbasis Soesterberg verbleef. Na luitenant Knol zouden duizenden luchtmachtsofficieren diens voorbeeld volgen en in een plechtige ambiance 'op' het luchtmachtvaandel worden beëdigd. Vanaf 1965 was het vaandel dan ook niet meer weg te denken uit het luchtmachtceremonieel. Het vaandel, één van de prominentste symbolen van de luchtmachtorganisatie, droeg er zo onmiskenbaar toe bij dat traditievorming binnen de Koninklijke Luchtmacht op een volwaardige wijze werd geborgd.

Noot* Aan de Militaire Luchtvaart van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger (ML-KNIL) was in 1942 wel een vaandel toegekend, maar dit krijgsmachtonderdeel werd niet beschouwd als een stamonderdeel van de Koninklijke Luchtmacht (dat was de Luchtvaartafdeeling). Nadat de ML-KNIL in 1950 was opgeheven kon het bij KB van 16 maart 1942 aan dat onderdeel verleende ordeteken van Ridder der 4e klasse MWO dan ook niet worden 'overgedragen' aan de KLu. De KLu mocht wel de voortzetting van de tradities van de ML-KNIL op zich nemen.

Theo Postma

OP BEZOEK BIJ ...

PIET KAMPHUIS

Een bezoek weer dicht bij huis: het onderkomen van het Instituut voor Militaire Geschiedenis op de Van Alkemadeaan in Den Haag, waar Piet als directeur de scepter zwaait.

Na een inleidend gesprekje over Cuba waar we toevallig allebei onlangs op vakantie naar toe waren geweest, kon ik nader kennis maken met iemand die al jaren lid is van Mars maar zich, door zijn drukke werkzaamheden, niet meer zo vaak bij specifieke Marsevenementen laat zien. Ook hoopte ik wat meer te weten te komen van de fusie van de vier historische afdelingen van de krijgsmacht delen.

Piet is in Groningen geboren (tijdens de Watersnood), hij heeft daar ook de HBS gedaan en vervolgens geschiedenis gestudeerd. Hij ging in 1976 naar Leiden om nog een jaar Europees Recht te studeren. Die studie kwam vooral van pas bij de functie van adjunct-secretaris van de "Europese Beweging in Nederland", die hij tot zijn dienstplicht vervulde.

In 1977 trad hij in het huwelijksbootje met studiegenote Ankie, die als lerares geschiedenis aan de slag ging in Alphen aan den Rijn, waar ze sindsdien wonen. In 1979 kwam hij als dienstplichtig vaandrig bij de Sectie Krijgsgeschiedenis KL. De Sectie bestaat al sinds het KB van 24 april 1891, toen lkol De Bas werd belast met 'het doen van nasporingen en het maken van studiën op het gebied van de Nederlandse krijgsgeschiedenis'. Uiteindelijk ligt dit KB ten grondslag aan de vier huidige militair-historische diensten van de krijgsmacht delen. Door bezuinigingsmaatregelen bij Defensie moeten alle afdelingen geschiedenis worden samengevoegd en is de cirkel weer rond. Maar daarover meer in de laatste alinea.

Het toenmalige hoofd Kees Schulten vroeg of Piet na zijn dienstplicht als wetenschappelijk medewerker bij de Sectie wilde blijven. Karel Heshusius, als vrijwilliger bij de Sectie werkzaam en voorzitter van Mars, maakte hem enthousiast voor- en lid van onze vereniging. Binnen de Sectie was hij - mede op grond van zijn Europese ervaringen - een pleitbezorger van de meer contemporaine militaire geschiedbeoefening. Het toenmalige hoofd onderzoek, lkol dr Hans Zwitzer, gaf voor deze koerswijziging ruimte en in 1987 promoveerde Piet tot hoofd van de onderzoeksgroep. Bij het vertrek van Kees Schulten naar het NIOD op 1 januari 1990 werd hij diens opvolger.

Op het internationale vlak is Piet actief als secretaris-generaal van "Commission Internationale d'Histoire Militaire", de wereldorganisatie van militair-historici.

Momenteel is Piet als projectleider bezig met het vormen van een Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), waarin de bestaande militair-historische diensten van de krijgsmacht delen zullen opgaan. Het nieuwe krijgsmachtbrede Instituut zal 38 formatieplaatsen tellen, hetgeen een reductie van 10% betekent ten opzichte van de huidige situatie. Piet streeft ernaar gedwongen ontslagen te voorkomen.

Hij gunt mij een alvast een blik in de nieuwe organisatie:

De Chef Defensiestaf wordt de functionele "baas" van het NIMH, die beheersmatig ondergebracht wordt bij de Hogere Defensie Opleidingen (waarin KIM, KMA, Leergang Topmanagement Defensie en het IDL opgaan). De Dienst gaat - naast een Directeur en een bescheiden bedrijfsbureau met - bestaan uit een viertal functionele afdelingen met de volgende kerntaken:

Wetenschappelijk Onderzoek (10 formatieplaatsen), voor het uitvoeren van fundamenteel en toegepast militair-historisch onderzoek, **Militair- Historisch Onderwijs en Doctrine** (4,4 formatieplaats), voor het leveren van de militair-historische bijdrage aan het proces van opleiden en trainen bij de krijgsmacht delen, inclusief aan de doctrine-ontwikkeling, **Operationele Dienstverlening en Ondersteuning** (9,3 formatieplaats), voor het ondersteunen van de defensieorganisatie door het leveren van op maat gesneden militair-historische informatie, kennis, diensten en producten, **Publieke Informatie en Collectiebeheer** (10,8 formatieplaats), voor het verstrekken van militair-historische informatie richting samenleving, alsmede het op professionele wijze verwerven, beheren, (digitaal) ontsluiten en behouden van unieke militair-historische collecties.

Personeel van de bestaande diensten zal een plaats krijgen in elk der afdelingen. Ruim 35 vrijwillig medewerkers zullen daarnaast aan het NIMH verbonden zijn. Om de bestaande, goede banden met de traditionele krijgsmacht delen te waarborgen, zullen drie senior-functionarissen worden belast met het accountmanagerschap richting KM, KL en Klu met als aanspreekpunt de plaatsvervangend commandant van deze deelstrijdkrachten.

Het Nederlandse Instituut voor Militaire Historie zal vanuit drie, naast elkaar geleden en historische panden op de Alexanderkazerne in Den Haag opereren. Voor bezoekers is een modern ingerichte studiezaal en een goed ingericht beeldarchief beschikbaar. Piet nodigt de leden van Mars graag uit voor een bezoek aan de nieuwe dienst die als slogan heeft: 'De militaire geschiedenis van morgen, ontstaat vandaag !'.

MILITARIADE

Tentoonstellingen en activiteiten

(in 2005, tenzij anders vermeld. I.v.m. openingstijden zijn de telefoonnummers vermeld):

Marinemuseum, Hoofdgracht 3, 1781 AA Den Helder, Tel: 0223-657534

www.marinemuseum.nl

Van...tot: geen datum

Inhoud : Koningin Beatrix is altijd nauw betrokken geweest bij de Koninklijke Marine. Ter gelegenheid van haar 25-jarig regeringsjubileum heeft het Instituut voor de Maritieme Historie een CD-Rom samengesteld met de foto's betreffende de verbondenheid van Hare Majesteit met de Nederlandse Zeemacht.
"Titel: Koningin Beatrix en de Koninklijke Marine"; Verkoopprijs € 4.50
Contact opnemen met : Instituut voor de Maritieme Historie;
tel: 070-316 2853.

Mariniersmuseum, Wijnhaven 7-13, 3011 WH Rotterdam, Tel: 010-412 96 00

www.mariniersmuseum.nl

Algemeen :

Digitaal (www.maritiemdigitaal.nl) is een gezamenlijke database van de belangrijke maritieme musea in Nederland, waarin gegevens kunnen worden opgezocht over voorwerpen en literatuur die zich in deze musea bevinden. Niet alle musea hebben hun collectie volledig beschreven waardoor het kan zijn dat u toch niet kunt vinden wat u zoekt. U kunt dan altijd contact opnemen met de betreffende musea.

Van...tot: 10 maart t/m 20 augustus

Inhoud : **Hollandse Helden**

We kennen ze allemaal nog wel uit onze geschiedenis: de Hollandse Helden van toen. Het Mariniersmuseum presenteert deze helden op een verrassende wijze, maar vooral ook herkenbaar. Kunstenaar Nick Oudshoorn geeft met zijn bijzondere techniek deze helden een nieuwe plaats in ons geheugen.

Legermuseum, Korte Geer, 2611 CA Delft, Tel: 015-2150500, www.legermuseum.nl

Van...tot: t/m 30 september

Inhoud : **Wilhelmina - Vorstin in oorlogstijd (1940-1945)**

Maak kennis met Wilhelmina, als koningin, als mens en als symbool tijdens de Tweede Wereldoorlog. Haar rol als soldatenkoningin en haar relatie met de Nederlandse Krijgsmacht staan centraal. De tentoonstelling bevat karakteristieke

voorwerpen en uniek film- en beeldmateriaal. In de filmzaal draait regelmatig een 20 minuten durend interview met Prins Bernhard, opgenomen in februari 2004, over de rol van Wilhelmina in de Tweede Wereldoorlog.

Van...tot: t/m 3 juli

Inhoud : **In memoriam ZKH Prins Bernhard der Nederlanden**

Met deze tentoonstelling brengt het legermuseum een eerbetoon aan ZKH Prins Bernhard, die sinds 1963 beschermheer was van het museum. In meer dan 50 foto's, ook unieke afbeeldingen van de bijzettingssplechtigheid, wordt de verbondenheid tussen Prins Bernhard, Nederland en de krijgsmacht belicht.

Van...tot: verlengd t/m 7 augustus

Inhoud : **Verre van Vredig, Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918**

In 2004 is het 90 jaar geleden dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Nederland was neutraal, maar toch was het ook hier een roerige periode. In de tentoonstelling o.a. aandacht voor de vluchtelingenstroom, de mobilisatie, schaarste en vernieuwingen in het Nederlandse leger.

Van...tot: permanent

Inhoud : **Meesterwerk, Hollandse vuurwapens uit de Gouden Eeuw**

Topstukken van de 17^e eeuwse Nederlandse geweermakerijen uit voornamelijk Amsterdam, Maastricht en Utrecht worden in een bijzondere schatkameropstelling getoond.

Van...tot: tot en met 2006

Inhoud : **Ridder Roderik**

Ridder Roderik en jonkvrouw Mathilde laten de Middeleeuwen tot leven komen.

Van...tot: elke zondagmiddag op 5, 12, 19 en 26 juni; 3, 10, 17, 24 en 31 juli; 7, 14, 21 en 28 augustus

Inhoud : **Zondagmiddag in het Legermuseum**

In juni vertellen Romeinse soldaten over hun leven in het leger en hun uitrustingsstukken; juli is voertuigenmaand van de Landmacht, elke week een ander en in augustus staan Ridders, jonkvrouwen en schildknappen centraal.

Militaire Luchtvaart Museum, Kamp van Zeist 2-4, 3769 DL Soesterberg.

Tel: 0346-35 38 15, www.militaireluchtvaartmuseum.nl

Van...tot: woensdag 1, 8, 15, 22 en 29 juni en zondag 5, 12, 19 en 26 juni

Inhoud : **Filmmaand**

Iedere woensdag en zondag worden oude luchtmachtfilms vertoond

Van...tot: zondag 3, 10, 17 en 24 juli; woensdag 6, 13, 20 en 27 juli

Inhoud : **Bob Salto**

Voorstellingen om 13.00, 14.00 en 15.00 uur.

Van...tot: zondag 31 juli, 7 en 14 augustus; woensdag 3 en 10 augustus

Inhoud : **Vlucht van de Eeuw**

Pandemonia Science Theater neemt u mee langs de hoogtepunten in de geschiedenis van de Luchtvaart en laat op spectaculaire wijze meer dan een eeuw gemotoriseerde luchtvaart de revue passeren.

Airborne Museum 'Hartenstein', Utrechtseweg 232, 6862 AZ Oosterbeek, Tel: 026-3337710, www.airbornemuseum.com

Van...tot: 9 april t/m 13 oktober.

Inhoud : **Operatie "Amherst"**

Operatie Amherst, de laatste geallieerde luchtlanding in Drenthe 1945.

Van...tot: juli en augustus

Inhoud : **Battlefield tour**

Iedere woensdagmiddag een rondleiding over een deel van het slagveld ten zuiden van Hartenstein. Vertrek 14.00 uur vanaf het museum, afstand 5 km, duur 2 uur, kosten € 3,- per persoon, Bij tegelijk bezoek aan het museum krijgen de bezoekers € 1,- groepskorting op de toegangsprijs. Tevens ontvangt iedere deelnemer een kortingsbon voor een consumptie bij restaurant Schoonhorst.

Van...tot: 28 augustus

Inhoud : **Airborne RETO fietstocht**

Info: www.reto-arnhem.nl

Museum Bronbeek, Velperweg 147, 6824 MM Arnhem, Tel: 026-333 77 10 www.bronbeek.nl

Van...tot: Voorjaar/Zomer 2005

Inhoud : Activiteiten (reserveren noodzakelijk: tel 026-376 35 55)

- 1^e, 3^e en 5^e zondag van de maand Gamelanbespelingen
- Dinsdag 19 juli om 14.00 uur tot 16.30 uur: Rondleiding over het landgoed Bronbeek gevolgd door een diaprojectie over de geschiedenis van dit Landgoed
- Donderdag 21 juli en dinsdag 16 augustus van 14.00 uur tot 15.30 uur: interactieve rondleiding "Met het oog op Bronbeek"
- Tot en met 2 oktober: Van kolonie tot republiek- Indonesië in foto's van Cees Taillie 1946-1949

Documentatiegroep '40-'45, Den Haag, Tel: 0182-309644 webmaster@documentatiegroep40-45.nl

De evenementen van de Documentatiegroep in 2004 zijn:

Van...tot: 11 juni 2005

Inhoud : **Militaria- en Documentatiebeurs met VKTV in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen**

Van...tot: 6 augustus

Inhoud : **Documentatiebeurs in Nationaal Oorlog- en Verzetsmuseum Overloon**

Van...tot: 10 september 2005

Inhoud : **Militaria- en Documentatiebeurs in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen**

Van...tot: 5 november

Inhoud : **Documentatiebeurs met VKTV in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen**

Wijzigingen voorbehouden. Als u zich bij de ingang met het lidmaatschapskaartje M&H meldt als lid van onze vereniging betaalt u het entreegeld, zoals dat geldt voor de leden van de Documentatiegroep '40-'45, t.w. € 1,40. Ook is het voor onze leden mogelijk, uiterlijk de zaterdag vòòr de beursdag, schriftelijk tafelruimte te reserveren (maximaal 3 strekkende meter à € 3,50 per strekkende m.) bij de heer J. Fioole, Eiland 163, 4143 EW Leerdam. Overige informatie 0345-613077.

Infanteriemuseum

Adres: Schietkamp Harskamp, Otterloseweg 5, 6732 BR Harskamp,

tel: 0318-454492 (Infanterie), tel: 0318-454495 (Schietkamp),

tel: 0318-454126 (Korps Nationale Reserve)

Openingstijden: maandag t/m vrijdag 13.00-16.00 uur

Geschiedenis van de regimenten Chasse, Menno van Coehoorn, Johan Willem Friso, Oranje Gelderland and Wielrijders.

Hoewel de afstand tot de linie de nodige kilometers bedraagt, wordt dit ruimschoots goed gemaakt door de aanwezigheid van liefst vier bezienswaardige collecties op 1 complex. Op het fraaie terrein van Schietkamp Harskamp vinden we pantservoertuigen, antitankgeschut en brandweerwagens. Bovendien herbergen de gebouwtjes verzamelingen van het Schietkamp, de Infanterie en het Korps Nationale Reserve.

Museum Nederlandse Cavalerie-Amersfoort

Adres: Bernhardkazerne, Barchman Wuytierslaan 198, Amersfoort. tel: 033-4661996

Openingstijden: dinsdag t/m vrijdag: 10.00-16.00 uur. (legitimatiebewijs meenemen!)

Rondleidingen mogelijk na afspraak.

Het cavaleriemuseum werd in 1998 verbouwd en vernieuwd. Poppen, vuurwapens en schilderijen geven een compleet beeld van de Nederlandse cavalerie. Zowel ruiters als wielrijders en pantserwagens hebben een plek in de expositie. Het museum bereidt een Grebbelinie-expositie voor, met het accent op de linie rond Amersfoort. Waarschijnlijk zal deze expositie plaatsvinden in 2006.

Dependance Luchtvaartartillerie-Ede

Adres: Prins Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2, 6711JC Ede, tel: 0318-681907

Openingstijden: woensdag en donderdag 14.00-16.00 uur

Tijdens de mobilisatie in 1939/1940 werd in de Grebbelinie luchtafweergeschut opgesteld. Ondanks een tekort aan munitie wist men in heel Nederland ongeveer 300 vijandelijke toestellen neer te halen. In dit museum krijgt de bezoeker een indruk van de

Luchtdoelartillerie, die officieel sinds 1922 bestaat.

Herdenkingsenveloppe Airborne Museum

De jaarlijkse herdenkingsenveloppe, de zevende in de serie 'Monumenten van de Slag om Arnhem' toont het monument voor de 101^e US Airbornedivisie op de Drielse Rijndijk bij Heteren. De enveloppe is te koop in het Airborne Museum voor € 3 of door overmaken van € 4 op giro 4184300 t.n.v. Airborne Museum, Oosterbeek o.v.v. 'Enveloppe 2002'. Enveloppen van voorgaande jaren zijn nog in beperkte mate te koop in het museum.

International Military Music Society (IMMS), Hoevelaken, 033-253 48 90,
www.cenimms.org

Op de website <http://home.plex.nl/~imms> kunt u een compleet overzicht vinden van de activiteiten van IMMS.

Cursussen en lezingen van het Nationaal Archief

Foto's van militairen, die vòòr 1941 dienden

Het Rijksarchief beheert een aantal interessante archieven over militairen. Helaas echter beschikt het niet over foto's van militairen. Daarom wil het Rijksarchief te Haarlem graag foto's van beroepsmilitairen of dienstplichtigen, die vòòr 1941 dienden, scannen en de bijbehorende gegevens van de gefotografeerde militair ontvangen. U kunt daarvoor een afspraak maken met Mevrouw A. Meddens, 023-5172709 of de foto e-mailen naar :

ameddens@noordhollandsarchief.org

Videobanden

Zoals bekend, bezit het Instituut voor Militaire Geschiedenis KL (IMG-KL), een rijke verzameling aan films. Dit beeldmateriaal is in de loop der jaren gedeeltelijk overgezet op videobanden, Van deze laatste is inmiddels een aantal als koopvideo beschikbaar. Titels en onderwerpen zijn opgenomen in een catalogus, die is aan te vragen bij de audiovisueel documentalist van het IMG, mevrouw P. Gaetano. Zij is tijdens kantooruren telefonisch te bereiken onder nummer 070-316 53 89. In de catalogus, die kosteloos wordt toegezonden, staan uiteraard ook de bestelwijze en de prijzen vermeld.

Persbericht

Gelegenheidsenveloppen

Uitgifte gelegenheidsenvelop FDC Reünies

Op 4 juni 2005 zullen de enveloppen FDC 24L, 24M en 24R worden uitgegeven. De enveloppen en de insluiter zullen gewijd zijn aan de "Historie MVK Valkenburg". Informatie bij: W. Viergever, Nes 42, 1741 NJ Schagen; Tel 0224-213101.

Uitgifte gelegenheidsenveloppen MLN en MVK De Kooy

Door de Stichting Vrienden van de Traditiekamer van de Marineluchtvaartdienst zal op II mei 2005 enveloppe Militaire Luchtvaart Nederland nr. 43 worden uitgegeven. Deze zal

zijn gewijd aan de “Auster Mk.III”.

Op 7 mei is enveloppe MVKK 46, gewijd aan de “Fairey Baracuda Mk II en III”, uitgebracht.

Informatie bij: R. Pattynama, Stadh. Willem V straat 15, 1785 JA Den Helder
tel.: 0223-660655.

Persbericht

EEN KONINKLIJK FOTOALBUM DEEL 6, 22 januari 2005 t/m 8 januari 2006

Op zaterdag 22 januari 2005 is een start gemaakt met deel zes van het, in 2000 begonnen, tien jaar durende project ‘EEN KONINKLIJK FOTOALBUM, een fotoreportage over het koningshuis in de Nederlandse samenleving in de twintigste eeuw’.

Dit grootse project, eindigend in 2009, belicht jaarlijks tien jaren uit de twintigste eeuw.

In tien sprongen ontvouwt zich zo telkens een verrassend overzicht van staatkundige, historische, culturele, sociale en sportieve gebeurtenissen, waarbij de Koninklijke Familie betrokken was. Interessant hierbij zijn de ontwikkelingen in de mode, het vervoer, de ceremoniën, etc. Daarnaast ontdekt men tradities, waarbij aan oude gewoontes wordt vastgehouden, zoals bijvoorbeeld tijdens de opening van de Staten-Generaal, of bij de met pracht en praal omgeven staatsbezoeken.

De leden van het Huis van Oranje waren en zijn steeds betrokken bij belangrijke, vrolijke, serieuze, maar ook droevige gebeurtenissen. Steeds weer blijkt hoe hun aanwezigheid op prijs wordt gesteld, of dat nu bij een ramp als de cycloon in Borculo in 1925 is of bij de bevrijding in 1945.

Enkele onderwerpen voor het komende jaar zijn: het bezoek aan Breda vanwege de 500-jarige band Oranje-Nassau-Nederland in 1905, de eerste steenlegging van het Rotterdamse stadhuis in 1915, bezoek aan de Belgische koningskinderen in Noordwijk in 1935, het bezoek aan de West in 1955, de verloving van de prinsessen Beatrix en Margriet in 1965, de geboorte van prins Floris in 1975, de Elfstedentocht in 1985 en de ernstige ziekte van prins Bernhard in 1995.

Paleis Het Loo Nationaal Museum

Postadres	Koninklijk Park 1, 7315 JA Apeldoorn.
Ingang	via parkeerplaats Amersfoortseweg, Apeldoorn.
Geopend	dinsdag t/m zondag en op feestdagen van 10.00-17.00 uur
Gesloten	's Maandags en Nieuwjaarsdag.
Entree	€ 9,00 p.p., 6 t/m 17 jr. € 3,00 p.p.
Routebeschrijving	A1 en A50 afslag Paleis Het Loo en vervolgens ANWB-borden volgen.
Openbaar vervoer	Station Apeldoorn, buslijn 102 en 104
Informatie	055-5772400 of www.paleishetloo.nl

Ingezonden brief / reactie van Ronald de Graaf

Het is een goede zaak als recensenten van boeken niet alleen vermelden dat er mooie afbeeldingen in staan en dat het niet uit de kaft rolt. Even lijkt het erop dat Kees Schulten inhoudelijk mijn ‘Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648’ op zijn merites en defecten gaat beoordelen (Mars, 1, 2005, 47-8), maar hij komt inhoudelijk niet verder dan het terecht signaleren van een aantal kennelijke fouten.

Daarvoor ben ik hem als auteur uiteraard alleen maar dankbaar en belooft iets voor een herziene druk.

Iets anders is het als de recensent met modder gaat gooien en dingen gaat roepen als 'militaire begrippen worden royaal rondgestrooid (...) met alle risico's van dien'. Ten eerste ben ik geen Zwarte Piet, maar gepromoveerd bij prof. Igen. G. Berkhof en ten tweede zie ik graag een 'royale' onderbouwing, anders dan de losse flodder over de rol van de kapitein.

Het toppunt voor mij is de korte uitroep over de ondertitel: 'Die andere kijk heb ik vooralsnog niet kunnen ontdekken.' Hiermee veegt Kees Schulten de hoofdgedachte van het boek in één keer van tafel en suggereert hij tevens dat de loftuitingen van Parker en Israel uit de lucht gegrepen zijn. Nou, dacht ik: hier volgt het bewijs. Nu zal Schulten aantonen dat het boek helemaal geen andere kijk biedt en zal hij een aantal titels noemen die grotendeels op hetzelfde neerkomen. Maar dat doet hij niet. Sterker nog, hij zegt dat hij het vooralsnog niet heeft gezien. Waarop slaat het woord 'vooralsnog'? Heeft hij het boek niet uit of slechts vluchtig ingezien? Of kent hij die andere werken - indien zij bestaan - niet?

Ik zal eerst aangeven wat die andere kijk onder andere integraal heeft opgeleverd. Volgens mij zitten daar wel opmerkelijke zaken tussen. Hier volgen enkele, ze staan niet op volgorde van belangrijkheid.

- Wat is het grootste wapenfeit uit de tachtigjarige Oorlog? Niet de Armada of de slag bij Nieuwpoort, maar het beleg van Oostende dat 1100 dagen duurde en waarbij 120.000 om het leven kwam. Drie jaar loopgavenoorlog, met inzet van gifgas...
- Wie een lijn trekt op de kaart van Nederland 0-1 m NAP ziet dat er links maar 10 jaar is gevochten; rechts 80 jaar.
- De Opstand tegen Spanje is de eerste moderne Revolutie. Men moet een Oranje dan ook vergelijken met een Robespierre, Mao, Ho Chi Minh of Soekarno. Men zal dan twee dingen ontdekken: dat de Nederlandse Revolutie vrij gewelddoos was, zonder dicatuur en dat Oranje een militair genie was: inspirator en strateeg van de volksopstand.
- Als moderne revolutie, doorliep de Tachtigjarige Oorlog alle fasen van onlusten, opstootjes, volkswoede en ontevredenheid, tot guerrilla (1565-1572), geregelde oorlog (1572-1590) en later 'nationale' en zelfs internationale coalitieoorlog (1590-1635; 1635-1648).
- Het is misschien wel uniek in de wereldgeschiedenis van in een land waar een revolutie woedt, tegelijk een Gouden Eeuw plaatsvindt.
- Het Staatse leger werd een grootbedrijf, intrek als werkgever en aanjager van stedelijke economieën.
- Zonder een financiële en militaire revolutie had de volksopstand het waarschijnlijk niet gered. Zeker niet, in de huidige mate.
- De inwoners van Leiden stierven aan avitaminose en pest, ipv de hongerdood.
- De Tachtigjarige oorlog was vanaf het Revolutiejaar een totale oorlog, waar door het water en de inundaties de boeren werden getroffen en waar in de belegerde steden het verschil tussen combattant en non-combattant wegviel.
- Bepalend voor de beginfase en het slot van de oorlog, was de opstelling van de stad Amsterdam. Belangrijke bron van spanning tussen Maurits en Oldenbarneveld was dat de laatste en met hem de Staten-Generaal en de oprichters van de VOC de oorlog op de zeeflank in Vlaanderen wilden hebben en Maurits dus strategisch lam werd gelegd.

- In de slotfase van oorlog raakte Frederik-Hendrik verstrikt in zijn eigen pro-Franse politiek.
- Historiografisch: dankzij het Veenraadschapsarchief in Veenendaal is het mogelijk de impact van de oorlog op een open dorpje in de 'frontierprovinciën' te volgen.
- Historiografisch: dankzij de vele brieven en dagboeken van militairen is het mogelijk inzicht te krijgen in de ins- and outs van het soldatenleven.

Graag tot zover. Kees Schulten kan aantonen in welke werken ook deze dingen op integrale wijze aan de orde komen. Doet hij dit niet dan had hij moeten zwijgen.

ps van de redactie:

De redactie staat niet noodzakelijkerwijs achter de inhoud van een ingezonden brief.

De heer Schulten is niet gewoon te reageren op een recensie of reactie.

Boekaankondiging

EDE IN WAPENROK, TWEE EEUWEN MILITAIRE GESCHIEDENIS IN DE GEMEENTE EDE (2^e vermeerderde en verbeterde druk met DVD)

EDE. Op maandag 4 april is in het gemeentehuis van Ede de tweede druk van het boek "Ede in wapenrok" gepresenteerd.

Titelgegevens:

Koninklijke BDU Uitgeverij B.V., Barneveld, 2005. 520 pag. Tweede vermeerderde en verbeterde druk ISBN-nr. 90-701506-3-8 incl. DVD Prijs € 22,50, DVD los € 5,50.

Schaffelaarreeks deel 33. Verkrijgbaar bij de Koninklijke BDU Uitgeverij B.V., mevrouw J. v.d. Weerd, Postbus 67, 3770 AB Barneveld, tel. 0342-494295, fax 0342-494299, e-mail: boeken@bdu.nl.

Persbericht

Opsporing bezocht

BUREN- Zaterdag 10 april 2005 heeft het Marechausseemuseum te Buren de deuren geopend voor het niuseumseizoen 2005. Vanaf het museumweekend heeft het Oranjestadje Buren er tijdelijk een jeugdlaboratorium bij. In het museum der Koninklijke Marechaussee gevestigd in het voormalige Koninklijke Weeshuis is in samenwerking met het Nederlands Forensisch Instituut uit Rijswijk door de heer A. Thomas en de heer F. Lunenberg van genoemd instituut een volledig jeugdlaboratorium ingericht,. De jeugd kan op bepaalde tijdstippen zelf in de jas kruipen van een Forensisch onderzoeker. Buiten deze tijden kan de expositie 'Opsporing bezocht' alleen worden gezien kan het laboratorium voor forensisch onderzoek van vroeger en nu worden bekeken. Het jeugdlaboratorium is opgezet om de jeugd van tal van zaken op de hoogte te brengen. Het is een zeer educatief programma. Het laboratorium kan gebruikt worden door groepen van acht tot vijftien kinderen. De deelnemers moeten minimaal 8 jaar zijn omdat zij moeten kunnen lezen en schrijven. De plaats van het delict is natuurgetrouw aangebracht. Een geforceerde brandkast, bloedsporen, haren, een koevoet, en ander gereedschap wat mogelijk is gebruikt met daarop vingerafdrukken. Er moeten allemaal vragen worden opgelost o.a.,

met behulp van microscopen om tot een mogelijke juiste oplossing van het misdrijf te komen

Open

Het Museum der Koninklijke Marechaussee is dagelijks geopend. Maandag tot en met vrijdag van 12.30 uurtot 16.30 uur, Op zaterdag, zon- en feestdagen van 13.30 uur tot 17.00 uur.

Jeugdgroepen die gebruik willen maken van het jeugdlaboratorium. dienen vooraf een afspraak te maken zodat dit gepland kan worden en er deskundige leiding aanwezig kan zijn. Tel. 0344- 571256. Fax: 0344- 57009. E-mail: museumkmar@12move.nl

Aanvulling:

In de recensie "Achteraf kakelen de kippen" (M&H 39e jrg nr 1) is op blz 35 een deel van de laatste zin weggefallen. De zin moet luiden: In 1952 werd tevens de rang van brigade-generaal ingevoerd.

Oproep

Nieuws voor 'Militariade', zoals gegevens over tentoonstellingen, s.v.p. vóór 15-06-2005 schriftelijk sturen naar de redactiemedewerker: drs. P.I.M. Evers, Kamperfoeliehof 6, 3852 GE Ermelo. Bij voorbaat dank!

Kees Schilt

Cornelis Schilt (1933) is oud Genieofficier (KMA promotie 1954). Werd leraar wis- en natuurkunde en medewerker aan het Freudenthal-instituut te Utrecht (voor de ontwikkeling van wiskunde-onderwijs). Studeerde pedagogiek met hoofdrichting onderwijskunde te Utrecht en vervolgens filosofie (geschiedenis) met methodologie van de technische wetenschappen, wetenschapsgeschiedenis en geschiedenis van de techniek, te Utrecht, Delft en Eindhoven. Met zijn jaargenoot van de Genie ing.J.R.Beekmans was hij redacteur van Drijvende stuwen voor de landsverdediging, een geschiedenis van de IJsellinie, uitgave St. Menno van Coehoorn (2e druk nog te koop). Thans is hij verbonden aan het seminar voor promovendi van de Letterenfaculteit aan de VU te Amsterdam, waar hij hoopt te promoveren op methodologische ontwikkelingen in de wiskunst en de krijgskunst van Simon Stevin (1548-1620).

VANWAAR TOCH DIE KAM? De Geniehelm in cultuurhistorisch perspectief

Het Militair Historisch Instituut ben ik erkentelijk voor de toegezonden informatie.

Met name dank ik drs. R.J.A.van Gils voor de gegevens die hij verzamelde uit *Ons Leger*, voor zijn aanwijzing

Krayenhoff als sleutel te nemen voor verder onderzoek en voor zijn bemiddeling bij het met anderen van het instituut meedenken over de prangende vervolgvraag “vanwaar toch die kam?” (onder wie drs. J.P.C.M. van Hoof ons op enige vormbetrekkingen heeft gewezen tussen de toenmalige kurassiershelm met die van de helm op de in 1822 ingevoerde “mooi gehelmde knopen” op de jas van ingenieurs, mineurs en sappeurs van de Genie).

Niet minder erkentelijk ben ik de generaals G.C.Berkhof en P.C.van Kerkum, van wie G.C.Berkhof - luitenant-generaal der Genie b.d. en emeritus hoogleraar strategische studiën te Leiden - mij een visie op strategische beginselen overbracht die van directe betekenis is voor de portee van dit stuk, en van wie P.C. van Kerkum - brigade-generaal van de Technische Dienst b.d. en lid van de Studiecommissie van de Stichting Menno van Coehoorn - mij informeerde over de vestingbouwkunde rond 1823.

De herkomst van het algemeen embleem van de Genie, de ons niet onbekende helm, is volgens de standaardinterpretatie - zoals die mij vanwege de Traditiecommissie van de Koninklijke Landmacht en door het Militair Historisch Instituut is medegedeeld - een geïdealiseerde vorm van de sappeurshelm, de ijzeren bol die destijds bij het sapperen - spreek uit sappeeren - werd gedragen. Er is een ernstige reden daar een vraagteken bij te zetten omdat men, gezien de omschrijvingen in de brontekst, bij het terug volgen van het spoor in een periode belandt, waarin door sappeurs in het geheel geen helmen werden gedragen. Bovendien, in de negentiende eeuw waarin de Geniehelm ontstond, hadden alle Wapens hun sappeurs (ook de Cavalerie).

Zo bezien zou het voor ons Wapen welhaast beledigend zijn de helm naar die van een sappeur terug te voeren. Hiermee is een belangrijke vraag nog niet aangeduid. Vanwaar toch die kam op de helm? Geen officier-ingenieur, niet één genist “avant la lettre” droeg ooit zo’n kam op zijn helm: slechts diens herkenbaarheid voor de vijand zou ermee worden vergroot.

Op de vraag “vanwaar toch die kam?” weet niemand bescheid. Denkt men erop door, dan staat de kam in een ver verwijderd perspectief: zowel de hoedanigheden als de strijdbaarheid van het Wapen der Genie, zijn in origine van goddelijke herkomst. Reden genoeg de kam eens op te steken. Dit wordt een beeldverhaal.

Inleiding

Met de historie van de Geniehelm is het gesteld als met vele andere ons verhaalde zaken: de kanalen op Mars verdwenen van dichtbij bezien, Adam en Eva raakten in de evolutieleer zoek en ook het buskruit werd niet uitgevonden (het bracht vooreerst slechts vrees en schrik). Enzovoorts.

Ten aanzien van de Geniehelm is er toch een groot verschil. Hoewel de geboorte van het idee niet zonder meer helder is, verdwijnt de Geniehelm niet. Integendeel, in cultuurhistorisch opzicht - ook dat is geschiedenis - wordt hij uiterst waardevol, meer dan ons door het standaardbeeld wordt ingegeven. Hieronder overheerst in het eerste gedeelte nog de tekst (zonder woorden gaat het niet).

Daarin wordt de standaardinterpretatie besproken. Deze uitdrukking wordt hier gebruikt om de huidige algemeen geldende opvatting aan te geven over de oorsprong van de helm. Daarna komen diverse aspecten rond enige helmen aan de orde met afbeeldingen die voor een juist begrip niet kunnen worden gemist. Vervolgens wordt gezocht naar de oorsprong en de betekenis van de kam op de Geniehelm. Weliswaar is daarvan geen documentatie, maar beeldende aanwijzingen zijn er genoeg. Merkwaardigerwijs vormen wetenschap, ambacht en religie daarbij één geheel.

Na de herzieningen rond de helm wordt het betoog toch nog voortgezet, omdat het ons niet onbekende mineurslied connotaties

heeft met het ontstaan ervan.

Getuige de tekst ontstond het lied in de periode waarin onze voorgangers van de Genie gehelmde knopen op hun jas droegen. Dat lied is evenzeer eigendom van en symbolisch voor ons Wapen als de helm. Opvallend is dat het een mineurslied is en geen lied van sappeurs. Het verband van dit lied met de Geniehelm ligt zo voor de hand dat het niet onredelijk is de merites ervan nader uit te diepen.

Cultuurgeschiedenis is dat niet minder.

De standaardinterpretatie getoetst

Zoals gezegd, de Geniehelm zou zijn afgeleid van de helm waarmee in de vroegere belegeringsoorlog de sappeurs waren uitgerust. Deze helm zou voorzien zijn van een vizier, van kinbeschermers en van een lederen lap bij het achterhoofd. Sappeurs waren belast met het graven van sappen (enkelvoud: sappe). Zo'n sappe is een loopgraaf die aan vijandszijde met een wal van uitgeworpen grond of met schanskorven tegen vijandelijk vuur is gedekt. De sappeurs moesten hun helm dragen zodra zij de belegerde vesting tot binnen haar schootsbereik waren genaderd.

In 1823 zou bepaald zijn dat het korps Ingenieurs gehelmde knopen moest dragen op de jas van het uniform. Daarmee werden de essentialia van de sappeurshelm op de Geniehelm overgebracht, die voorts voorzien werd van een fraaie kam. In 1868 werd de helm op de staande uniformkraag geplaatst.

Tenslotte werd de helm na de tweede wereldoorlog door de toenmalige kapitein der Genie H.T.J.M.Lohmeijer, verfraaid tot een vorm die tot op heden in vrijwel ongewijzigde uitvoering wordt aangehouden. Aldus de standaardinterpretatie.¹

Hier interesseert ons vooral het eerst genoemde jaar.

Het is inderdaad niet onmogelijk dat de gehelmde knopen pas in 1823 op de uniform-

jas konden worden genaaid - de vele honderden benodigde exemplaren konden nog niet machinaal worden vervaardigd² - maar de eigenlijke besluiten en het model als zodanig dateren uit 1822, dus uit het jaar ervoor.³

Zo lezen wij dat de verandering in de uniformknoop voor de officieren en manschappen van het korps Ingenieurs, Mineurs en Sappeurs op 27 juli 1822 werd ingevoerd, naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 15 juli 1822 no. 86. Tevens werd op de eerst genoemde datum - 27 juli 1822 - de "nieuw geadopteerde knoop voor het korps Ingenieurs aan het bataillon Mineurs en Sappeurs als model verstrekt".⁴

In de omschrijving van de officierskleding luidt het gedeelte over de knopen als volgt: "*knoopen welke niet bolvormig zijn, met eenen helm en relief, op eenen tot aan den koordrand matten grond*"

Voor de mineurs en sappeurs wordt van de knopen gezegd:

"gele platte knoopen (model van het korps Ingenieurs)".⁵

Buiten de genoemde eisen wordt in de omschrijvingen niets gezegd over de vormgeving van de helm als zodanig.

Opvallend is dat de gehelmde knoop steeds wordt aangeduid als knoop of model van het korps Ingenieurs. Zo vreemd is dat niet, want tientallen officieren van het bataljon mineurs en sappeurs waren bij het korps Ingenieurs gedetacheerd (zij waren onderling uitwisselbaar en hadden daardoor overeenkomstige mogelijkheden in hun carrière). Uit dat bataljon waren ook de mineurs en sappeurs zelf nauw bij het ingenieurswerk betrokken: zij werden ingeschakeld bij het tot stand brengen van duurzame vestingwerken en kregen op den duur daarvoor - na 1865 - extra betaald.⁶ Vergeet niet dat ook bij de infanterie organiek ingedeelde sappeurs bestonden - voor wegwerkzaamheden en veldversterkingen - die het zonder de gehelmde knoop moesten doen.⁷

Kennelijk was het de bedoeling dat het korps Ingenieurs met het bataljon mineurs en sappeurs, één op elkaar betrokken geheel zou gaan vormen.

Het korps Pontonniers ontbreekt hier. In hetzelfde jaar van de knoop - 1822 - werden zij van de Genie naar de artillerie overgebracht.⁸ Hun uitmonstering werd die van de artillerie, een helmknoop kregen zij dus niet. Het kan nog wel erger: Von Clausewitz, die in 1820 aan zijn beroemde werk *Vom Kriege* (1831) begon, die uitgebreid spreekt over al dan niet verbonden optredens van infanterie, cavalerie en artillerie - pontonniers doen daarin heel niet mee - wijdt geen woord aan de Genie.⁹

In de waterrijke Nederlandse situatie was de beslissing over de pontonniers niet anders mogelijk. Ingenieurs en pontonniers waren niet goed onderling uitwisselbaar. Toepasbare technisch-wetenschappelijke scholing in Nederland ontbrak nog.¹⁰

Er kan nog een andere reden zijn geweest. Zoals op onze corpsmaaltijden nog altijd in een pontonnierslied tot uitdrukking wordt gebracht, waren zijn collega's na een halve fles jenever pas echt tot constructieve arbeid in staat, aldus de in Nederlandse dienst gekomen pontonnier kapitein Benthien (die voor Napoleons terugtocht uit Rusland de bruggen sloeg over de Beresina).¹¹ Pas in 1927 kwamen zij bij de Genie terug. Hoe dan ook, bij het invoeren van de gehelmde knoop moet in de eerste plaats aan het korps Ingenieurs worden gedacht.

Het belangrijkste over deze nieuw gehelmde knoop is hiermee nog niet gezegd. In een voor ons gewichtige voetnoot staat:

*“Het zinnebeeld tot onderscheidingsteeken aan den uniform knoop toegevoegd, is ontleend daaruit, dat volgens oude ordonnantiën, de Officieren van dit wapen, in geene tranchée verschijnen mogten zonder kuras, en de bedekking van het hoofd met eenen helm.”*¹²

Dat is de moeite van het analyseren waard: De op de knoop in relief uitgevoerde helm is

zinnebeeldig bedoeld, staat er. Een zinnebeeld is altijd iets dat als zodanig wel waarneembaar is, maar dat iets uitbeeldt dat alleen in de gedachten bestaat, iets geestelijks als het ware. Anders zou die uitdrukking hier niet zo zijn gebezigd.

Dat wat het uitbeeldt is duidelijk genoeg: op zinnebeeldige wijze verbeeldt het traditionele activiteiten die essentieel waren voor ingenieurs uit een periode van oude ordonnantiën.

Die ordonnantiën worden inhoudelijk genoemd - in trancheeën is voor ingenieurs het dragen van een kuras en een niet nader aangeduide helm verplicht - maar die ordonnantiën zelf vallen buiten het bestek van Teupkens kledingvoorschriften voor de “Koninklijke Nederlandsche Troepen”.

Dan moeten het ordonnantiën zijn uit een tijd van vóór het Koninkrijk, uit een tijd waarin het korps Ingenieurs nog één zelfstandige eenheid was, daarin geen manschappen kende en het korps alleen uit officieren bestond.

De conclusie tot zover is, dat de Geniehelm staat voor een ingenieurshelm in combinatie met een kuras. Dan is het geen sappeurshelm. Niet dat zo'n helm een ingenieur niet past, maar een ingenieur met een helm is niet hetzelfde als een sappeur met een helm. Helemaal niet als de ingenieur geen sappeurshelm draagt, maar een helm van een mineur heeft opgezet, want dat kan ook nog. Een mineurshelm is géén sappeurshelm! Kortom, onze helm van de Genie, die essentieel is voor het Wapen, symboliseert van meet af aan de Genie-officier.

In dit geval met een helm op het hoofd en een kuras om het lijf. Een exacte omschrijving of gemotiveerde weergave van de helm die in 1822 als model voor ons is neergezet, ontbreekt. Zo wordt nergens een reden gegeven, waarom de helm van ons Wapen van zijn zo fraaie kam voorzien is. Helmen van sappeurs en mineurs hadden zo'n kam in ieder geval niet.

De Geniehelm doet denken aan de helm van de toenmalige kurassiers. Ook die helm heeft een kam. Bovendien, kurassiers droegen van ouds her een kuras. Ook dat nog.¹³

Maar men zou toch zeggen: indien in 1822 een zinnebeeld voor de Genie moet worden ontworpen, dan kiest men toch juist niet een beeld dat evenzo voor kurassiers kan gelden? Zo blijven wij zitten met de prangende vraag: “vanwaar toch die kam?”

Krayenhoffs zinnebeeld voor ingenieurshelm met kuras

Letten we op de genoemde jaartallen, dan heeft van meet af aan voorgelegen dat dit zich zo zou afspelen: in 1821 werden de ingenieurs samengevoegd met de mineurs en de sappeurs van de Genie (let wel: “van de Genie” want andere Wapens hadden of kregen ook hun sappeurs). In 1822 werden de Koninklijke Besluiten genomen en werd het model van de gehelmde knoop ingevoerd en uitgereikt. In 1823 was de Genie ervan voorzien. Dit alles geïnstigeerd en uitgevoerd door een en dezelfde man: luitenant-generaal baron C.R.T. Krayenhoff (1758-1840), in het Koninkrijk der Nederlanden van meet af aan Inspecteur-Generaal der Fortificatiën (1814), lid van de commissie voor het doen van voorstellen van reorganisatie van Genie, Pontonniers, Mineurs en Sappeurs, de Generale Staf, de Generaal-Kwartiermeester Staf, de Treinsoldaten en de Garnizoenstroepen, welke commissie tevens was belast met de herziening van kleding en bewapening, en de onderscheidingsteken van de officieren, over welke laatste onderwerpen - kle-

Afb.1: Majoor der Genie (1823).

Uit: J.F. Teupken, *Kleding en wapenuitrusting*

ding enzovoorts - Krayenhoff sedert 1818 presideerde.¹⁴

Onze helm komt van hem. Overigens, ook over die van de kurassiers heeft hij besloten. Weliswaar zaten er nog andere hoog geplaatsten in de kledingcommissie, maar Krayenhoff, onovertroffen in ervaring en deskundigheid, was in deze jaren bij het ministerie van oorlog nog steeds een machtig man.¹⁵

Laten wij nu bekijken hoe die kleding in 1823 eruit zag - zij het in zwart-wit - en hoe de helmen al dan niet werden gebruikt (dat laatste hoort erbij anders kunnen

wij niet oordelen).

Op afbeelding 1 zien we een majoor der Genie uit 1823.

De helmen op zijn knopen zijn niet waarneembaar, maar dat hij van de Genie is wél (dus draagt hij ook die knopen): hij voert een tekening waarover ik niet wil nalaten iets op te merken.

Kennelijk heeft de majoor geoefend op een vestingfront in perpendiculaire ofwel getenaillieerde vorm (dat zijn twee woorden voor hetzelfde). In 1823 werd dat meer geavanceerd geacht dan gebastioneerde stelsels die ook nog werden aangehouden. Op zijn tekening is te zien dat in dit getenaillieerde stelsel de facen loodrecht op elkaar staan, waardoor zij elkaar flankeren en er bij het uitbrengen van vuur - dat hier tegelijk frontaal en flankerend is (kruisvuur) - vóór de saillant (snijpunt van de facen) geen dode hoek ontstaat. Ten opzichte van de vroegere bastions is dit een groot winstpunt.¹⁶

Zo zien we, een majoor der Genie - ook in 1823 - is bij de tijd. Op afbeelding 2 zijn de knopen van

Afb.2: Mineur of sappeur (der Genie) (1823).

Uit: J.F. Teupken, *Kleding en wapenuitrusting*

de ons voorgestelde mineur/sappeur van de Genie al helemaal niet te zien, maar ook hier heb ik een reden om toch de afbeelding te tonen.

Op de voorplaat van de sjako - Teupken spreekt van "schakot" - draagt deze mineur of sappeur - bij de Genie zijn sappeurs en mineurs vanouds identiek gekleed - een vlamrende granaat. Die verwijst naar hun vaardigheid met springstoffen.

Opmerkelijk is dat in de Engelse armee de sappeurs precies in hetzelfde jaar - 1822 - ook een granaat op hun sjako toebedeeld kregen. Die granaat heeft bij hen maar liefst negen vlammen, terwijl de artilleristen bij de Engelsen - die ook zo'n granaat voeren - het met slechts zeven vlammen moeten doen. Verschil moet er zijn (overigens zijn de Engelse insignes voor ons niet interessant: bij de Engelsen is er geen embleem dat qua vormgeving naar algemene Genievaardigheden verwijst).¹⁷

Nu wij de majoor en de mineur/sappeur" uit 1823 hebben bekeken, vragen wij ons eens te meer af hoe toch die helm op hun knopen er uit heeft gezien.

Daar is een oplossing voor: wij nemen een Genie-helm uit de periode waarin Lohmeijer er zich nog niet mee had bemoeid (Lohmeijer deed zijn werk voortreffelijk; dat komt nog).

Afbeelding 3 toont dan de Genie-helm zoals die er qua vorm gedurende één en een kwart eeuw uitzag.

Weliswaar is het een geborduurd exemplaar zoals dat in het interbellum op de grote tenue werd gedragen, maar dat maakt niet uit, het gaat om de vorm en dat in hoofdzaken.¹⁸

De afbeelding van Krayenhoffs

Afb.3: Krayenhoffs Geniehelm

helm laat een apart aangezet voorstuk zien - dat op oude foto's ruimere afmetingen lijkt te hebben - uitlopend in een spiraalvormige voluut die we moeten onthouden.¹⁹ Verder een rudimentaire wangklep die hier beter "oorklep" kan worden genoemd.

Waardoor die geringe omvang is ingegeven, blijft nog de vraag. Voorts zien we een nekstuk dat naar de werkelijkheid gerekend

ook wel iets langer had mogen zijn. Tenslotte - eigenlijk is dat het eerste dat opvalt - een kam met daarop een borstel, die geen mineur of sappeur ooit zo op zijn helm heeft gevoerd.

Voor we terugkeren naar de mineur/sappeur bezien we eerst de helmen van de kurassiers, die zoals gezegd, aan die van de Genie doen denken, (misschien wel meer aan de huidige helm - afkomstig van Lohmeijer - dan aan die van Krayenhoff).

De kurassiershelm van de heren van afbeelding 4 heeft een niet beweegbare voorklep, een ietwat kleinere klep aan de achterzijde, en een enorme helmrups bovenop. Om hun bakkebaarden te kunnen tonen - lijkt het - is de kinband boven om de helm gelegd (het kan ook zijn dat dit voorschrift is voor kurassiers te voet; te paard dragen zij de band om de kin).

Op de voorzijde van de helm prijkt de Nederlandse Leeuw.

Weliswaar doet hun helm denken aan die van de Genie, maar het is hem niet. Hun voorklep heeft geen scharnier en kan niet verstiteld worden. Behalve bescherming lijkt een belangrijke functie van de helm te zijn: intimideren van de vijand en het eigen lijf stram te doen houden met het hoofd rechttop.

Bij de Genie hebben wij geen

Afb.4: Kurassiers en trompetter (te voet) (1823).

Uit: J.F. Teupken, *Kleding en wapenuitrusting*

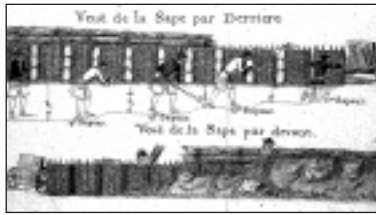
rups, maar een kam met een borstel (nogmaals, die geen genist ooit heeft gevoerd).

Om redenen van herkenbaarheid zijn jas en rups van de kurassier blauw en die van de trompetter rood (een trompetter die zijn trompet mist, zal dus niet kunnen zeggen “ik ben kurassier, ik had er geen”: altijd wordt het “rekening man”).

Teneinde over de helmen beter te kunnen oordelen keren we terug naar de sappeurs en de mineurs, met de bedoeling ons een voorstelling te maken van hun taak in combinatie met het dragen van hun hoofddekkel. Afbeelding 5 geeft een beeld van het sapperen uit de tijd van Vauban (1633-1707).²⁰

Bovenaan de afbeelding zien we van rechts naar links een aantal sappeurs aan het werk. De onderste helft toont dezelfde activiteit van de andere zijde gezien. Bovenaan rechts - dus ook onderaan links - staat een tweewielig wagentje voorzien van een vooral de voorste sappeur beschermend houten schot, dat deze al werkende voor zich uit duwt. Kennelijk bevinden de sappeurs zich al binnen het schootsbereik van de vijand, maar waar is dan hun helm? Inderdaad, zij dragen een hoed. Allen, zelfs de voorste sappeur, dragen op hun hoofd niets anders dan een hoed!

U moet dan weten dat zo rond het laatste kwart van de zeventiende eeuw, in de tijd dat de piekeniers verdwenen, de infanterie met de Coehoorn-mortier werd uitgerust en de bajonet zijn intrede deed, het dragen van een helm geheel in onbruik raakte, met één uitzondering: de mineurs droegen in de

Afb.5: Sappen volgens Vauban. Uit: *De l'attaque et de la défense des places*, editie 1737

zeventiende en in de achttiende eeuw een zware kogelvrije “bourguignotte” (in het Engels “burgonet”), kortweg gezegd een mineurshelm die het hoofd volledig en alzijdig afdekte.²¹

Afbeelding 6 geeft een mineur uit 1680, in voorste lijn.

Achter hem een sappeur die er net zo uitziet als de sappeurs van Vauban van de afbeelding hiervoor.

Beiden horen dan ook thuis in die periode. De mineur draagt een alzijdig beschermende helm, een “bourguignotte”, in diverse varianten ons bekend. Doorgaans is het voorstuk beweegbaar of kan het worden versteld. De sappeur achter hem draagt in 1680 nog een hoed en lijkt hier geen andere taak te hebben dan het afvoeren van de uitgewerkte grond.

Niettemin, hij doet mee aan het mineren en mag daarom ook “mineur” worden genoemd (vergeet niet: hun kleding is identiek). Een minerende sappeur is de facto mineur. Een sapperende mineur daarentegen blijft wat hij is: mineur.

Er is verschil in vakmanschap. Het is de mineur die het eigenlijke werk doet: het hem niet onbekende houweel houdt hij bij de hand. Dat hij zo zwaar gehelmd is heeft niet alleen van doen met het aanbrengen van springstoffen voor de beoogde ondermijning. Ieder ogenblik kan hij bij zijn ondergrondse arbeid geconfronteerd worden met een contramineur!

Daartoe was hij in de zeventiende en achttiende eeuw bewapend met een pistool: de schietgrage contramineur zal niet wachten tot onze man zijn geweer in de aan-

Afb.6: Mineur met helm, sappeur met hoed (beiden uit 1680). (Uit: Larousse Universel, 1923)

slag heeft.

Hevige ondergrondse gevechten vonden in die eeuwen plaats.²²

Niet eerder dan rond de eeuwende van 1800 moest ook de sappeur binnen vijandelijk schootsbereik een helm dragen.

Afbeelding 7 geeft ons een sappeur der Genie uit 1806, met helm en kuras gekleed voor het gevaarlijke werk in een sappe in voorste lijn. Zoals steeds, ligt de oorzaak van de verandering in de vooruitgang in vuurwapentechniek.

Weliswaar is dit een Franse sappeur, maar het jaar 1806 ligt midden in onze Franse tijd, en vergeet niet: Krayenhoff, die de Genie-helm heeft ingevoerd (met kam), was in het Franse leger al generaal-majoor. Voor de bedoelde oude ordonnantiën en de helmen toen in gebruik, moeten we terug naar de Franse tijd. Deze sappeur in zijn "tenue de sape" interesseert ons bijzonder. Het is de eerste sappeur met helm die we zien. Bovendien draagt hij een kuras en dat is een voor ons belangrijk punt. Iets dergelijks moeten de ingenieurs van de oude ordonnantiën dus om het lijf hebben gehad. Misschien op hun hoofd ook zo'n helm, maar dat staat nog te bezien.

Het is een helm die de nek beschermt en wangkleppen heeft. Een verstelbaar of beweegbaar voorstuk zit er niet aan. De helm steekt naar voren iets uit, maar daarmee is het wel gezegd.

Na mijn opmerkingen hiervoor over de mineur in vergelijking met de sappeur, moet niet worden gedacht dat de sappeur van de Genie - ondanks verschil in vaardigheden - van een mindere orde zou zijn dan de mineur. Alvorens de voorste sappeur van Vauban zijn tweewielig wagentje naar voren kan schuiven, is er meer werk verricht dan alleen het uitgraven van de sappe achter hem: voordat de belegerden omsingeld konden

Afb.7: Franse sappeur der Genie (1806).

Uit: *Larousse Universel*, 1923

worden, kan hij betrokken zijn geweest bij het verwijderen van obstakels zoals hutten, huizen, boerderijen of bosschages, die voor de belegerden van voordeel kunnen zijn. Alles wat schootsvelden kan belemmeren moet weg, als het maar even kan.

Natuurlijk zijn die vrije velden ook van voordeel voor de vijand: het is niet voor niets dat de voorste sappeur het wagentje voor zich uitschuift.

We weten nu voldoende voor het trekken van een voorlopige conclusie: Krayenhoffs helm lijkt meer kenmerken te hebben van

de mineurshelm dan van de helm van de sappeur.

Immers, op de zinnebeeldig bedoelde helm van Krayenhoff is het voorstuk van beweegbare origine gedacht (let nog eens op afbeelding.3). Bij de sappeurshelm zit het vast, als het er al is.

Opgemerkt mag worden dat bij de getoonde helmen de kam geheel ontbreekt: zowel bij de mineurshelm als bij die van de sappeur is de bovenkant zo glad als spek.

Waarom bij ons dan toch die kam?

Langs vreemde insignes de oude ordonnantiën gepeild

Van de zijde van de traditiecommissie van de Koninklijke Landmacht - waar men ook geen antwoord had op mijn "kam-vraag" - werd mij aangeraden een kijkje te nemen bij insignes van armeeën in het buitenland.

Naast schoppen en houwelen leverde dat drie opmerkelijke insignes op die - hetzij negatief hetzij positief - van directe betekenis zijn voor de strekking van mijn betoog. Afbeelding 8 geeft ons het Amerikaanse "Regimental Distinctive Unit Insignia of the Corps of Engineers".

Op de sierkrul onderaan staat "ESSAYONS". Bij de toelichting wordt meegegeven dat het

kasteel en dat dit motto - in hun vertaling "let us try" - beide traditioneel zijn voor het corps.

Van het "essayons" moet de oorsprong worden gezocht in de jaren zeventig van de achttiende eeuw - de vrijheidsoorlog - toen het corps werd opgericht en de nodige vakmatige kennis hen door Franse officieren werd overgebracht.

Het kasteel echter geeft te denken. Het is een veertiende eeuws kasteel met hoge torens zoals er in Amerika nooit zijn gebouwd, omdat hun voorvaders toen nog in Europa waren (het is wèl een erkenning van hun Europese afkomst).

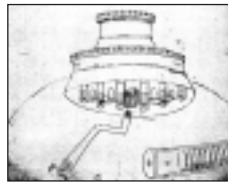
Zelfs opteren de hoge torens eerder tegen de Genie dan ervóór: het eerste dat ingenieurs in die tijd deden was het verlagen van die torens omdat het neergevallen puin van de kapot geschoten torens voor belegeraars doorgaans een bruikbare opgang bood tot binnen het kasteel. Eerder lijkt het kasteel symbolisch voor de artillerie te zijn: hun patrones Sinte Barbara wordt op middeleeuwse voorstellingen immer afgebeeld met zo'n kasteel of toren in de hand (Sinte Barbara evenwel is in 1969 van de liturgische kalender afgevoerd, waardoor artilleristen hun Barbara-feesten niet meer kunnen vieren, wat zij kennelijk niet weten, want ze gaan er gewoon mee door). Dit nu terzijde. We kunnen het kasteel ook positief beschouwen door na te gaan wat daarmee voor de Genie te proberen valt: "essayons!".

Welnu, we kunnen het ondermijnen. Zie afbeelding 9.

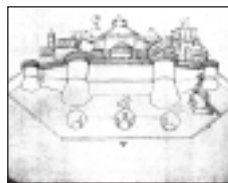
Francesco di Giorgio Martini (1439-1502), de ingenieur van de hertog van Urbino, is de eerste

Afb.8: Het insigne van de Amerikaanse Genie (www.hq.usace.army.mil/history/index.htm)

Afb.9: Mineren volgens Francesco di Giorgio Martini. Uit: Fr. di Giorgio, *Raccolta*, ca. 1470, fol.208v.

Afb.10: Contramineren volgens Francesco di Giorgio Martini. Uit: Fr. di Giorgio, *Raccolta*, ca. 1470, fol.214v.

ingenieur die zodanig tekent dat hij ervan blijk geeft kennis van zaken te hebben. Alles is aanwezig, zelfs de lont is niet vergeten. De belegerden echter weten welk groot gevaar hen hier dreigt, en construeren - bij voorkeur tijdig - een tegenmijnstelsel (zie afbeelding 10).

De toegang tot dit stelsel gaat ditmaal van binnen uit.²³

We kunnen ons een voorstelling maken van wat er ondergronds te

gebeuren staat door het grondmassief uit de tekening van afbeelding 9 over dat van afbeelding 10 heen gelegd te denken. De mineurs zullen hun alzijdig kogelvrije helm dan nodig hebben. Dan houden zij hun hoofd nog over. Ook een kuras kan dan geen kwaad. Dat scheelt een stuk erbij.

In tamelijk korte tijd werd het mineren een waar en zwaar vak.

In de tijd van burchten zoals die in het insigne van de Amerikaanse Genie is afgebeeld, werden grote bakken water in de kelders geplaatst. Ging het wateroppervlak rimpelen dan was duidelijk dat mineurs doende waren de ondermijnen. De mineurs stutten hun uitgravingen, vulden die op met van alles dat brandbaar was, en zetten dat in vlam in de verwachting dat de muren het zouden begeven.

Later werden mijnen en tegenmijnen gelegd. Eer het zover was werden mijngangen gegraven die met vormvast stutwerk werden ondersteund. Contramineurs werkten met verlengbare handboeren in de richting van waargenomen vijandelijk geluid.

Zulk mineren vereist een vakbe-waamheid en een moed die zijn weerga niet heeft. Geen wonder

dat wij een mineurslied zingen. Tot zover mijn uitweiding bij het “Amerikaanse” kasteel.

In de tweede wereldoorlog ontstond echter een Amerikaans insigne dat inderdaad op de Geniehelm lijkt. (afbeelding 11).²⁴

Dit insigne werd gedragen door het “Women’s Army Corps” in de Verenigde Staten, dat in 1941 werd opgericht en tot 1978 bestond, waarna de vrouwen in het leger zijn geïntegreerd.

Het corps kreeg van de Amerikaanse heraldische commissie een in de richting van hun opvattingen verschoven beeltenis van de Griekse godin Pallas Athene (bij de Romeinen is dit Minerva) als insigne toegewezen. Wij gunnen de vrouwen hun eer en prijzen de bedoeling van deze heraldische commissie: het aan de vrouwen meegeven van een positief gericht wereldbeeld (“the head of Pallas Athene together with the traditional US”).

Uit de meegeleverde tekst blijkt echter dat hun interpretatie even onjuist als non-historisch is. Had ik bij het kasteel-insigne mijn vragen, nu heb ik slechts een antwoord: “het is onjuist!”.²⁵

Het komt erop neer dat Pallas Athene een godin zou zijn die de Atheense staat door overwinning naar vrede en welvaart leidde. Zo’n godin heeft nooit bestaan. Integendeel, Pallas Athene leidde de Atheners bij voortdurend van de ene overwinning naar de andere zonder onderbreking. Bleef overwinning uit dan raakte zij in treurnis. Zie afbeelding 12.

Haar droefheid spreekt voor zich: zij treurt bij de grens die (nog) niet kon worden verlegd.

Athene was een wereldmacht, onderdrukte zijn koloniën en buitte deze uit. Vredelievend is dat niet.

Afb.11: Insigne van het Women’s Army Corps (US).

Het krijgsgesbeuren in de Oudheid was zo vanzelfsprekend dat iedere burger zijn kostbare wapenrusting zelf op peil en bij de hand hield. Zij die de uitrusting niet konden bekostigen deden dienst als roeier op de krachtige oorlogsvloot van Athene.

Nog op zijn zeven en veertigste levensjaar deed de wijsgeer Socrates dienst als gewoon hopliet in de noordelijke koloniën, waar

hij met zijn stadgenoten aan de haal ging toen zij met een Spartaanse vlammenwerper werden geconfronteerd.²⁶

Zelfs Christus werd in de tijd van het vroege christendom uitgebeeld als een strijdbaar Romeins legionair (afbeelding 13). Hij vertrapt het kwaad.

Het kruis in de nimbus achter zijn hoofd heeft niets van doen met het kruis van de lijdende Christus dat zo tegen de dertiende eeuw opkomt. Het kruis in de nimbus komt uit het spijkerschrift en het betekent “God”²⁷

Het positieve wereldbeeld van de genoemde Amerikaanse commissie werd hen ingegeven door nog nawerkende invloed van filosofieën en maatschappijbeelden, waarbinnen positieve morele mensontwikkelingen werden aangehouden, uitlopend op een vredige heils-of eindtoestand. Het berust op de visie dat de mens in essentie goed is. Bijvoorbeeld is dat zowel in het socialisme als in het liberalisme het geval. Het beeld van een in essentie goede mens is in de Verlichting ontstaan.

Bij socialisten komt tenslotte alles goed als de omstandigheden maar juist zijn ingericht, en bij liberalen komt tenslotte alles goed als er niets wordt ingericht (kortweg gezegd). Beide visies berusten op een identiek mensbeeld: de mens

Afb.12: Treurende Athena bij de grenssteen (ca. 470 v.Chr.). Eigen collectie

is in essentie goed. Dat is niet het geval. Zelden zijn mensen volledig goed, behalve de heiligen, maar die voeren de wereld niet aan.

In Berkhofs visie moet dan ook het bekende maxime van Von Clausewitz worden omgekeerd: volgens Berkhof is politiek de voortzetting van de oorlog met een andere inzet van de middelen. Ook Keegan stelt dat Von Clausewitz' maxime onjuist is: "how incomplete, parochial and ultimately misleading is the idea that war is the continuation of politics".²⁸

Keegan geeft vele voorbeelden ter ondersteuning van zijn stelling, maar komt niet met de essentie van Von Clausewitz' fout. Berkhof heeft hier een punt. Sinds Adams tijd is er altijd strijd. Zo bezien is Adams toegeven aan Eva tot het eten van de appel - bij wijze van spreken - al een eerste verloren strijd.

Ook politiek is een vorm van strijd.

Om dit door te voeren naar de ingenieurs: die waren van de oudste tijden af altijd militair.

Tot op de dag van vandaag werkt dat door. Zij voeren een "gevecht" met de natuur en geen ingenieur ontkomt eraan dat zijn discipline militaire connotaties heeft.²⁹

Hiermee heb ik twee Amerikaanse insignes besproken: het algemeen Genie-insigne en dat van het "Women's Army Corps". Let nog even op de Athena van afbeelding 12 die een lans voert en een helm draagt met een kam. Die lans met die helm vormen haar "merk". Soms voert zij een schild of kuras er bij. Het zijn de kenmerkende attributen van deze godin (wie oplet, ziet in haar helm

Afb.13: Christus als legionair in het bisschoppelijk paleis te Ravenna (ca. 400).
Eigen collectie

een vizier dat omhoog geschoven is).

Voor het doel van dit artikel brachten deze "buitenissige" insignes een positieve wending met zich mee: voor de Genie-helm is de mijnenoorlog direct van belang en de omgekeerde Von Clausewitz komt nog van pas.

Er is nog een ander opmerkelijk insigne, ditmaal afkomstig van ons eigen continent, van Frankrijk, dat ik moet laten zien. Zie afbeelding 14. Het is een insigne dat naadloos voldoet aan de omschrijving dat "de Officieren van

dit Wapen in geene tranchée verschijnen mogten zonder kuras, en de bedekking van het hoofd met eenen helm".

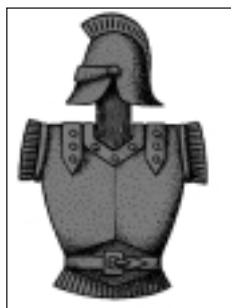
Sterker nog, sedert 1776 (!) droeg de Franse Genie het op de knopen van de jas! Ook de Belgen en de Noren dragen het.³⁰

Dat de Noren het als Genie-insigne voeren, vindt zijn grond daarin, dat de Franse maarschalk Bernadotte, die koning van Zweden werd, het van Frankrijk met zich meenam.

De oude ordonnantiën waarover in Teupkens *Kleding en wapenrusting* wordt gesproken - waaruit onze Geniehelm is afgeleid - komen blijkens afbeelding 14 inderdaad uit Frankrijk, waar Krayenhoff het moet hebben opgepakt.

Nader bepaald zijn het ordonnantiën van vóór 1776, want de zinnebeeldige omschrijving die bij dit Franse insigne hoort, is dezelfde als die van de voetnoot uit Teupkens boek.³¹

De verbinding in dit insigne tussen het kuras en de helm wordt gevormd door een ongeschaafde houten paal met de boomschors er nog op. Dergelijk hout werd door mineurs gebruikt voor het samenstellen van hun vormvaste

Afb.14: Het Franse Genie-insigne (1776).
(www.genie-militaire.com/cultur/insignes)

mijnramen. De helm er boven is dan ook geen andere helm dan een mineurshelm. Hij is alzijdig besloten. De plaats waar zich de nek van de drager bevindt is geheel beschermd. Evenzo het gelaat. Een draaipunt duidt een apart aangezet voorstuk aan - à la Krayenhoffs helm - waarin zich een vizier moet bevinden.

Natuurlijk is het een geïdealiseerde helm met een zinnebeeldige betekenis die niet letterlijk zo door een mineur of ingenieur gedragen werd. Reeds de kam - al weer die kam - wijst dat uit.

Dat de herkomst ervan een mineurshelm is, staat buiten kijf.

Volledigheidshalve: vóór 1776 droegen Franse "cuirassiers" wél een kuras, maar geen helm.

Mijn voorlopige conclusie kan nu worden bestendigd tot een definitieve: de Geniehelm van Krayenhoff, de helm die symbolisch is voor ons Wapen, is afgeleid van de mineurshelm, zodat de standaardinterpretatie in deze zin moet worden gewijzigd.

Voor wie nog niet geheel overtuigd is - het is niet niks wat ik beweer - volgt nog een prent van een sappeur van de Genie uit 1791. Zie afbeelding 15. Inderdaad, geen helm.

Vóór 1776 - in dit verband het cruciale jaar - werd door sappeurs geen helm gedragen. Alleen mineurs in voorste lijn hadden hun besloten helm. In Frankrijk was de militair-organisatorische ontwikkeling nog niet aan sappeurshelmen toe. Lazare Carnot, de grote reorganisator van het leger uit de tijd van de Franse Revolutie - nota bene: een Genieofficier - moest nog komen. Voor ingenieurs lag dat anders. Op hun weg naar de trancheën die zij moesten inspecteren, bevonden zij zich af en toe onvermijdelijk boven het maaiveld. Vergeet niet: bij de omschrijving van het zinnebeeld - en dat is waarop wij moeten letten - wordt louter en alleen

Afb.15: Franse sappeur der Genie (1791).

Uit: *Larousse Universel*, 1923

gesproken over ingenieurs. Blijkens het Franse insigne droegen zij een "bourguignotte" ofwel de helm van de mineur.

Een sappeurshelm plaatsen in die tijd, is niet veel anders dan een anachronisme.

De standaardinterpretatie herzien (afgezien van de kam)

Om nu tot een samenvatting van het voorgaande te komen, lijkt mij een herformulering van de standaardinterpretatie het meest geschikt. Van een antwoord op de vraag "vanwaar toch die kam?" wordt hier nog even afgezien.

Cursief gesteld:

De Geniehelm is afgeleid van de helm waarmee in de vroegere belegeringsoorlog de mineurs waren uitgerust. De mineurs hadden tot taak de vestingwerken van de belegerden met mijngangen en met het stellen van mijnen te ondermijnen, of zij hadden tot taak dit op eenzelfde wijze en met dezelfde middelen te voorkomen. Hun helm was een alzijdig besloten helm met vizier, die ook de hals bedekte.

De Geniehelm werd bij Koninklijk Besluit van 15 juli 1822, no. 86, ingevoerd als onderscheidings-teken voor het Wapen der Genie en is zinnebeeldig voor oude ordonnantien, volgens welke de officieren van dit Wapen in geen tranchee mochten verschijnen zonder kuras en zonder de bedekking van het hoofd met een helm.

In de eerste alinea is het voorgaande verwerkt. De tweede alinea geeft niets anders weer dan het archiefonderzoek mij heeft opgeleverd. Er ontbreekt nog één alinea: die over de herkomst van de kam. Verderop zal ik de herziening nogmaals weergeven, maar dan volledig, met de herkomst en de betekenis van de kam erbij.

De zoektocht naar de herkomst van die kam

is niet eenvoudig. Er is geen schriftelijke documentatie, daargelaten dat door de Fransen reeds een kam op hun Genie-insigne was gezet.

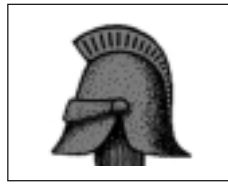
Krayenhoff echter maakte er meer dan vijf en veertig jaar later - dat is een ruime tijdsspanne - een heel ander insigne van, terwijl anderen - Noren en Belgen - dat niet hebben gedaan.

Hij moet daarvoor een bijzondere reden hebben gehad.

Ik kan daarbij niets anders doen dan mij verlaten op het culturele referentiekader van Krayenhoff en diens omgeving. Dat is mogelijk. Cultuurgeschiedenis immers, is vooral het in een ruimer kader plaatsen van datgene wat in een bepaalde periode werd onderhouden.

De klassieke herkomst van de kam

Men moet dan weten dat de Grieks-Latijnse Oudheid in de tijd van Krayenhoff in de wereld van geleerden algemeen en prominent aanwezig was. Vooral bij iemand als Krayenhoff. Krayenhoff was dubbel zeer geleerd: hij promoveerde in 1780 in de wijsbegeerte en in 1784 in de geneeskunde. Hij was goed thuis in de geschiedenis van de Oudheid en van hun cultuur in het algemeen. Het was de tijd van opgravingen, van vondsten uit de Oudheid en van het hernieuwde classicisme in de kunst. Het was de tijd waarin Goethe Plotinus vertaalde en waarin Lord Byron naar Griekenland ging teneinde de Grieken op te zetten tegen hun Turkse overheersers. Byron hoopte de slui-

Afb.16: Franse Genie-helm zonder kuras

Afb.17: Krayenhoffs helm

Afb.18: Helm van Athenatempel te Pergamon

Afb.19: Lohmeijers helm

Afb.20: Huidig algemeen Genie-embleem

merende krijgsmoed van weleer - die van de voormalige Spartanen en Atheners - bij hen tot leven te brengen. Hen zo tot geordende militaire operaties aan te zetten. Toen zij ondanks zijn aandringen niet verder kwamen dan hier en daar een sluikse overval subiet gevolgd door snelle aftocht om aan gevaar te ontkomen, pleegde Byron tenslotte zelfmoord.

De oude Grieken van weleer, waren er niet meer.

Voor ik verder ga, laat ik hiernaast alle helmen volgen die voor de Geniehelm van betekenis zijn.

Het gaat om beeldvergelijking, de toelichting komt erna.

Dezelfde klassieke tegenwoordigheid had in Krayenhoffs periode tot gevolg dat de kurassiers met een klassieke helm werden uitgerust. In Frankrijk, in Nederland, ook bij de Duitsers, was dat het geval. De Duitse helm met piek, de "Pickelhaube", werd pas in 1840 in Pruisen ingevoerd.³²

Er waren in de Griekse Oudheid vele helmen van vele typen, die ook nog, vooral in de late Oudheid, in vele mengvormen werden uitgevoerd. Niet allemaal hadden ze bovenop een kam. Zo waren er helmen van het Tracische model, van het Corintische model, van het Boötische model en van het Attische model, waaraan in de Romeinse tijd nog het een en ander werd toegevoegd. Er is er echter één bij van een type dat voor ons doel pregnant naar voren komt, dat aan vrijwel alle mengvormen ontkomen is, en dat in Krayenhoffs tijd reeds algemeen bekend was: de van oorsprong Attische helm, voorzien

van voluten met “oorkleppen”, die ik in afbeelding 18 laat zien. Van origine had het voorstuk van dit type - zonder wangomvatting nog - een verstelbaar vizier (zie afbeelding 12).

Na de derde eeuw v.Chr. is dat niet langer het geval.

Het is sterk vernauwd en stevig in de voluten gevat. Toch tekent de beweegbare herkomst zich duidelijk af.³³ De kam, in verschillende kleuren en modellen uitgevoerd, diende vooral als herkenningsteken van vriend en vijand of van aanvoerder.

Het lijkt erop dat Krayenhoff de houten paal in het Franse insigne, vervangen heeft door datgene wat ik eerder de “oorklep” heb genoemd. Het bandvormige voorstuk is er bij hem nog. Het vooreind is vlak en nagenoeg verticaal blijven staan, zij het dat dit voorstuk een sierlijker vorm heeft gekregen en uitloopt in een voluut. De afkomst is goed te herkennen.

De Attische helm (2 eeuw v.Chr.) eronder laat zien dat Krayenhoff ook deze helm gekend heeft: hij drukt als het ware de Franse helm in deze Griekse vorm. De Griekse wangomvatting laat hij weg, maar de “oorklep” neemt hij letterlijk over, al zet hij die niet aan de voluut maar binnen de helm.

Ook de vorm van Krayenhoffs nekstuk spreekt voor zich. Ons Genie-embleem dat één en een kwart eeuw heeft dienst gedaan, is de tot een Griekse helm omgevormde helm van het Franse Genie-insigne. In die verandering moet dan tevens de betekenis van het kuras zijn meegenomen, want woordelijk is dat kuras blijven staan (dat laat ik zo nog zien).

Afbeelding 19 vervolgens, geeft de verfraaiing die Lohmeijer in de helm van Krayenhoff heeft aangebracht.³⁴ Ook hij heeft de

Attische helm tot model genomen. De vorm wijst dat duidelijk uit: de wang- en kinomvatting is vrijwel in ongewijzigde vorm overgenomen en het voorhoofdsgedeelte is in de Griekse vorm neergezet. Van belang is te bedenken dat dit voorfront los is aangebracht en dat de voluut nog steeds de mogelijkheid van draaibaarheid suggereert (bij oudere Attische helmen was die draaibaarheid er inderdaad; zie nogmaals afbeelding 12).

De “oorklep” is weg. Lohmeijer zette de wangomvatting net als Krayenhoff met de “oorklep” deed, achter de voluut.

Tenslotte volgt in afbeelding 20 de Geniehelm in de uitvoering die sinds 1991 van kracht is (NSN 8455-17-702-9101).³⁵

Die laatste wijziging is van esthetische aard, al moet ik zeggen dat iemand met een flinke kin moeite zal hebben erin te komen. De laatste jaren echter zie ik uitvoeringen van de Geniehelm - hetzij op briefpapier hetzij op CD-ROM - waarbij het voorfront van de helm op de bol is vastgespijkerd. De nietnagels die

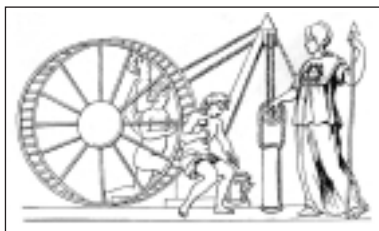
door Lohmeijer alleen waren bedoeld om een gefelste rand te benadrukken, worden zo getransformeerd tot klinknagels door het voorfront en de bol heen, alsof het staalplaat betreft. Fout!! Het nietnagelen overigens is een oude techniek die in de bronstijd al bekend was.

Nu ons de klassieke herkomst van de kam wel duidelijk is, zijn we nog niet aan het eind. Die kam is meer dan een kam. Het is een symbool, een zinnebeeld, maar waarvan?

Hieronder haal ik een en ander uit de kast.

De standaardinterpretatie herzien, inclusief de kam

Wij, bij het Wapen der Genie, hebben nooit

Afb.21: De godin Minerva geeft aanwijzingen bij het bouwen. *Eigen collectie*

een kam op een helm gedragen. Wij hebben nooit - zoals de kurassiers en die trompetters dat deden - de klassieke Oudheid letterlijk geïmiteerd. De kam die aan onze helm is toegevoegd, moet dus zinnebeeldig zijn bedoeld, want een loze kam is niets.

Zoals ik eerder zei, Krayenhoff kende de Oudheid goed: hun wijsbegeerte, cultuur en mythologie waren hem niet onbekend.

Op afbeelding 21 (1^e eeuw na Chr.) zien we hoe de godin Minerva aan de bouwwereld een krachtige wiskundige structuur heeft meegegeven in de vorm van een de hemelbeweging imiterende hijsmachine en haar aanwijzingen geeft. Dat het Minerva is, zien we aan de lans en de helm (met kam).

Een kuras draagt zij ook nog. Dat hebben we dan terug.

Minerva - die we boven al eerder hebben ontmoet - is de Romeinse godin van wijsheid, van wetenschap, kunstnijverheid inbegrepen, en van de oorlogvoering voor zover de aangeduide kennis en vaardigheden daarin betrokken zijn. Zij is, anders gezegd, de godin van de verstandige krijg.

Zij beschermt steden en burchten. Zij is de krijgsgodin die overwinning schenkt. Zij is dezelfde als de Griekse godin Pallas Athena, die na een klap op het hoofd van Zeus in volle wapenrusting daaruit te voorschijn kwam (wie de klap gaf weet ik niet; het "Women's Army Corps" kon ik het niet vragen, want dat is opgeheven).

Als krijgsgodin draagt zij behalve helm en lans doorgaans ook een schild, waarop een Gorgo-kop is afgebeeld. Dat is een vrouwenhoofd, omringd door slangvormig haar, dat ieder doet verstenen die het aankijkt. Soms, zoals hier, wordt zij afgebeeld met de Gorgo-kop op een kuras, want zij heeft het bij haar aanwijzingen te druk om een schild te kunnen voeren.

De gedachte die bij deze prent hoort is, dat de technisch-wetenschappelijke vaardigheden waarover wij beschikken, ons destijds door goddelijke inspiratie zijn ingegeven.

Dat vindt men niet alleen in het Griekse godendom terug, maar ook in de christelijke cultuur is dat prominent aanwezig.

In de zesde eeuw was er in Spanje een bisschop - niet Sinterklaas - die zich beklaagde over vrouwen die aan het weven waren. Zij deden hun werk goed, daar niet van, en ze zongen erbij. Helaas, aldus de bisschop, al zingend riepen zij de godin Minerva aan! Van hem moesten zij de Heer aanroepen, want het is de Heer die "hun de vaardigheid in het weven gegeven heeft", zo staat het in zijn verslag.³⁶

Inderdaad zijn er diverse afbeeldingen, waarin niet de godin Minerva, maar de aartsengel Gabriël in dezelfde functie optreedt (straks zoek ik er een uit).

Abstraheren wij van deze gezondenen, dan is de achterliggende mening, dat wie de natuur beheerst, de natuur tot nut van de mensheid naar zijn hand kan zetten. Huizen laten groeien bijvoorbeeld (Aristoteles).³⁷ Het beheersen van de natuur als utopisch ideaal vinden we ook bij Francis Bacon (1561-1626) in diens *Nova Atlantis*. Wie het "hoe" kent van de natuur, heeft "knowing how" en kan dat toepassen.

In de 18^e eeuw voorzag Diderot, de scherpzinnigste filosoof van de achttiende eeuw, dat wij mensen eenmaal in staat zouden zijn tot het scheppen van geitmensen. Dat zijn genetisch gemodificeerde "mensen" die niet veel meer verstand hebben dan dat van een geit, maar uitstekend in staat zouden zijn hun werk te doen als hulp in de huishouding: strijken, opruimen, op bevel een glaasje aandragen enzovoorts, zodat echte mensen dat niet langer hoeven te doen. Die krijgen dan tijd vrij zich met hogere zaken te bezig te houden en nemen het gemakker op de koop toe. Helaas, wij zijn nog niet zo ver.³⁸

Wij kwamen niet veel verder dan de stier Herman en het schaap Dolly met onvoorziene gebreken. Maar wie weet. Ooit zullen wij, mensen, in staat zijn de ideale infanterie-soldaat te fabriceren, compleet met

gasvrije longen en infrarood-ogen. Wat extra hersens erbij en je hebt een marinier. Hoe kom je zo tot de ideale artillerist? Op zijn minst moet dat er dan een zijn die oorverdovende winden laat. Dit nu terzijde. Terug naar de godin Minerva, naar haar strijdbaarheid, haar ambachtelijk technisch-wetenschappelijke vaardigheden, met haar lans, helm en kuras als attributen. In combinatie met wat Krayenhoff deed - het scheppen van een naar oud-Grieks model gevormde Geniehelm - is dat voor ons genoeg. Hij heeft het Franse Genie-insigne - inbegrepen het kuras (dat woordelijk is blijven staan) - omgevormd tot een oud-Griekse helm waarvan de kenmerken tot op heden zinnebeeldig zijn voor de Genie.

Let wel: ik ga U niet aanpraten dat wij, Genieofficieren, gezonden zijn van Minerva. Dat zou getuigen van een hoogmoed strijdig met de verstandige krijg die zij voorstaat.

Niemand echter kan ontkennen dat de Geniehelm naar model een oud-Griekse helm is, en wel precies zo een als is afgebeeld op de Athena-tempel van het oude Pergamon.

Dan zouden wij ons aan haar kunnen spiegelen, - dat is mooi, zet U maar wat neer - maar zelfs dat is niet nodig.

Het is voldoende dat wij de Geniehelm beschouwen in het besef dat zowel de strijdbaarheid als het technisch vernuft zoals die thans aan ons Wapen zijn toegekend, destijds geacht werden van goddelijke herkomst te zijn.

Dan volgt nu mijn volledige herziening van de voornoemde standaardinterpretatie met de betekenis van de kam erbij:

De Geniehelm is afgeleid van de helm waarmee in de vroegere belegeringsoorlog de mineurs waren uitgerust. De mineurs hadden tot taak de vestingwerken van de belegerden met mijngangen en met het stellen van mijnen te ondermijnen, of zij hadden tot taak dit op

eenzelfde wijze en met dezelfde middelen te voorkomen.

De Geniehelm werd bij Koninklijk Besluit van 15 juli 1822, no. 86, ingevoerd als onderscheidingsteken voor het Wapen der Genie en is zinnebeeldig voor oude ordonnantiën, volgens welke de officieren van dit Wapen in geen tranchee mochten verschijnen zonder kuras en zonder de bedekking van het hoofd met een helm.

Bij dat Besluit werd de Geniehelm in een naar de Klassieken verwijzende vorm gebracht, door de welken zowel aan de strijdbaarheid als aan de hoedanigheden thans verbonden aan het Wapen der Genie, een goddelijke herkomst werd toegekend.

Geen Wapen ooit droeg een goddelijk attribuut op de jas. Sterker nog, geen Wapen ooit kan dit ons nadoen.

Natuurlijk, er is de oorlogsgod Mars.

Mars echter is een brute god. De godin Venus jaagt hij bij voortduring na. Zolang hij haar niet heeft is het oorlog.

Dat Venus getrouwd is, deert hem niet. Als hij haar te pakken heeft en met haar in bed ligt, dan is er op aarde even rust.³⁹

Lichtgelovigen noemen dat vrede, maar dat is het niet.

Zoals Berkhof zegt: altijd is er strijd. Het "spel" herhaalt zich.

Als Venus aan hem ontsnapt is, jaagt Mars haar weer na en opnieuw is het dan oorlog.

Geen Wapen zal dit tot embleem verwerken. Geen Wapen is zo bevoorrecht als de Genie.

Tegenargumenten

Bij een cultuurhistorisch product als dit, kan het geen kwaad te anticiperen op tegenargumenten - al is hetgeen is aangevoerd historisch nog zo juist - die tot gevolg zouden kunnen hebben dat de verwijzing naar de Klassieken wordt genegeerd of afgezwakt (het gaat mij vooral om mogelijke beweringen tegen de laatste alinea van de weergegeven herziening).

Enige tegenargumenten zouden als volgt kunnen luiden:

Tegenargument 1:

Van de goddelijke herkomst is geen schriftelijke documentatie beschikbaar. Geschiedwetenschap berust op documenten.

Dus is de klassieke en daarmee de goddelijke herkomst onjuist.

Dit is een krachtig tegenargument. Het hoort thuis in de methodenstrijd die al tientallen jaren in de geschiedkunde plaatsvindt.⁴⁰ Mijn antwoord is:

Bij de vondst kortgeleden van de twee Romeinse "Rijnaken" bij de Leidse Rijn, was geen schriftelijke documentatie uit de Romeinse tijd beschikbaar met de vermelding dat die twee Rijnaken daar lagen. Doorredenerend op het tegenargument: dan liggen die aken daar dus niet terwijl ze er toch liggen.

Zo is het ook met de Geniehelm: van het Attische model daarvan bestaat geen briefje, desondanks ziet iedereen dat die helm een Attische oorsprong heeft, in welke tijd aan die hoedanigheden en aan die strijdbaarheid die wij thans - Genisten zijnde - de onze noemen, een goddelijke herkomst werd toegedacht. Tegenargument verworpen.

Tegenargument 2:

Het Franse Genie-insigne heeft ook een kam op de helm. Waarom zou die kam bij onze Geniehelm dan ineens op een goddelijke herkomst wijzen?

Dit is een nog krachtiger tegenargument dan het eerste, omdat er naar aanwijsbare documentatie wordt verwezen.

Mijn antwoord is:

Het Franse insigne als geheel verwijst niet naar een klassiek verleden (Minerva bijvoorbeeld draagt geen riem om haar kuras). De hoofdzaak is, dat Krayenhoff onze Geniehelm volledig en met inbegrip van het kuras, in zijn geheel tot een apert oud-Griekse helm heeft omgevormd. Bij de Fransen is die kam het enige dat eventueel naar de Klassieken zou kunnen verwijzen,

de rest niet.

Mijn verklaring voor die interne strijdigheid in het Franse insigne is deze: het kuras in combinatie met die helm als geheel herinnert rechtstreeks aan uitrusting die door ingenieurs werd gedragen. Om aan te geven dat het officieren-ingenieurs betreft en geen "gewone" mineurs, is de kam er bij de Fransen op gezet als een teken van onderscheiding zoals dat ook bij de Romeinen gebruikelijk was. Een andere mogelijkheid om dat aan te geven was er niet. Tegenargument verworpen.

Tegenargument 3:

Onze Griekse Geniehelm dankt zijn vorm aan de mode die rond 1822 in zwang was. Mode is altijd willekeurig, tijdelijk en irrationeel, dus is een goddelijke herkomst veel te ver gezocht.

Mijn antwoord: de toenmalige mode had een achtergrond die verder strekte dan die mode alleen. Het was meer dan mode, het was cultuur. Die cultuur strekt zich voor ons tot in het heden uit, want wij zitten sindsdien nog steeds met onze - fraaie - helm. Het gaat erom dat in de klassieke tijd (de tijd van de oude Atheners en Spartanen om duidelijk te zijn), die de tijd is waarnaar onze helm verwijst, aan de hoedanigheden die wij thans de onze noemen, een goddelijke herkomst werd toegedacht. Tegenargument verworpen.

Tegenargument 4:

Er is scheiding van Kerk en Staat. Een goddelijke herkomst is daarmee in strijd omdat wij Koning(in) en Staat dienen.

Mijn antwoord:

Het aardige is dat er in de tijd van de Klassieken evenzeer een soort scheiding van Kerk en Staat was. Men ging wel eens naar een orakel, dat wel. Men moest echter zelf uitzoeken wat de orakel-uitspraken betekenden en dat ging - altijd achteraf gezien - nogal eens fout.⁴¹ Er was echter nooit rechtstreeks invloed van priesters op het bestuur.

De goddelijke herkomst sluit de scheiding

tussen Kerk en Staat - net als nu - dus niet uit. Ook wordt in de laatste alinea van de conclusie over de Geniehelm niet gezegd dat thans, in de huidige tijd, een goddelijke herkomst aan die hoedanigheden moet worden gegeven. Tegenargument verworpen.

Tegenargument 5:

Het is allemaal te mooi gebracht. Te mooi om waar te zijn.

Mijn antwoord: inderdaad is het te mooi om waar te zijn. Niettemin, zoals men weet gebeuren er soms dingen die te mooi zijn om waar te zijn die desalniettemin waar zijn.

Reeds jaren voert U een kam op Uw helm terwijl U absoluut geen idee had wat die had te betekenen. We laten het zo.

Tegenargument 6:

En toch geloof ik het niet. U kunt me nog meer vertellen.

Dat is een kwestie van genade. Eens komt de genade en dan zult U het inzien. Blijft desondanks genade uit, dan is overplaatsing naar een ander Wapen de enige optie. Naar de artillerie bijvoorbeeld. Die staan ons historisch gezien het meest na. Pas echter op! U raakt dan moeder de wasvrouw kwijt! Erger nog, als het bij de artilleristen schietpauze is, wat héél vaak gebeurt, dan voelen zij zich ontheemd en moeten zij achter de vrouwen aan in de hoop geestelijk rust te vinden.⁴²

Bij ons ligt dat anders: altijd en immer staat moeder de wasvrouw, op ons wachtend, aan de deur (in de volgende noot geef ik - volledigheidshalve - het mineurslied weer.⁴³

Een aanvullende beschouwing tot slot

Zoals in de inleiding reeds is gezegd: er is zoveel verband tussen het ontstaan van de Geniehelm en het ons niet onbekende mi-

Afb.22: De aartsengel Gabriël leert Adam het houweel hanteren bij het rijp maken van de grond. *Eigen collectie*

neurslied, dat niet kan worden afgesloten zonder daaraan afzonderlijk aandacht te besteden.

De “mooi gehelmde knopen” in dat lied verwijzen reeds naar oude tijden - zoals hierboven betoogd - maar dat is niet het enige. Er is meer in dat lied dat op oude tijden doelt.

Dan denk ik aan de dubbele ontkenning - “de pik-

houweel is ons niet onbekend” - zoals de vierde regel luidt.

Sommigen klinkt dat ietwat zwak in de oren.

Het lijkt erop alsof bedoeld wordt dat wij wel iets van dat houweel afweten, maar dat wij het niet dagelijks bij de hand hebben. Het pikhouweel is ons enigermate bekend, zo klinkt het. Niets is minder juist!

Het mineurslied is ontstaan in de tijd dat wij gehelmde knopen droegen op onze jas. Iedereen die toen naar de KMA ging kende Latijn en Grieks. Welnu, in het Latijn is een dubbele ontkenning zoals “niet onbekend” juist van dat kennen een dubbele bevestiging.⁴⁴ Idem dito bij het Grieks.

De uitdrukking “de pikhouweel is ons niet onbekend” betekent: wij weten alles van dat pikhouweel. Juist voor dat houweel moet je bij ons zijn, betekent het. Sterker nog, het betekent dat wij reeds bekend zijn met dat houweel zolang er houwelen zijn. Niets minder dan dat.

Dan was reeds Adam een mineur en Eva moeder de wasvrouw. Zie afbeelding 22.

Adam, met Eva uit het paradijs verjaagd, weet niets van de landbouwkunst, maar gelukkig staat de aartsengel hem bij.

De afbeelding is te zien op een bronzen deur van de Dom te Hildesheim, die daar rond 1015 is aangebracht.

Adam zwaait met een houweel. Hoe hij dat moet doen, leert hij hier van de aartsengel

Gabriël, die wat de strekking van dit betoog betreft, kennelijk dezelfde functie heeft als Minerva.

Natuurlijk ben ik mij ervan bewust dat ik een negentiende eeuws lied verbind aan een afbeelding van rond het jaar 1000, waarmee ik hier een categorische fout maak (overigens is dat een handicap van alle historici: onbewust neemt men het heden mee naar het verleden dat men bestudeert).

Desalniettemin - en dat is zeker niet fout - geeft het nogmaals aan dat zowel het technisch vernuft als het improvisatievermogen waarover wij - door anderen gezien - soms zo wonderlijk lijken te beschikken, van alle tijden is.

Hetzelfde geldt voor het militaire aspect van ons kunnen.

Vanouds waren alle ingenieurs tevens militair. Hun vernuft gebruikten zij zodanig dat hun machines met de vechters "meevochten" zodat die zelf zo min mogelijk of soms niets hoefden te doen. Een enkele maal is dat laatste mogelijk, zoals bij de Spartaanse vlammenwerper tegenover Socrates, of zoals Archimedes in Syracuse gedaan lijkt te hebben, waar hij de metalen schilden van de krijgers steeds het zonlicht naar één punt op de vijandelijke Romeinse vloot liet weerkaatsen, zodanig dat door de gebundelde hitte hun schepen achtereenvolgens in lichter laaie kwamen te staan.⁴⁵

Tegenwoordig zijn er ook civiele of anderszins gespecialiseerde ingenieurs. Bedacht moet worden dat het woord "civiel" hier in zekere zin misleidend is: de kanalen die door Koning Willem I werden aangelegd, waren in de eerste plaats bestemd voor militair gebruik (de economie kwam op de tweede plaats).

Met de wegen was het van eenzelfde laken een pak. Met de bruggen evenzo. Ook spoorwegen hadden bovenal een militaire bestemming. Uitvindingen zo niet door militaire ingenieurs gedaan, worden snel op hun militaire merites bekeken.⁴⁶

Niet voor niets hebben wij een Raad voor Defensieonderzoek (waarvan ir. E.I.L.D. Margherita, generaal-majoor van de Technische Staf b.d., afkomstig van de Genie, voorzitter is).

Wat is in dit alles de betekenis van moeder de wasvrouw?

Zij is degene voor wie wij het in laatste instantie - in dit geval is dat hetzelfde als "in eerste instantie" - allemaal doen.

Zij vertegenwoordigt de wereld, waarin altijd strijd is, die ons desalniettemin zeer lief is, en waar wij ons thuis voelen.

OPSTEKEN DIE KAM!!

(De beeldresearch is verzorgd door de auteur)

Aantekeningen

¹ In hoofdpunten komt het tot hier geschrevene overeen met datgene wat mij is medegedeeld bij de brief van het Instituut voor Militaire Geschiedenis, kenmerk IMG/2002/2274, d.d. 27 januari 2003 met onderwerp "sappeurshelm".

De traditiecommissie van de KL deelde mij reeds eerder - per email - mee dat de Genie-helm een sappeurshelm zou zijn.

² "1826 erfand Chaussonet in Paris eine Maschine für die Herstellung von gepreßten metallenen Hohlknöpfen, die etwa um 1822 an die Stelle der bis dahin gebrauchten massiven Knöpfe getreten waren. Der Knopf wurde aus einem Unter- und einem Oberboden von Blech, zwischen die eine Pappscheibe gelegt wurde, zusammengesetzt, worauf beide Teile ohne Lötung durch Umkrepeln des Oberbodenrandes um den Unterboden vereinigt wurden", in F.M.Feldhaus, *Die Technik der Vorzeit, der geschichtlichen Zeit und der Naturvölker*, München (Moos) 1965, p.577.

³ In het Nationaal Archief nemen binnen het ministerie van oorlog de kledingvoorschriften een omvangrijk

gedeelte in beslag. Honderden bepalingen en verordeningen omvatten zij. Hoewel het archief voor de desbetreffende periode zeer toegankelijk is geordend, ontbreken de cruciale opmerkingen over de precieze vormgeving van de helm van de Genie. Er was echter een ambtenaar, J.F.Teupken, die alle bepalingen en verordeningen die tot op 15 oktober 1823 van kracht waren, in overzicht heeft gebracht met de verwijzingen en terugverwijzingen erbij. Deze bepalingen heeft hij voor eigen rekening in boekvorm uitgegeven, dat bovendien van ingekleurde illustraties werd voorzien. Hij kreeg daarbij de steun van "ZIJNE MAJESTEIT DEN KONING en van Hoogstdezelfs Doorluchtige Zonen". De koning tekende in op zes exemplaren, diens zonen ieder voor twee. In alle bataljonsbibliotheken werd het geplaatst. Ook "Baron Kraijenhoff, Luitenant-Generaal" - op wiens initiatief de Geniehelm werd ingevoerd - tekende erop in.

In 1978 werd onder auspiciën van de Sectie Militaire Geschiedenis van de KL bij de Walburg Pers te Zutphen van het boek een facsimile uitgegeven. Zonder Teupkens boek zou het niet mogelijk zijn geweest meer over de Geniehelm te achterhalen dan de desbetreffende verordeningen alleen.

⁴ J.F.Teupken, *Kleding en wapenrusting van de Koninklijke Nederlandsche troepen*, 's Gravenhage /Amsterdam (Van Cleef) 1823, Algemene Bepalingen en Verordeningen p.14, no. 202 en Bepalingen en Verordeningen omtrent de uitvoering etc. p.18 no. 44 (deze volledige plaatsaanduiding is nodig omdat in Teupkens boek de nummering van pagina's en onderwerpen niet doorlopend is; herhaaldelijk begint de nummering opnieuw).

⁵ De volledige omschrijving van de kleding voor de officieren van de Genie luidt als volgt:

"Donkerblauwe Rok met kraag en opslagen van dezelfde stof; ponceau roode voering en dito biezen langs het voorpand; Lissen als bij de Adjudanten der Generaals omschreven, doch in het goud; *knoopen welke niet bolvormig zijn, met eenen helm en relief, op eenen tot aan den koordrand matten grond* [cursivering Schilt].
Hoed met zwarten pluim.

De Opzigtters der fortificatiën tot het vaste korps behoorende, en in rang beneden dien van Officier staande, zijn voor hunne uniform gebragt onder de 4^e Afdeling (kleding der troepen) bij het Bataillon Mineurs en Sappeurs" [de 4^e Afdeling is een hoofdstuk van Teupkens boek]

Voor de mineurs en sappeurs lezen we in dat 4^e gedeelte van het boek (de 4^e Afdeling):

"Donkerblauwe Rok, met kraag en ronde opslagen van dezelfde kleur; ponceau roode voering en biezen; gele platte *knoopen (model van het korps Ingenieurs)* [cursivering Schilt] op iedere zijde van de kraag [d.i. op de schouder] eene, en de opslagen elk van 2 geel kemelsharen regte Lissen voorzien, welke lissen voor den Adjudant Onder-Officier en de Onder-Officieren van goud galon zijn.

Roode wollen Wings. Op de schakot-plaat een granaat.

Roode Pompon, met donkerblauwen top.

Rijg-laarzen in stede van schoenen en slobkousen"

Een voetnoot meldt hier dat de onderofficieren overeenkomstig de officieren van het korps Ingenieurs gekleed gaan.

Op.cit. Daarin voor de Genie-officieren: Eerste Hoofddeel, 3e Afdeling, pagina 6 en voor de Mineurs en Sappeurs (let wèl: van de Genie): Eerste Hoofddeel, 4e Afdeling, pagina 13.

⁶ J.P.Jongma, "Van Dienst der Fortificatiewerken tot Dienst Gebouwen Werken en Terreinen", *300 Jaar Bouwen voor de Landsverdediging*, 's-Gravenhage (Dienst Gebouwen Werken en Terreinen) 1988, pp.33-34.

⁷ J.P.C.M.van Hoof, "Een vernuftige veelzijdigheid: 1748-1938", *250 jaar Genietroepen 1748-1998*, Den Haag (Militair Historisch Instituut) 1998, p.28. In J.F.Teupkens *Kleding en wapenrusting* worden deze infanterie-sappeurs apart genoemd en toegerust.

⁸ J.P.Jongma, "Van Dienst der Fortificatiewerken tot Dienst Gebouwen Werken en Terreinen", pp.27-28.

⁹ General v. Clausewitz, *Vom Kriege*, Berlin (Behr) 1914, is de editie die mij ter beschikking stond. Toegegeven moet worden dat Von Clausewitz een korte paragraaf besteedt aan mogelijkheden voor "Überschwimmungen" in Nederland, en aandacht heeft voor vestingen, echter louter in die zin dat die niet passief maar actief moeten worden verdedigd.

- ¹⁰ Zie J.M.Janssen, *Op weg naar Breda. De opleiding voor officieren van het Nederlandse leger tot aan de oprichting van de Koninklijke Militaire Academie in 1828*, Den Haag 1989 en M.J.L.Tiernesgo, “250 jaar opleiden van genie officieren”, *Genie*, jaargang 48, nummer 98/6, december 1998, pp.15-18.
- ¹¹ Zie J.P.C.M.van Hoof, “Een vernuftige veelzijdigheid: 1748-1938”, p.34.
Pas in 1927 kwamen de pontonniers bij de Genie terug (p.58 en p.63).
- ¹² Zie J.F.Teupken, *Kleeding en wapenrusting*, Eerste Hoofdafdeeling, 3e Afdeeling, p.6.
Een tranchee - oud-Nederlands gallicisme - is een algemene aanduiding voor een terrein-insnijding, zoals een uitgraving, een groef of een gat. Het is ruimer en algemener van betekenis dan het woord sappe..
- ¹³ Mooi te zien op *Le cuirassier blessé* (1814) van Géricault, schilderij in het Louvre te Parijs. Géricault schilderde een kurassier uit de Napoleontische tijd.
- ¹⁴ Zie Nationaal Archief, inventarislijst 2.13.13.07, pp.68-70.
- ¹⁵ Met Krayenhoff liep het niet goed af. Zijn déconfiture zette zich reeds kort na 1823 in. Het minst erge in zijn neergang is nog dat Krayenhoff in 1825 met een contingent mineurs naar de zuidelijke Nederlandse Antillen werd gestuurd om Curaçao te versterken en goud te delven (waarvan geen resultaat was te verwachten omdat daar ook van lood- of koperafzettingen nimmer was gebleken). Bij Krayenhoffs terugkeer in 1826 was zijn inspectie opgeheven, zijn netwerk ontmanteld, en waren alle zaken de Genie betreffende ondergebracht bij de Commissaris van Oorlog van het ministerie, bij prins Frederik.
Herijking, van deze en van vervolgaaffaires in Krayenhoffs déconfiture en een eventuele rehabilitatie, lijkt niet ongewenst.
Zie o.m. Nationaal Archief, inventarislijst 2.13.01 Band I,p.25, J.F.Beckman, “Overzicht van de Geschiedenis der Genie” in *Genie*, jaargang 23, nummer 4, april 1973, p.114, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden (Sijthoff) 1911, deel 2, pp.719-725 en C.R.T.Krayenhoff, *Levensbijzonderheden van den luitenant-generaal baron C.R.T.Krayenhoff / door hem zelf in schrift gesteld, en op zijn verlangen in het licht gegeven door H.W.Tydeman*, Nijmegen (Vieweg) 1844.
- ¹⁶ Het perpendiculaire of getenaillerde stelsel is ontworpen door de markies de Montalembert (1714-1800). Coehoorn paste het al toe bij Doesburg.
Met dank aan P.C.van Kerkum merk ik hierover het volgende op:
Naarmate het vuurbereik van kanonnen groter werd nam naast het uitbrengen van flankerend vuur langs de facen van de bastions, het belang van frontaal vuur vanuit die facen meer en meer toe. Omdat bij frontaal vuur afgegeven van achter een dekking, per kanon niet op een vuursector groter dan 30° kan worden gerekend, ontstaat er bij bastions een dode hoek vóór het snijpunt van de facen (de saillant). Hoe stomphoekiger het bastion, hoe kleiner de dode hoek. Bij een saillanthoek van 1500 zou er dan geen dode hoek meer zijn. In de praktijk is dat hierbij niet het geval omdat een kanon altijd zijwaarts van de saillant moet worden opgesteld.
In het getenaillerde of perpendiculaire stelsel heeft men inspringende hoeken die loodrecht op elkaar staan, waardoor dode hoeken worden voorkomen (“tenaille” is Frans voor een nijptang met rechte bek; “perpendiculaire”, eveneens Frans, betekent “loodrecht”). De flanken en de courtines uit de gebastioneerde systemen werden in het getenaillerde stelsel overbodig. Omdat een vestingfront doorgaans niet rechtlijnig is maar deel uitmaakt van de omtrek van een geheel, zijn de inspringende hoeken meestal wat stomper en de saillanthoeken wat scherper dan 90° (zie *Terminologie Verdedigingswerken*, Utrecht (St.M.v.C.) 1999, fig.77e).
Later in de 19^e eeuw werd het perpendiculaire stelsel vervangen door het polygonale stelsel. Montalembert gaf ook daartoe al een aanzet. Dit stelsel werd vooral door de Belg Brialmont uitgewerkt: bij frontaal vuur vanaf de wallen zijn er geen dode hoeken (aan de hoeken van de veelhoek ofwel polygoon is bijzondere aandacht besteed) en het flankeren geschiedt vanuit apart ingerichte caponnières in het midden van elk front.

- In Fort Rijnauwen bij Utrecht, waar Brialmont adviseerde, is het polygonale element nog steeds te zien (zie D.C. Leegwater, *Fort bij Rijnauwen*, Zutphen - uitgave St. Menno van Coehoorn bij de Walburg Pers - 1995). Zie verder voor de toenmalige stand van zaken in de bevestigingswijken de werken van C.J. Snijders, P.C.J. Noordduyn en F.R. van Roijen, *Duurzame en tijdelijke versterkingskunst*, Breda (KMA) 1907, en voor hoe er in ons land werd gebouwd: C.H. van Meijgaard, "Bouwen voor de landsverdediging in de periode 1748-1840", in *300 Jaar Bouwen voor de Landsverdediging*, 's-Gravenhage (DGWT) 1988.
- ¹⁷ De "Royal Engineers" voeren de kapitalen "E R" in hun insigne, omkransd door "honi soi qui mal y pense" dat rechtstreeks naar hun koningin verwijst. Ook met het "E R", dat staat voor "Elisabeth Royale" - dat dus Frans is voor "Royal Elisabeth" - is dat het geval. Vanouds was de voertaal van ridders, edellieden en aanvoerders het Frans.
Zie: www.army.mod.uk/royalengineers/heritage/badge/index.htm
- ¹⁸ Krayenhoffs Genie-helm heb ik afgeleid van de helm die prijkt in het in 1946 aan 3 Genie-veldcompagnie toegekende embleem. Lohmeijer was daar nog niet aan te pas gekomen. Zie M. Elands, "Genietroepen in Nederlands-Indië: 1945-1950", *250 jaar Genietroepen 1748-1998*, Den Haag (Militair Historisch Instituut) 1998, p.103 en 106.
- ¹⁹ Een voluut is een sierkrul die geheel of gedeeltelijk spiraalvormig is.
Het woord is vooral bekend in de architectuurgeschiedenis, zoals bij barokgevels en zuilen. Ook binnen de geschiedenis van de wapenrusting is het een bekend begrip.
- ²⁰ De prent is overgenomen en overgezet in zwart/wit van www.genie-militaire.com/genie/histo/genie/histo.htm en stamt uit een werk van Vauban, Sébastien le Prestre de, *De l'attaque et de la défense des places*, La Haye (Pierre de Hondt) 1737.
- ²¹ In de krijgskundige literatuur wordt weinig of geen aandacht besteed aan helmen en hun gebruik. Martin van Creveld wijdt er in *Technology and War*, New York etc. (Free Press) 1991, slechts twee zinnen aan (hoewel op het titelblad vier helmen zijn afgebeeld): in de Middeleeuwen gaven de helmen volledige bescherming tegen vijandelijke inwerking, in de 19e eeuw en later was dat niet meer mogelijk. Trevor N. Dupuy wijdt er in *The Evolution of Weapons and Warfare*, Fairfax (Da Capo) 1990, eveneens zonder afbeeldingen, verspreid vijf zinnen aan en John Keegan maakt er in al zijn werken - ook in de series waarvan hij algemeen redacteur is - afgezien van een enkele showhelm - geen woorden aan vuil.
Het best kon ik mij oriënteren in betrouwbare klassieke encyclopedieën van aanzienlijke leeftijd. Het uit het zicht raken van de helm vond ik in de Brockhaus van 1892 en in de Britannica van 1970, in welke laatste ook verwezen werd naar de "burgonet" van de mineur (zonder afbeelding). Die vond ik tenslotte - ook van de sappeurshelm - in de Larousse van 1923.
- ²² Zie het - magistrale - artikel van J.F. Beckman, "Overzicht van de geschiedenis van de Genie", in *Genie*, jaargang, nummer 4, april 1973, p.91, p.101 en p.108.
- ²³ De *Raccolta* - een verzameling werktekeningen - is opgenomen in F. Paolo Fiore, *Città e Macchine del'400 nei Disegni di Francesco di Giorgio Martini*, Firenze (Olschki) 1978.
Het van meet af aan, dus systematisch opnemen van tegenmijnstelsels in de fortificatie, wordt doorgaans toegeschreven aan Menno van Coehoorn en Vauban. Dat is niet juist. De eerste die dit systematisch doet - in *De Sterctenbouwing*, - is Simon Stevin (1548-1620). In het werk van Speckle, *Architectura von Vestungen* (1589) komt het niet voor.
- ²⁴ De afbeelding is afgeleid van www.armywomen.org/images
- ²⁵ De tekst luidt: "Pallas Athene, a Roman and Greek Goddess associated with an impressive variety of womanly virtues...She was the goddess of handicrafts, wise in industries of peace and arts of war, also the goddess of storms and battle, who led through victory to peace and prosperity". Zie: www.armywomen.org/award.html
- ²⁶ In Plato's *Apologie en Symposium* wordt verwezen naar een en dezelfde gebeurtenis waarbij Socrates als

Atheens hopliet de strijd tegen de Spartanen moest opgeven. Combineert men dit met wat Thucydides daarover schrijft, dan kan men tot geen andere conclusie komen dan dat Socrates - die geen lafaard is, hij dronk vrijwillig de gifbeker - in 421 v. Chr. bij Lekythos in Thracië voor een vlammenwerper van de Spartanen moest wijken. Tegen een vlammenwerper is de krijgsmoed van een hopliet een zinloze zaak.

²⁷ Zie H.Bakels, *Bijbelsch Woordenboek*, Amsterdam (Wereldbibl.) 1940, "Voorwerk XIII" en p.262.

²⁸ John Keegan, *A history of warfare*, Londen (Pimlico) 1993, p.24.

In mijn exemplaar van Vom Kriege zegt Von Clausewitz het op p.XII zo: "daß der Krieg nichts ist als die fortgesetzte Staatspolitik mit andern Mitteln" en verderop op p.647: "Also noch einmal: der Krieg ist ein Instrument der Politik; er muß notwendig ihren Charakter tragen, er muß mit ihrem Maße messen; die Führung des Krieges in seinem Hauptmrisen ist daher die Politik selbst, welche die Feder mit dem Degen vertauscht, aber darum nicht aufgehört hat, nach ihren eigenen Gesetzen zu denken."

²⁹ Een mooi voorbeeld uit de hydraulica is Jan Adriaansz. Leeghwater (1575-1650) die na het droogleggen van de Beemster, de Purmer en de Wormer in 1629 voor Frederik Hendrik door middel van batterijen rosmolens de geïnundeerde moerassen rond 's-Hertogenbosch wist droog te leggen - mede waardoor Grobbendonk de bui zag hangen - waarna Leeghwater aan het droogleggen van de Schermer kon beginnen.

³⁰ J.F.Beckman, "Overzicht van de geschiedenis van de Genie", in *Genie*, jaargang 23, nummer 4, april 1973, p.108.

³¹ "In 1776 - de genie heet dan 'Corps Royal du Génie' - verschijnt dan voor het eerst op de Franse genieknoppen de helm en het kuras ter herinnering aan de wapenuitrusting van de ingenieurs bij de belegeringen", J.F.Beckman, "Overzicht...", p.108.

³² Zie Brockhaus' *Konversations-Lexikon*, Neunter Band, Leipzig 1898, p.17.

³³ "Nur der "Attische Helm" blieb unverändert erhalten. Sein Stirngiebel, beziehungsweise dessen Einfassung mit seitlich abschließende Voluten entwickelte sich in der Folge zu einem beliebten Ziermotiv, das auch auf andere Helmarten übertragen werden konnte", in Ortwin Gamber, "Griechenland und der hellenistische Osten", *Waffe und Rüstung Eurasiens, Frühzeit und Antike*, Braunschweig (Klinkhardt.& Biermann)1978, p.296.

³⁴ Dit is de Genie-helm die sedert 1949 prijkte op het briefpapier van het Bureau Verdedigingsaangelegenheden en Militair Geologische Dienst.

De afgebeelde helm is die van de brief van 28 oktober 1950 waarin het Hoofd van het Bureau - de kolonel der Genie L.J.Spanjaardt Speckman - rechtstreeks aan de minister van Oorlog bericht geeft van het uitblijven bij de Rijkswaterstaat van strategische inundatie-voorzieningen.

³⁵ Zie *Genie*, jaargang 42, nummer 6, juni 1992, p.5.

³⁶ H.de Greeve, "Kanon 62 van het concilie van Trullo; de kerk bestrijdt heidense feesten" in *Hermeneus*, jrg 64 nr 3, juli 1992, p.192: "Martinus van Braga [bisschop van Galicië, ca 560] veroordeelt de gewoonte van vrouwen in zijn diocees, bij het weven Minerva als patrones aan te roepen ('mulieres in tela sua Minervam nominare'). Hij zegt dat zij de Heer moeten aanroepen, die hun de vaardigheid in het weven gegeven heeft ('Dominum invocent adiutorem, qui eis sapientiam texendi donavit')"

³⁷ "if a house were a natural product, the process would pass through the same stages that it in fact passes through when it is produced by art; and if natural products could also be produced by art, they would move along the same line that the natural product actually takes. We may therefore say that the earlier stages are for the purpose of leading to the later. Indeed, as a general proposition the arts either, on the basis of Nature, carry things further than Nature can, or they imitate Nature", in:

Aristoteles, *Physica*, IV, 199a 15.

³⁸ Denis Diderot, *De Droom van d'Alembert*, Meppel (Boom) 1980., pp.113-114.

³⁹ Een fraaie weergave van Mars in bed met Venus, is te zien in het Palazzo Schifanoia te Ferrara.

⁴⁰ Een fraai voorbeeld is te vinden in de jaargang 1989 van *Oud Utrecht*, waarin zich over drie nummers een twist uitstrekt over het kerkenkruis in Utrecht. Volgens de ene historicus bevond zich in Utrecht een kerkenkruis omdat van boven gezien, vijf kerken met de Dom in het midden in de vorm van een "+" waren

neergezet. Volgens de andere historicus was dat niet zo omdat geen document beschikbaar was waarin een opstelling in die vorm was voorgeschreven.

⁴¹ Herodotus, die verhaalt over de oorlogen in en rond het Griekenland van 500-479 v.Chr. eindigend in de grote overwinning van de Grieken onder Athene tegen de Perzen, beschrijft herhaaldelijk hoe het orakel ,achteraf gezien, onjuist geïnterpreteerd werd en hoe, achteraf gezien, die interpretatie had moeten zijn.

⁴² Het vierde couplet van het artillerielied luidt:

Maar ook in tijd van vrede
Blinkt steeds de kanonnier!
En meisjes schoon van leden,
Zijn op zijn liefde fier!
Waar moed zit, heerst ook trouwe
Met kracht nooit uitgeblust;
Daarom de schoonste vrouwen
Heeft hij naar hartelust! (2x) “

⁴³ Het Wapenlied van de Genie is een mineurslied en niet een lied van sappeurs (hoe belangrijk de laatsten ook mogen zijn):

Wij zijn de mineurs van 't Nederlandse leger
En onze naam is overal bekend
Wij dragen een jas met mooi gehelmde knopen
De pikhouweel is ons niet onbekend
En iedereen die mag het weten
We krijgen vanavond uienrats te vreten
En moeder de wasvrouw staat aan de deur
Dat is de roem van elk mineur. (2x) ”

⁴⁴ Zie bijvoorbeeld G.R.W.Dibbets, “Dubbele negatie”, *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst (1584)*, Assen (van Gorcum) 1985, pp.491-492.

⁴⁵ De proef is rond 1760 herhaald in de “Jardin du Roi” door de graaf van Buffon, die het zonlicht van circa driehonderd meter afstand via beweegbare spiegels op bomen liet richten, die alle terstond in brand vlogen. Diderot schrijft dit in zijn *Encyclopédie* met de aanbeveling oude legenden niet zomaar als fabeltjes af te doen. Zie: Pierre Thuilier, “Une énigme: Archimède et les miroirs ardents”, in *La Recherche en histoire des sciences*, Paris (Seuil) 1983, pp.31-54.

⁴⁶ Zie Maarten Pieterse (red), *Het technisch labyrint*, Meppel (Boom) 1987, bij het trefwoord “militair” in het register.

Voor u gelezen door Theo Postma

‘IK HAD MIJN ROODE-KRUIS BAND AFGEDAAN’ OORLOGSRECHT EN GEDRAGINGEN VAN NEDERLANDSE EN DUITSE MILITAIREN IN GEVECHT, MEI 1940

door Herman Amersfoort

Sdu Uitgevers, Den Haag, 208 pgn's, paperback 17x24 cm, rijk geïllustreerd.
ISBN 90 12 10750 4, prijs: € 19,95

Humaniteit op het slagveld: twee uitersten die elkaar in het oorlogsrecht ontmoeten. Schendingen van dat recht in Mei '40 worden beschreven en geanalyseerd.

Op mijn vraag aan Herman Amersfoort waarom hij dit boek heeft geschreven gaf hij mij twee redenen:

- Bij de voorbereiding van een tweede editie van *Meidagen '40*, van Kamphuis en hemzelf, kwam hij zoveel materiaal tegen dat er alleen in een apart boek over oorlogsrecht voldoende ruimte zou zijn dit onderwerp voldoende tot zijn recht te laten komen.
- De andere reden is het belang van het thema, ook voor huidige militairen op vredesmissie. (Toen ik na mijn gesprek met de auteur naar huis reed hoorde ik op de autoradio dat Erik O. door het Hof was vrijgesproken!).

Het boek bestaat uit twee delen, getiteld 'wikken en wegen' en 'onder vuur'.

In het eerste deel onderzoekt Amersfoort welke maatregelen het Nederlandse en Duitse leger in de jaren twintig en dertig hebben genomen om in het geval van een oorlog het oorlogsrecht te respecteren. Amersfoort concludeert (net als in *Meidagen '40*) dat voor het Duitse en Nederlandse leger de handhaving van het oorlogsrecht de norm was en dat de schendingen in beide gevallen incidentele, op zichzelf staande uitzonderingen op die regel zijn geweest. Van een structurele en systematische schending van het oorlogsrecht door de Duitse militairen was dus geen sprake was. Deze conclusie wordt hem door een aantal veteranen niet in dank afgenomen. Maar door dit boek heeft Amersfoort zijn conclusies hierover met meer nuance, helderheid en uitdieping kunnen presenteren dan in *Meidagen '40*. De verschillen, m.b.t. dit onderwerp, tussen Polen, Oostfront en Westfront komen aan de orde.

In het tweede deel van het boek komt Amersfoort tot een analyse van drie complexen van oorzaken [verboden voordeel - uit wraak, woede en frustratie - uit doodangst of lijfsbehoud] waardoor een militair of gevechtseenheid over de grenzen van het oorlogsrecht kan gaan. Hij doet dit aan de hand van beschrijvingen van gedragingen van zowel Duitse als Nederlandse militairen. Hier toont Amersfoort de valkuilen voor de huidige militair, die zich aan het oorlogsrecht wil houden.

Ook gaat Amersfoort de discussie aan dat een overschrijding van het oorlogsrecht in bepaalde, bijzondere gevallen misschien te verkiezen is om verder en groter bloedvergieten te voorkomen, geval Hakkert. Dit zal eveneens voor sommigen moeilijk te verteren zijn.

Voor bepaalde WOII-veteranen zal dit boek verwerpelijk zijn omdat zij zich voor oorlogsmisdadiger voelen uitgemaakt (zie www.grebbeberg.nl). Herman Amersfoort onderkent die gevoelens maar kan als wetenschapper alleen maar conclusies trekken uit het beschikbare bronnenmateriaal, dat wil zeggen uit de verklaringen die de Nederlandse soldaten zelf, na afloop van de gevechten hebben afgelegd.

Vond ik in *Meidagen '40*, in een enkele passage, de woorden tegenover de veteranen ongelukkig gekozen, in dit boek kom ik nergens iets van die strekking tegen. Amersfoort blijft strikt neutraal en geeft aan waarom geen kwalitatieve en quantitative vergelijking kan worden gemaakt. Zoals ik reeds zei, is het boek voor huidige militairen, die de controversie Nederland-Duitsland makkelijker kunnen loslaten, een duidelijke analyse van ingewikkel-

de gevechtssituaties en hoe die uit de hand kunnen lopen. Het zou voor iedere uitgezonden militair verplichte lectuur moeten zijn.

Wim den Dunnen

HERDENKINGEN MEI 1940 EN MEI 1945.

*Dit verhaal komt **in kleur** op de "Mars"-site*

De afgelopen maanden hebben de diverse herdenkingen betreffende de periode 1940-1945 veel aandacht getrokken. Uitschieters waren de herdenkingen op 5 mei 2005 te Wageningen, van de Duitse capitulatie in mei 1945. Te Margraten was er op 8 mei 2005 de herdenking van de gesneuvelde Amerikaanse militairen in Nederland. Dit in het bijzijn, zoals u weet, van de Amerikaanse president George W. Bush en H.K.H. Koningin Beatrix. Op 8 mei was er ook het nationaal veteranen defilé van Canadese oud-militairen te Apeldoorn. Daarnaast waren er nog vele andere bevrijdingsfestivals, defilés en herdenkingen in diverse plaatsen zoals Ede, Bussum en Den Haag.

Bevrijdingsdefilé te Ede

Op 16 april 2005 was er een groot bevrijdingsdefilé te Ede waaraan veel organisaties aan deelnamen. Namens de Koninklijke Landmacht was er de Rekwisieten Commissie van de KL, onderleiding van de voorzitter Gerard Santes, die voor de organisatie hiervan veel werk had verzet. Veel voertuigen en mensen waren erbij betrokken, waaronder diverse leden van Mars et Historia. Maar ook de historische verzamelingen van de KL zoals het Nederlandse Cavalerie Museum en het Nederlandse Artillerie Museum. Verder waren er nog vele andere organisaties als Keep Them Rolling en de Vereniging Historische Militaria met re-enacters.

Voertuigen en bemanning van de Rekwisieten Commissie KL trekken door Ede, met duizenden belangstellende langs de route, 16 april 2005.

Bussum Bridgehead 2005

Van 5 tot en met 8 mei 2005 was er in Bussum het militair historisch bevrijdingsevenement "Bussum Bridgehead". Dit wordt al een aantal jaren gehouden in mei op het oefenrampenterrein Crailo van de KL, naast de Kolonel Palmkazerne. Dit jaarlijkse evenement trekt begin mei steeds duizenden bezoekers. Organisator Stichting Militair Depot, Rekwisieten Commissie KL, historische verzamelingen van de KL en vele re-enactment groepen spelen hierbij een belangrijke rol. Op 5 mei 2005 was er een bevrijdingsoptocht door Gooi en vechtstreek met 80 voertuigen en 350 deelnemers.

Voertuigen van o.a. de Rekwisieten Commissie KL op weg naar Naarden, 5 mei 2005

De machtige Sherman M4A3 van de Rekwisieten Commissie KL rijdt door Naarden. Deze tank is eigentlijk van de Geschiedkundige Verzameling TD, maar is in bruikleen bij genoemde commissie. Buitenwijk van Naarden, 5 mei 2005.

Wederom de Sherman M4 A3, met re-enactors tijdens Bussum Bridgehead op Kamp Crailo, 6 mei 2005.

Herdenking gesneuvelde Grenadiers & Jagers bij het monument op de Johan de Wittlaan te Den Haag, 8 mei 2005.

Herdenking gesneuvelde Grenadiers & Jagers en bevrijding van Den Haag.

Op 8 mei 2005 was er in Den Haag de herdenking voor de gesneuvelde Grenadiers & Jagers. Dit bij het bekende monument op de Johan de Wittlaan. Dit monument eert deze Gardisten die in mei 1940 dapper in en rond de Residentie vochten en het vliegveld Ypenburg op Duitse para's heroverden. Het monument is er ook voor de later in o.a. Nederlands Indië gesneuvelde militairen. Voor het eerst was er een detachement bij van de Gardefuseliers Prinses Irene.

Veteranen van de Prinses Irene Brigade defileren op de kneuterdijk in Den Haag, 8 mei 2005.

Later waren nog meer eenheden van de KL betrokken bij een herdenking, op die zelfde dag, in Den Haag. Dit ter herinnering aan de bevrijding van de Residentie op 8 mei 1945. Vaandel en vaandelwachten van de Garderegimenten Fuseliers Prinses Irene, Grenadiers en Jagers en Korps Mariniers, formeerde bij de Koninklijke Stallen, samen met veteranen van de Prinses Irene Brigade. Een machtig defilé trok daarna door het centrum van Den Haag. Dit werd afgenomen door o.a. Prinses Irene en Inspecteur-generaal Krijgsmacht luitenant-generaal Ad van Baal.

Na het defilé was er nog een kranslegging bij de herinneringsplaquette aan de muur van de Grote of St. Jacobskerk. Deze plaquette herinnert aan de intocht van de Prinses Irene Brigade op 8 mei 1945 in Den Haag.

Vaandel en vaandelwacht van het Garderegiment Fuseliers Prinses Irene met daarachter een erecompagnie, Kneuterdijk, 8 mei 2005

En zo kwam een eind aan al deze belangrijke herdenkingen. Nederland is 60 jaar vrij. Een bevrijding die zwaar werd bevochten. Maar of er over 5 jaar nog dergelijke herdenkingen zullen worden gehouden, is zeer de vraag. Steeds meer veteranen ontvallen ons. Maar het herdenken blijft belangrijk en zal hopelijk nog lang plaatsvinden.

Voor u gelezen door *Andries Westendorp*

GEHALVEERDE MENSEN **HET BELGENKAMP IN HARDERWIJK 1914-1918**

door *drs A.Reijngoudt*

Uitg. BDU/Boeken, 2004, 96 p.; ill;

ISBN 90 70150 65 4; prijs: € 14,50

Vluchtelingen worden gehalveerde mensen, aldus prof. dr. H.W. von der Dunk en dat verklaart meteen de titel van het boek, dat een bewerking is van de afstudeerscriptie van de auteur.

Vanuit België, dat in de Eerste Wereldoorlog betrokken raakte, vluchtten grote aantallen militairen en burgers. Men verwachtte een gastvrij onthaal, maar Nederland hield zich strikt aan de neutraliteitsbepalingen en interneerde de militairen.

In het voorliggende boek wordt eerst de opvangproblematiek, waarvoor Nederland zich geplaatst zag, in een breder kader geplaatst en wordt ook aandacht besteed aan de burgervluchtelingen. Vervolgens maken we kennis met het Interneringsdepot Harderwijk, door de lokale bevolking al vrij snel 'Belgenkamp' genoemd. In dit hoofdstuk komen met name de contacten met de plaatselijke bevolking aan de orde, verlucht met fraaie, eigentijdse citaten uit 'De Harderwijker Courant'. Het boek sluit af met de effecten van enkele politieke ontwikkelingen, zoals socialisme en flamingantisme en de perikelen gepaard gaande met terugkeer en nasleep.

Het boek is ruim geïllustreerd, waarbij de auteur o.m. ruim heeft kunnen putten uit de ansichtkaartencollectie van de heer N.C.R. de Jong uit Harderwijk.

Al met al is het een goed gedocumenteerd boek, waarin de interneringsproblematiek van het provinciestadje Harderwijk helder belicht wordt en representatief is voor het vluchtelingenprobleem als geheel waarmee neutraal Nederland tijdens WO I geconfronteerd werd.

B.C. Cats en R. Kuenen

NEDERLANDSE BARETGESP VOOR INDONESISCHE CADETTEN

Na de Tweede Wereldoorlog toen het Brits/Canadese battle dress het uniform werd voor de naoorlogse Koninklijke Landmacht, werden ook nieuwe baret- en schouderemblem ontworpen en ingevoerd. De kapitein der genie H.J.J.M. Lohmeijer en de heer F.J.H.Th. Smits ontwier-

pen deze emblem. Ze berusten voor een deel op vóóroorlogse symbolen zoals de springende granaat (brede vlam) voor de grenadiers en de gekruiste kanonslopen voor de artillerie, enz. Voor nieuwe korpsen werden nieuwe symbolen bedacht. Daarbij zochten de ontwerpers naar een mogelijk-

heid deze symbolen of emblemen binnen een gelijksoortige rand te plaatsen. Aanvankelijk had men iets vierkants voor ogen maar toen Sint Joris en de draak, die reeds vóór de oorlog op het blad van de cavalerie-giberne voorkwamen, binnen deze vierkante lijst werden geplaatst leek het op Sint Joris in een kooitje.

Na enig zoeken vonden de ontwerpers de oplossing in de vorm, van een gestileerde letter W zoals die in 1906 was goedgekeurd door Koningin Wilhelmina. Hierop werd het wapen- of dienstvak-embleem als het ware geprojecteerd, zodat alle baretemblemen een uniforme afmeting kregen. Door de gesloten vorm van de letter W sprak men al spoedig over baretgesp. Thans weten velen niet dat de gesp in feite een gestileerde letter W is. Bovendien werden baretemblemen voorzien van stoffen ondergrondjes in de wapen- of dienstvakkleuren.

De baretemblemen werden afgebeeld op een gekleurde uitvouwkaart die als bijlage was gevoegd bij Ministeriële Beschikking nr 920 dd 9 november 1946 (Legerorder 57/1947) getiteld "Onderscheidings-teekenen". Deze beschikking vertoonde alle wapen- en dienstvak-emblemen, maar nog niet die

voor de Koninklijke Militaire Academie (KMA) die later, in 1948, de Henricuspoort opende voor de opleiding tot beroeps-officier. Het KMA-baretembleem werd ingevoerd en beschreven in de Ministeriële Beschikking nr 53 van 9 juli 1948 (LO 229/1948) Voor het gebruikte symbool greep men terug naar het oorspronkelijke KMA-embleem uit de 19e eeuw, n.l. de dooreengevlochten letters M en A gedekt door een Koninklijke

kroon en uitgevoerd in koperkleurig metaal. Voor verzamelaars is het wellicht interessant te weten dat de eerste uitvoering van het baretembleem KMA uit twee delen bestaat. De letters en kroon zijn gestanst en op de kale gesp gesoldeerd. De gesp is langs de randen sterkt afgeschuind. De stoffen achtergrond is ponceaurood met gele randkleuren, geel en rood zijn afkomstig van de gekleurde kraagpatten de zgn. cadettenlissen. (N.B. bij de 2e uitvoering waren letters, kroon en gesp in één geheel gestanst).

In 1951 werden binnen het kader van de Nederlands-Indonesische Unie 27 Indonesische cadetten hij de KMA-Breda gedetacheerd om aldaar een officiersopleiding te volgen. In 1952 volgden nog twee en in 1953 nog eens acht Indonesische cadetten. Deze aspirant-officieren, in de regel zonen van Javaanse regenten spraken uiteraard allen Nederlands. Zij werden gekleed in het toenmalige veldtenu en als uitgaansuniform diende het toenmalige dagelijkse tenu, uiteraard zonder Nederlandse emblemen en knopen. In plaats van de mouwleeuw werd op beide bovenarmen de schoudertitel INDONESIA in witte letters op

rood band gedragen. Voor de baret werd een curieus embleem vervaardigd bestaande uit de dooreengevlochten letters A en M en gedekt door een vijfpuntige ster. De letters staan voor de Indonesische woorden Akademi Mjlitér en de vijfpuntige ster is het symbool van de ideale mens door daadkracht en karakter. In de rand van de gestileerde W een palmtak en een eikentak. De letters met ster zijn afzonderlijk vervaardigd en bevestigd op de

baretgesp van Nederlands model. Als zodanig ontstond een goed ogend baret-embleem (zie afbeelding) totdat de Indonesiërs er achterkwamen wat de baretgesp eigenlijk symboliseerde. Toen Was het met dit Indonesisch-Nederlandse baretembleem snel gedaan en werd het vervangen door het embleem dat in Indonesië door de cadetten

wordt gedragen.

Aangezien er waarschijnlijk niet meer dan 50 baretemblemen op de W zijn vervaardigd is het AM-embleem met ster zeer zeldzaam. Het bevindt zich o.a. in de historische collectie van de KMA-Breda (en wellicht bij enige gepensioneerde generaals in Indonesië).

N.B. voor de geschiedenis van de opleiding van Indonesische cadetten aan de Koninklijke Militaire Academie zie: "Nassi goreng en negerzaad" door Wim Cappers in *Armamentaria*, jaarboek van het Legermuseum aflevering 2003-2004 nr 38 blz 258 e.v.

Voor u gelezen door dr. S.J. de Groot

CONSTANTIJN JOHAN WOLTERBEEK (1766-1845), VAN ADELBORST TOT ADMIRAAL MARITIEME BIOGRAFIE VAN EEN ACHTTIENDE EEUWSE MARINEOFFICIER

J.A. ten Bokkel Huinink

Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen. 135 blz.,
geïllustreerd, ISBN 90-5730.318.3, prijs € 24,95

De schrijver geeft geen bijzonderheden over zich zelf, noch heeft hij enige mededeling gedaan wat hem motiveerde de studie te verrichten die resulteerde in dit werkelijk zeer fraai ogende boek met prachtige illustraties en goed ontworpen omslag. Het onderwerp van zijn boek is gebaseerd op archiefmateriaal in het Nederlands Scheepvaartmuseum (NSM) en het Nationaal Archief (NA) en leunt tevens op de nauwelijks vermelde en onvolledig geciteerde studie van gelijke omvang van D.G. Muller, *Levensbijzonderheden van Constantijn Johan Wolterbeek, Vice-Admiraal*. In: *Verhandelingen en Berigten betreffende het Zeewezen en de Zeevaartkunde* 6:269-366, 1 portret en 1 kaart (1846). Dit portret siert de omslag van het thans te bespreken boek en staat tegenover de titelbladzijde. [Waarom het NSM kopijrecht claimt is mij een raadsel].

De marinecarrière van Wolterbeek ving aan in de nadagen van de Republiek, vervolgens diende hij bij de marines van de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland en de Keizerlijke marine om uiteindelijk na de Franse periode opgenomen te worden in de Koninklijke Marine. Hij was 60 jaar marineofficier, een opmerkelijk feit als wij thans de bezwaren horen om twee jaar langer, of iets meer, te dienen. Wolterbeek heeft veel bijgedragen aan het terugkrijgen van, gedurende de oorlog met Frankrijk in bezit genomen, Indische bezittingen, o.a. Malakka en Riouw. Zijn "opmerkelijkste" feit is echter dat hij niet

de intriges van Raffles en medestanders inzag om Singapore in Engelse handen te krijgen om daar een belangrijk handelscentrum te vestigen. Er staan zeker een aantal zeer leesbare feiten in het boek over het leven van een marine officier in “woelig vaarwater”. Wat echter te betreuren valt is dat de geciteerde, vrijwel uitsluitend secundaire, literatuur, zo karig is. Er ontbreken bijvoorbeeld publicaties als: De Vaynes van Brakel *Zestien zeezeizen. Herinneringen uit een veertigjarige loopbaan bij de Nederlandsche marine; Klaassen over de adelborstenopleiding te Hellevoetsluis-Feijenoord-Enkhuizen 1803 - 1812* en de vele studies van Schoute en Leuftink over de geneeskunde op de vloot. (o.a. de rotkoorts hadden zo een beetje nader uitgelegd kunnen worden). De schrijver heeft zich duidelijk geamuseerd met de studie want vaak treft men termen aan als: interessant, boeiend, belangwekkend, maar de lezer blijft onkundig waarom. Soms veronderstelt de auteur wel dat lezers veel weten b.v. *rantakkogel*, of *grabbejak* en *zeekoraal* (zeekraal?) als geneesmiddel bij ziekten. Het aantal malen dat de schrijver vermoedt hoe iets is of is gegaan, zonder er ook maar een enkele aanwijzing voor te hebben, is te frequent. (p. 14, 30, 34, 42, 51, 59, 76). Uitwijdingen over modern imperialisme of hoe iets nu is, doen wat overbodig aan. Het boek lezende komt naar voren dat het vermoedelijk een doorgepubliceerde, op zich goede, doctoraalscriptie van een studie in de zeegechiedenis is. De schrijver had meer steun moeten vragen of krijgen van zijn studie begeleiders bij het omvormen van de scriptie naar een boek. Hij gaat soms wat kort door de bocht, wat meer tekst had best gemogen. Ten slotte het belang van dit boek schuilt in weer wat meer ontsluiting van het leven van een marineofficier in een zeer fascinerende periode. Op dit punt mogen wij de auteur dankbaar zijn.

D.F.C. Kuperus

LUITENANT TER ZEE TOBIAS TAK CUPERUS (1756 - 1790) DE HELD VAN DE MARMIETENOORLOG EEN HISTORISCH VERHAAL OVER DE AANLEIDING EN GEVOLG VAN EEN KORT GEVECHT OP DE RIVIER DE SCHELDE.

Inleiding

Met het noemen van een historische gebeurtenis komt meestal ook de naam naar voren van degene die daarin een belangrijke rol heeft gespeeld. De Marmietenoorlog (1784), genoemd naar een kort gevecht op en om de vrije doorvaart op de rivier de Schelde, is zo'n gebeurtenis en de persoon in kwestie luitenant ter zee Tobias Tak Cuperus werd dan ook indertijd alom bejubeld en

aangeduid als een held. Dit stukje Vaderlandse geschiedenis, waarin Nederland balanceerde op de rand van een totale oorlog met Oostenrijk, is door de tand des tijds echter geheel in de vergetelheid geraakt en daarmee verdween ook de kortstondige bekendheid van Tobias Tak Cuperus.

Wie is Tobias Tak Cuperus

De marineofficier Tobias Tak Cuperus werd

geboren in Vlissingen op 30 december 1756 (gedoopt Utrecht, Mennekkerk), als oudste zoon uit een gezin van elf kinderen van de doopsgezinde dominee Joannes Cuperus (1725-1777) en diens echtgenote Maria Tak (1735-1803)¹ en kreeg als voornamen de volledig naam van zijn eveneens in Vlissingen wonende opa; Tobias Tak die gehuwd was met Elisabeth Standaert. In 1758 verhuist hij met zijn ouders van Vlissingen naar Utrecht. Door de gevonden aantekeningen in het dagboek van zijn vader weten wij het e.e.a. over zijn opvoeding. Zo gaat hij drie en een half jaar oud al naar school en op 5 jarige leeftijd naar catechisatie. Na de Duitse schrijfschool bezocht te hebben gaat hij vervolgens op de leeftijd van 9 jaar naar de Latijnse school (1765). In 1768 wordt hij op zijn verzoek van de Latijnse school afgenomen en gaat met enkele andere doopsgezinde jongens naar een kostschool in Engeland. In 1771, na een kleine drie jaar in Engeland verbleven te zijn, keert hij terug naar Holland. Hij gaat dan in Amsterdam eerst enkele maanden in de leer om bij neef Hendrik de Wind "negotie bij provisie" te leren. Daarna gaat hij voor zeven jaren in de leer op 't Comptoir van de heren Gerrit de Vries Abrnz en Gerrit de Vries. Het is dan 1778. Verder zijn er over hem geen aantekeningen. Waarschijnlijk vertrok hij na deze studie naar familie in Vlissingen om van daaruit dienst te nemen bij het Admiraliteitcollege in Zeeland. Op 1 maart 1781 vinden we hem namelijk terug als 3e luitenant te zee op 's lands schip van oorlog "Zuidbeveland" onder vermelding afkomstig te zijn uit Vlissingen en daarna vanaf 1783 tot 1785 als commandant van de koter "Den Dolphijn". In die periode wordt hij bekend als de held van de Marmietenoerlog. Vervolgens heeft hij van juli 1785 tot oktober 1786 het commando over 's lands brik de "Meermin". In die tijd vaart hij naar de "Koloniën van de Staat" in West-Indie en ter kruistocht op de OI-retourvloot. Daarna ontbreekt elk spoor

tot 15 oktober 1788 wanneer hij door de VOC Zeeland wordt benoemd tot kapitein van de "Juffrouw Johanna". Met dit schip vertrekt hij op 1 maar 1789 van fort Rammekens (de rede van Vlissingen) naar Batavia en komt daar op 16 november aan. Hij overlijdt aldaar in november 1790 toen aangeduid als "Capityn in lands dienst". Maar in dit verhaal is hij op 8 oktober 1784 nog luitenant ter zee en commandant van de Koter van den Staat "den Dolphijn".

Het voorspel

In onze Vaderlandse geschiedenis wordt de periode mei 1784 t/m november 1785 omschreven als "Geschillen met de keizer", bedoeld wordt keizer Jozef II van Oostenrijk (Wenen 1741 - 1790). Het is een periode waarin het Gemenebest der Nederlanden, nauwelijks na de oorlog met Engeland (1880 - 1884), opnieuw in oorlog dreigde te komen maar nu met Oostenrijk. Door tussenkomst van Frankrijk kon die oorlog gelukkig worden voorkomen. Aanleiding was dat de keizer als Hertog van Brabant en Graaf van Vlaanderen, naast zijn eis ten aanzien van Maastricht en van enige forten, de z.g. Scheldekwestie aan de orde stelde, door opening van de rivier te eisen. De Scheldekwestie staat voor een reeds langdurige periode van internationale onenigheid over de rivier de Schelde, vanwege het feit dat de rivier, die voor de haven van Antwerpen en haar achterland van vitaal belang is, op Nederlands grondgebied in zee uitmondt. De problemen begonnen in de 16de eeuw, toen Spanje de Zuidelijke Nederlanden bezette. Vanaf 1572 begonnen de Watergeuzen de scheepvaart naar Antwerpen te hinderen en in 1585, toen de stad in handen van de Spanjaarden viel, werd de rivier helemaal gesloten. Deze als boycot van Spanje bedoelde maatregel benadeelde in de eerste plaats Antwerpen zelf: de stad verloor haar positie als eerste handels- en havenstad van Europa aan Amsterdam. Deze situatie werd

evenwel bestendig door het Verdrag van Munster (1648).

Keizer Jozef II eist vrije doorvaart op de Schelde

Maar ondanks het verdrag van Munster eiste de keizer nu - mei 1784 - toch een vrije vaart op de Schelde en bovendien ontruiming van de daaraan liggende forten (St. Donaas, St. Paul en St. Job). Ons land niet van plan om daaraan toe te geven - acht het daarom raadzaam een min of meer aanzienlijke zee-macht bij de hand en op de Schelde verenigd te hebben. Vice-admiraal Pieter H. Reynst, die zich met zijn eskader in Tourlon bevindt krijgt daarom opdracht om zo spoedig mogelijk met zijn vloot naar het vaderland terug te keren. Hij vertrekt vandaar op 31 mei en komt op 28 juli met de schepen "de Vrijheid", "Alkmaar" alsmede het fregat "Harlingen" te Vlissingen aan. Ondertussen werd ook het leger gemobiliseerd om op het eerste bevel naar onze bedreigde grenzen op te rukken. Tegen een ernstige aanval zou de slecht voorbereide landmacht echter niet veel betekenen. Ter afwen-ding van het oorlogsgevaar had de Staten-Generaal daarom dan ook verder de bemiddeling en ondersteuning van Frankrijk ingeroepen. Maar deson-danks liet de keizer in augustus weten dat hij, terwijl hij afzag van Maastricht, de Schelde reeds nu beschouwde als geheel geopend en vrij. Dientengevolge had hij besloten om ondanks het verbod der Staten, de onmiddellijke vaart op de rivier te herstellen. Mocht de republiek op enige wijze de vlag des keizers honen, dan zou dit door hem worden opgevat als een oorlogs-verklaring en een rechtstreekse daad van vijandschap. De keizer liet zich daarbij leiden door de betoonde zwakheid van de Staten, dat zijn in 1781 genomen besluit om

het Barrièretraktaat ² op te heffen, zonder noemenswaardige tegenstand had toege-staan. Bovendien beschouwde hij de repu-bliek als zwak en verdeeld. Hij twijfelde dus niet aan het succes van zijn nieuwe vorde-ring. Maar hierin kwam hij toch bedrogen uit. Nu gold thans, wat toen geenszins het geval was, een levensvraag voor de repu-bliek; n.l. de bloei of de ondergang van han-del en scheepvaart.

De Verenigde Nederlanden houden de Schelde gesloten

De Verenigde Nederlanden, niet van plan toe te geven, hadden thans al een dag na de eerste keizerlijke eis besloten tot mobilisatie. De aanzienlijke zee-macht - die, zoals wij weten, als gevolg daarvan reeds voor Vlis-singen verenigd was - werd nu, na deze aankondiging, met verschil-lende schepen extra versterkt, terwijl de zeegaten met wacht-schepen werden beveiligd. Toch wilde men, bij het handhaven van de rechten van de staat alles ver-mijden wat dezerzijds tot vijan-delijkheden aanleiding zou kun-nen geven. Vice-admiraal Reynst, die met het opperbevel over de zeemacht in Zeeland was belast,

werd daarom bevolen met alle mogelijke voorzichtigheid en bescheidenheid ten aan-zien van de keizerlijke vlag te werk te gaan en daarbij al wat voor een belediging van die vlag zou kunnen worden aangezien te ver-mijden. Des-al-niet-te-min diende hij overi-gens niet minder krachtadig de Schelde, alsmede de kanalen van het Sas, Zwim en andere daarmee van de zijde van de repu-bliek in verband staande zeegaten, conform het vredesverdrag van Munster, gesloten te houden. Zodra de vice-admiraal de op-dracht had ontvangen, gaf hij de nodige bevelen uit tot het gesloten houden van de Schelde en eerder genoemde kanalen aan

Portret van Tobias Tak Cuperus. (foto NRC, zie literatuur opgave)

zijn officieren in het algemeen en in het bijzonder aan de kapitein ter zee Anthonij J. van Volbergen, die met zijn fregat "de Pollux" hoger op de Schelde had postgevat. Vervolgens nam hij tevens verschillende andere maatregelen die hij nodig en nuttig achtte. Daarbij behoorde het zenden van enige oorlogsschepen naar de Noordzee en het Kanaal ter bescherming van de handel en om op de Vlaamse kusten te kruisen. Doch bovenal versterkte hij de meest bedreigde punten met verschillende schepen en gewapende vaartuigen. Met name kregen de kotters³ "de Dolphyn" onder bevel van luitenant ter zee Tobias Tak Cuperus en "de Zeemeeuw" onder bevel van Pieter van de Wateren, opdracht om onder de bevelen van kapitein ter zee Van Volbergen hoger op de Schelde post te vatten. De Nederlandse regering hoopte zodoende dat de keizer, wetende haar vastberaden mening om de opening van de Schelde desnoods met kracht der wapenen te beletten, van zijn voornemen zou afzien. Al snel bleek echter dat de keizer bij zijn mening bleef. Nu zijn bedreigingen geen resultaat opleverden, wilde hij uitlokken wat hij met zijn bedreigingen tot dusverre niet had kunnen bewerken.

De Marmietenoorlog

Als dan in de morgen van 8 oktober 1784, tussen zeven en acht uur, de tweemast koopvaardijbrik⁴ "Louis" onder Keizerlijke vlag de Schelde komt afzeilen, krijg bij het naderen van de kotter "de Dolphyn", de dreiging een gevaarlijk hoogtepunt. De kotter die een half kanonschot boven het fregat "de Pollux", voor Stokagte, in de nabijheid van Staftingen ten anker lag merkte de brik op door de scheepskijker, waarop luitenant ter zee Tobias Tak Cuperus, commandant van de kotter, onmiddellijk zijn tweede officier luitenant ter zee Gerrit Verdooren⁵ naar het schip zond. Deze praaide de schipper (Van Iseghem) luidkeels

toe de brik te doen ankeren. Maar de schipper weigerde zulks omdat, zo riep hij, hij in opdracht van Zijne Keizerlijke Majesteit naar zee moest zeilen. Toen kort daarop de brik onder het bereik van het geschut van "de Dolphyn" kwam, liet de commandant een schot met los kruut afvuren en riep de schipper nu zelf toe of hij naar zee moest. Onder het vertonen van een stuk papier, beantwoordde deze bevestigend. Waarop luitenant ter zee Cuperus hem verzocht bij te draaien, hem daarbij vier of vijf maal toeroepende dat hij bevelen had hem niet voorbij te laten zeilen, en onder toevoeging, dat zo hij niet zou bijdraaien hij op hem het vuur zou openen. De schipper antwoordde opnieuw, dat hij niet wilde bijdraaien en naar zee moest, waarop "de Dolphijn" eerst een schot met scherp over de brik schoot en toen het desondanks bleef doorzeilen, na hem nogmaals te hebben vermaand, de volle laag gaf. Op de brik werd een jufferblok, de talrepen, en het grote hoofdtouw van de grote mast aan stuurboord getroffen en kapitein Iseghem werd door splinters licht aan zijn rechterslaap werd gewond. Maar ook vertoonde het grootzeil veel merktokens van het kardoesbrandsel. Bovendien werd een (soep)ketel (marmiet)⁶ die bij de kombuis op dek stond, op twee plaatsen getroffen zie hier dus waarin de benaming "Marmietenoorlog" zijn oorsprong vond.

De aangerichte schade viel dus mee, maar had wel als gevolg dat de brik ogenblikkelijk bijdraaide en het anker uitwierp. Hierop begaf een der officieren zich aan boord van de brik aan wie schipper Van Iseghem het reeds door hem vertoonde papier ter hand stelde. Het document, een met het wapen van de monarch gezegeld Keizerlijk bevelschrift, gelastte schipper Van Iseghem, zich met zijn brik rechtstreeks van Antwerpen naar zee te begeven. Aan hem en zijn scheepsvolk werd het daarin nadrukkelijk verboden zich te onderwerpen of te gehoorzamen, hetzij aan het praaieren, hetzij aan het

onderzoek van een der schepen of vaartuigen van de Republiek der Verenigde Nederlanden, welke hij op de rivier de Schelde zou ontmoeten. Het werd hem en zijn scheepsvolk verder verboden enige verklaring te geven aan de tolkantoren van de republiek op die rivier of deze op enige wijze te erkennen. Terwijl de kapitein ter zee Van Volbergen de keizerlijke brik onder behoorlijke bewaring deed houden, zond hij onmiddellijk na het gebeurde de eerder genoemde luitenant ter zee Gerrit Verdooren met een door de commandant van de koter opgemaakt schriftelijk verslag ⁷ naar Vlissingen met de opdracht om aan de Commandant der Zeemacht Zeeland verder mondeling alle inlichtingen te geven. Na ontvangst van het verslag zond de vice-admiraal onverwijld bericht van het voorval aan de Stadhouder Prins Willem V. Intussen ontving kapitein ter zee Van Volbergen enkele uren na het treffen, een de vorige dag geschreven brief van de prins. In dit schrijven gaf de stadhouder, naar aanleiding van een nadere en stellige mededeling vanwege de keizer, dat het vuren op een der vaartuigen onder keizerlijke vlag zou worden gehouden voor een oorlogsverklaring of een werkelijke aanval, aan Van Volbergen enige nadere voorschriften in de hoop daarmee iedere verkeerde uitleg omtrent het beledigen van de keizerlijke vlag te voorkomen. Deze voorschriften hielden hoofdzakelijk in dat kapitein ter zee Van Volbergen het verwachte vaartuig wel zou kunnen aanhouden en desnoods ingeval van volstreekte onwil kon doen bezetten en bewaren, maar dan met de meeste bescheidenheid en zonder daartoe van een kanon of geweer gebruik te maken. De koerier die deze brief met de meeste spoed moest over-

brengen was de vorige dag onmiddellijk uit 's-Gravenhage vertrokken en reeds om halfvijf s'morgens in Bergen op Zoom. Doch aldaar werd hij door laag water opgehouden, zodat hij zijn brief niet voor 12 uur s'middags kon afleveren. Indien hij zijn reis op tijd had kunnen voortzetten, had hij de bevelen van de prins nog tijdig aan kapitein ter zee Van Volbergen ter hand kunnen stellen, zodat daarmee het schieten van "den Dolphijn" was voorkomen. Van zulke kleine zaken kan dus oorlog of vrede afhangen. Doch de zaak was reeds gebeurd en er bestond geen mogelijkheid om die als niet gebeurd voor te dragen, zodat indien de keizer aan zijn bedreigingen gevolg gaf, er niets anders dan een gevaarlijke oorlog te wachten stond. Er waren dan ook vele die zich daarover bekommerde, doch er waren er meer die zich verheugde dat de nadere bevelen van de stadhouder te laat waren gekomen en dat aldus door luitenant ter zee Cuperus de eer en het onbetwistbaar recht van de republiek waarlijk was gehandhaafd.

Afbeelding van een kopergravure 22,5 x 13 cm (marinemuseum). Aanhouding van de Oostenrijkse brik Louis door de Hollandse schoener Dolphijn op de Schelde, 8 oktober 1784.

Een andere poging

Maar de "Louis" bleek niet het enige schip. Gelijktijdig met de genoemde brik deed n.l. een andere Oostenrijkse koopvaarder een dergelijke poging maar dan in omgekeerde zin. Want toen de brik "Louis" de Schelde kwam afzakken, verliet een ander schip "Verwachting" genaamd, onder commando van schipper Pittenhoven de rede van Oostende. Aan boord bevonden zich drie personen die er zeer op waren gesteld toe te zien wat er zou gaan gebeuren. Door de harde wind was het schip echter genoodzaakt enige dagen voor de haven van Oostende ten anker te blijven, tot het in de namiddag van 15 oktober onder de keizerlijke vlag het zeegat van Vlissingen

binnen stevende. De commandanten van de nabij liggende oorlogsschepen; de "Alkmaar", "Admiraal Tromp" alsmede het fregat "Harlingen" zonden daarop ieder een officier naar het schip om de kapitein naar zijn bestemming te vragen. Deze beantwoordde zulks met de verklaring dat hij van de keizer opdracht had langs de rivier de Schelde naar Antwerpen te varen. Overeenkomstig de latere voorschriften van de prins vroegen de officieren nu een bewijs van zijn inkleding en andere stukken. De schipper stelde hun daarop een Keizerlijk bevelschrift ter hand, geheel van dezelfde inhoud als welk door kapitein Van Iseghem getoond was. Thans verzochten de officieren beleefd en bij herhaling de schipper om van zijn voornemen af te zien. Dit omdat hun bevelen meebrachten hem zulks niet te mogen toestaan. Doch hun verzoek vond weinig ingang daar schipper Pittenhoven en de drie andere personen, telkens antwoordden, dat zij bij de eerste gelegenheid aan hun Keizerlijke opdracht zouden voldoen. De drie officieren bevelen daarop uit naam van hunne Hoogmogende, dat voornemen te laten varen, onder bijvoeging, dat indien zij desondanks hun voornemen zouden trachten ten uitvoer te brengen dat alsdan de onaangename gevolgen voor hun rekening waren. Maar ook die opdracht weigerde zij uit te voeren, zodat de officieren zich verplicht zagen bezit van het vaartuig te nemen, een wacht daarop in te stellen en het onder het bereik van het geschut van het admiraalschip op rede van Vlissingen te brengen. De Staten-Generaal, die met dezelfde gematigdheid wilde blijven handelen, gaven bevel de twee in beslag genomen koopvaarders vrij te geven, mits deze respectievelijk naar Antwerpen en Oostende terugkeerden. Nadat de gezagvoerders daarmee instemden, werden de schepen vrijgegeven. Des ondanks wilde men uit voorzorg verdere maatregelen niet uit de weg gaan. De stadhouder gelastte daarom, nadat hij van het gebeurde

met de "Louis" op de hoogte was gesteld, vice-admiraal Reynst geen vijandelikheden uit te voeren dan nadat die van de zijde van de keizer zouden zijn gedaan. Doch tevens dat hij, zodra hij daar zeker van was, zich in dat geval zonder verdere nadere bevelen af te wachten, zich bevoegd kon houden de Oostenrijkers als verklaarde vijanden van de Staat, alle mogelijke afbreuk toe te brengen. Verder gaf hij ook de vice-admiraal in overweging om de Schelde nog door een of meer schepen te doen opzeilen, ter versterking van het fregat van kapitein ter zee Van Volbergen en tot bijstand van de langs de rivier liggende Nederlandse forten. Tenslotte gaf hij voorts in overweging om een of twee lichte schepen naar zee te zenden om de koopvaarders en oorlogsschepen van het gebeurde op de hoogte te stellen en te waarschuwen en zo nodig deze laatst genoemde nog met enige schepen te versterken. Als gevolg daarvan begaf kapitein ter zee Graaf van Rechteren zich met het fregat "Harlingen" naar de Schelde en vatte aldaar post. Niet lang daarna werden de "Gelderland" onder bevel van kapitein ter zee E.C. Staering en de sloep de "Lynx" onder commando van kapitein ter zee Cambier naar zee gezonden om haringvloot te dekken en veilig binnen te brengen. Hetgeen naar wens is gelukt. Ook werd kapitein ter zee Pieter Baron Melvill van Carnbee door de vice-admiraal bevelen met zijn schip de "Hercules" en luitenant ter zee De Petersen met de brik de "Ajax" uit te zeilen en tussen de Hoofden en Vlissingen te kruisen, ten einde dat vaarwater te beveiligen. Na langdurige stormen en ruw weer keerde kapitein ter zee Melvill van deze in dit jaargetijde moeilijke patrouille, op 9 november behouden in Vlissingen terug. Maar hij bracht over de "Ajax" slecht bericht mee. In de nacht van 28 op 29 oktober was dit schip n.l. ter hoogte van het eiland Wight gezonken als gevolg van een lek onder de waterlijn. Van de 75 man die aan boord waren had men er, met de uiterste

inspanning, slechts 30 kunnen redden. Onder de slachtoffers was luitenant ter zee De Petersen, die wel op de "Hercules" had kunnen overgaan, maar als goed officier wilde hij het hem toevertrouwde schip niet eerder verlaten dan nadat al zijn scheepsvolk behouden zou zijn. Inmiddels was al het mogelijke gedaan voor het gesloten houden van de Schelde en bescherming van het grondgebied van de Staat (voornamelijk de provincie Zeeland) aan zeezijde. Zo werd een min of meer aanzienlijke zeemacht op de Zeeuwse wateren bijeen gehouden en de uit- en toegangen van de Schelde zorgvuldig gade geslagen. Ook werden de vertrekkende en aankomende schepen steeds door een behoorlijk aantal oorlogsschepen begeleid en kruiste er onafgebroken een behoorlijk eskader in de Noordzee om een wakend oog te houden op de bewegingen van de Oostenrijkers of degene die zich eventueel onder Keizerlijke vlag mochten vertonen. Bovendien werd het nodige verricht ter bescherming van koop- en scheepvaart aangezien het gerucht liep dat in Engeland verscheidene kapers werden uitgerust, die naar men beweerde onder Keizerlijke vlag zouden uitvaren, zodra de oorlog uitbrak. De Nederlandse gezant in Londen kon na een hem opgedragen onderzoek e.e.a. niet tegenspreken.

Vrede door het Verdrag van Fontainebleau
Dit alles hield met het sluiten van vrede op, of beter gezegd met het bijleggen van de geschillen tussen de republiek en de keizer, want tot eigenlijke vijandigheden kwam het gelukkig niet. Deze gelukkige afwenteling van de oorlog, was voornamelijk te danken aan de tussenkomst en ondersteuning van Frankrijk. Eerst door het sluiten van een voorlopige overeenkomst op 20 september 1785 en vervolgens op 8 november door het Verdrag van Fontainebleau (1785), daarbij ontving de keizer een schadevergoeding, maar de Schelde bleef echter gesloten.

Epiloog

In de zomer van 1794 komt met de verovering van de Zuidelijke Nederlanden door de Fransen, toch een eind aan deze situatie. Ook tijdens het Nederlands bewind (1815 - 1830) bleef de Scheldevaart vrij. De kwestie herleefde ten gevolge van de Belgische Revolutie (1830) want opnieuw versperden Nederlandse schepen de doorvaart. Bij de definitieve afscheuring van België bleef de Scheldemonding voor de scheepvaart weliswaar open, maar er moest tol betaald worden. De kwestie was echter uit de wereld toen de tol in 1863 door België werd afgekocht.

Noten:

- ¹ Voor genealogie zie; Bart Cuperus, De doopsgezinde familie Cuperus 1644-2004, Amsterdam 2004 (eigen uitgave); D.F.C. Kuperus, De afkomst van de Amsterdamse vondeling Johannes Cuperus, in: Gens Nostra, jrg. 60 (2005), n.2.
- ² In 1872 moeten de Nederlanders op bevel van Keizer Jozef II de barrièresteden (waarin forten en garnizoenen waren gelegerd tegen invallen van de Fransen) verlaten, terwijl de republiek met Engeland in oorlog was.
- ³ Kotter; een kleine eenheid van de marine, met enkele mast, voorzien van een vierkant zeil, een groot gaffelzeil en een fok. Dit type schip van hoogstens 15 ton, werd bemand met 15 tot 20 man, het had slechts enkele vuurmonden en diende voor verkenning activiteiten.
- ⁴ Brik; schip met twee volle masten, vierkanten zeilen en een boegspriet. Het is het kleinste zeewaardige zeilschip met een bruto-tonnage van ca. 150 tot 300 ton.
- ⁵ Verkreeg op 28-06-1815 de naam Verdooren van Asperen (e.o. als vice-admiraal, CMWO)
- ⁶ Marmiet;(Zuid-Nederlandse) benaming voor een koperen (kombuis)ketel (ook marmit).
- ⁷ Rapport van ltz. Cuperus; "Den ondergetekende Lieutenant betuigt op den Eed die hij heeft afgelegd aan den staat. Dat de Kotter van den Staet: den Dolphijn welken hij commandeert, zynde ten anker voor Stock Agte

den 8ste October 1784 's-morgens bij middel van Zienbuizen van deze Kotter heeft zien komen van den Opper-Schelde eenen Brik onder Keizerlyke Vlag, dat hij deshalven ten eersten eenen officier in een boot heeft gezonden naer dit brik welke officier (den Lieutenant Van Doorn) [Verdooren] het toegeroepen hebbende in 't voorbij zeilen, aen hem wird geantwoord dat het een schip was, het welk door bevel zyn'er Keizerlyke Majesteit moest varen naar zee, weigeren aen boord te leggen: het gezeyd Brik, zynde vervolgen in den zelfven morgentijd voordgezeild tot onder het bereik van 't canon van den Kotter van den Staet, deed den ondergeteekende enen canonscheut zonder bal losbranden, doende het op nieuws toeroepen, en daar aen vraegen, of het dat het moest vaeren naer de zee? Men heeft hem geantwoord verzeckerder wijze, aen hem toonende een papier, waer op men het Brik andermaal heeft aangezogt, om zig op te houden, daer aen te verstaen gevende, dat de bevelen behelsden, van het niet te laeten doorvaeren, het gene vier of vijf mael agtervolgens herhaeld geweest zynde met bedryging, dat, zoo verre hij volharde in 't weigeren van aen boord te leggen, men daer op zouden vuer geven, het gezeyd Brik byijverde standvastig in zyne weigering, herhaelende dat het moest vaeren naer Zee, heeft men daer op losgebrand eenen canonscheut met bal, herhaelende andermael het bevel van te strijken, of dat men het daer toe zoude noodzaeken, het gene alnog geweigerd geweest zynde, heeft ondergeteekende zijn laeg daer op doen losbranden, waer naer het Brik heeft anker geworpen. Aan boord van den bovengenoemde Kotter van den Staet, zynde ten anker voor Stock Agten den 8ste oktober 1784".

Was getekend Cuperus.

Literatuur:

- Gazette van Antwerpen van 19 oktober 1784, nr 84.
- Haarlemsche Courant van 12 en 14 oktober 1784.
- Nieuwe Rotterdamse Courant (Geillustreerd bijblad) van 16, 21 en 23 augustus 1928.
- Jhr. Mr. J.C. de Jonge; Geschiedenis van het zeezezen (dl.5), Druk: Van Hoogstaten & Gorter. Zwolle, 1869.
- Mr. G. Groen van Prinsteren; "Handboek der geschiedenis van het vaderland" (dl.2), Druk: Kool, Veenendaal 1978.
- J.C. Mollema, "Geschiedenis van Nederland ter zee" Amsterdam 1941, deel 3, p. 335 e.v.
- Dr. H.P.H. Jansen; Kalendarium, Geschiedenis van de lage landen in jaartallen, Druk: Het Spectrum, Utrecht 1977.

Voor u gelezen door *Koos Berlemon, Theo Postma en Hans Mauer*

door *Koos Berlemon* **VAN BREDA NAAR BIAK**
DE BELEVENISSEN VAN DAAN DUVAL BIJ DE KONINKLIJKE LUCHTMACHT
IN DE JAREN '50 EN '60

door *Bertus de Bont*

brochure nr 15 Sectie Luchtmachthstorie, Den Haag
ISBN 90-73696-23-2, prijs: € 8,-

Ook voor niet-luchtmachters een vlot geschreven en daardoor prettig te lezen boek over de lotgevallen van 'Daan Duval'. Dienstplichtigen van Kl/Klu zullen hun eerste opkomst in de beginjaren '50 herkennen.

'Daan Duval' botste in zijn loopbaan nogal eens met het gezag en zal goed thuis moeten zijn geweest in voorschriften en procedures op personeelsgebied om arrest te voorkomen, wat niet altijd lukte.

Zijn verhalen over zijn tijd als sportinstructeur, in het begin van zijn luchtmachtcarrière, en als helikoptervlieger, bij de SAR en in Nieuw-Guinea, zullen bij velen beken voorkomen. Het is voor de latere sergeant-majoor vlieger, jammer dat door gezondheidsproblemen zijn vliegerloopbaan teneinde kwam. Over zijn laatste functie van specialist-navigatie komen we slechts wat te weten in het voorwoord van generaal Berlijn, chef defensiestaf.

Een gunstig geprijsd, fraai geïllustreerd (zw/w en kl) boekwerkje over de loopbaan van een 'gewone' luchtmachter!

door Theo Postma

VESTINGSTAD ZUTPHEN **ELF EEUWEN VERSTERKEN EN VERDEDIGEN**

door Michel Groothedde & Jeroen Krijnen

Walburg Pers, Zutphen; ISBN 90.5730.380.9; € 14,95

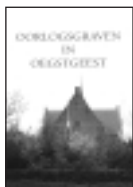
Op een kaart van Zutphen uit 2002 hebben de auteurs, de gemeentelijke archeoloog en gemeentelijke bouwhistoricus, veertien kaarten geprojecteerd vanaf de eerste ringwalburg uit de negende eeuw tot aan de situatie in de twintigste eeuw (WOII, conservatie/sloop van de verdedigingswerken). Zoals bij een eerder besproken boekje over Utrecht geeft de benadering van het onderwerp door niet-militair historici een verfrissende kijk op de geschiedenis van vestingbouw. Door de vele illustraties (in kleur) is dit werkje vooral een kijkboek geworden voor geïnteresseerden van vestingbouw in het algemeen en die van Zutphen in het bijzonder. Door mooie uitvoering en bescheiden prijs een aanrader!

door Hans Mauer

“OORLOGSGRAVEN IN OEGSTGEEST” **ELF EEUWEN VERSTERKEN EN VERDEDIGEN**

door Freek Lugt met medewerking van Dick Breedijk en Frits Th.M. Spijksma

Uitgave: Het Oorlogsgravencomite Oegstgeest, april 2005, ISBN 90-9019194-01; € 9,95
Formaat A-4 met glossy omslag 36 blz. met (kleuren-)foto's en illustraties en plattegronden.

Vlak na het einde van de Tweede Wereldoorlog waren ruim 175 oorlogsgraven in Oegstgeest. Nu zijn er nog maar 27. Ze waren van Nederlanders, Engelsen, Canadezen en Duitsers. In dit boek wordt onder meer beschreven het verongelukken van Eric Ditmarsch van het roemruchtige 322 squadron op 13 februari 1945. Het boek beschrijft tevens nog een aantal ander crashes van Britse vliegtuigen, o.a. een Halifax, Blenheims en een Typhoon.

Jos Heyman, Riverton
(een Mars-lid uit Australië)

NEDERLANDS INDISCHE VLIEGTUIGEN IN AUSTRALIË **MLD VLIEGTUIGEN**

(ML-KNIL-vlgtgn en burger-vlgtgn staan in het volledige, oorspronkelijke artikel - in het Engels en voorzien van illustraties - op de site van Mars)

Gedurende de Japanse aanval op Nederlands Indië, in februari en maart 1942, een groot aantal, dat het eigendom was van, of bestemd en onderweg waren voor Nederlands Indië, werden naar Australië overgebracht en daar gebruikt door de Royal Australian Air Force (RAAF) en de Amerikaanse militaire diensten die in Australië waren gevestigd. Dit betrof vliegtuigen van de Militaire Luchtvaart - Koninklijk Nederlands Indisch Leger (ML-KNIL), de Marine Luchtvaart Dienst (MLD) zowel als van de Koninklijke Nederlands Indische Luchtvaart Maatschappij (KNILM).

De geschiedenis van deze vliegtuigen is over vele bronnen verspreid. Sommige van deze bronnen zijn degelijk en betrouwbaar terwijl andere hun leven zijn begonnen als oprechte meningen die, na de vele jaren, ten onrechte, als feit worden aangehaald. En dan is er de informatie dat nooit teruggevonden is en, mogelijk, als permanent verloren kan worden beschouwd (Opmerking).

Dit artikel is een samenvoeging van de informatie die de auteur heeft gevonden in gepubliceerde bronnen (boeken en Internet web sites), zowel als informatie ontvangen van correspondenten. Het artikel is niet gebaseerd op nieuw onderzoek van de auteur, hoewel de 'naast elkaar' vergelijken van verschillende informatie, sommige problemen heeft opgelost. Informatie over het uiteindelijke lot van vliegtuigen na hun overdracht naar de RAAF, USAAF enz, is samengevat of niet gegeven, vooral waar zulke informatie gemakkelijk te verkrijgen is van, bijvoorbeeld, de Australische ADF Serials website en de Amerikaanse militaire registraties website van J. Baugher.

Hoewel na de capitulatie Nederlands Indië haar vliegtuigen die in Australië en onderweg naar Australië waren, onder haar controle wilde houden, had de Verenigde Staten (VS) al bepaald dat alle vliegtuigen die na 9 maart 1942 in Australië aankwamen naar de United States Army Air Force (USAAF) 5th Air Force in Australië, de RAAF of de United States (US) Navy zouden gaan. Vliegtuigen die op 16 maart 1942 nog niet afgeleverd waren (wat betekent 'nog niet uit de VS vertrokken') werden door de VS gevorderd.

De schepen die Nederlands Indische vliegtuigen

van de VS transporteerden waren de Kota Baroe (kwam op 27 februari 1942 in Tjilatjap aan waar het ontladen werd), de Zaandam (kwam eind februari 1942 in Tjilatjap aan maar werd doorgestuurd naar Fremantle waar het op 6 maart 1942 aankwam en mogelijk ontladen werd), de Sloterdijk (kwam op 2 maart 1942 in Tjilatjap aan maar werd naar Fremantle doorgestuurd waar het op 8 maart 1942 aan kwam en mogelijk ontladen werd), de Tossair (ontladen in Melbourne na aankomst op 3 maart 1942), de Tjibesar (waarschijnlijk ontladen in Albany na aankomst op 4 maart 1942), de Tarakan (ontladen in Sydney na aankomst op 1 april 1942), de Tabian (mogelijk ontladen in Fremantle na aankomst op 9 maart 1942), de Tjinegara (ontladen in Sydney na aankomst op 10 maart 1942), de Mapia (mogelijk ontladen in Melbourne na aankomst op 3 april 1942), de Weltevreden (ontladen in Sydney na aankomst op 3 april 1942), de Tabinta (ontladen in Sydney na aankomst op 5 april 1942) en de Bantam (ontladen in Sydney na aankomst op 23 april 1942).

De VS bleef echter een 'schuld' aan Nederlands Indië erkennen en te zijner tijd werden vervangende vliegtuigen afgeleverd door de Lend-Lease akkoorden. Deze vliegtuigen, Mitchell bommenwerpers, P-40N jagers en Lodestar transport vliegtuigen, zijn niet in deze discussie opgenomen.

MLD vliegtuigen

Dornier Do-24K

Op 19 februari 1942 vloog de MLD haar Dornier Do-24Ks met registraties X-5 (*c/n* 765), X-7 (*c/n* 767), X-8 (*c/n* 768), X-9 (*c/n* 769), X-10 (*c/n* 770) en X-24 (*c/n* 785) naar Australië waar alle vliegtuigen, behalve X-24, op 29 april 1942 aan de RAAF werden geleverd en als A49-1/5 werden geregistreerd. De MLD hield vast aan de X-24 tot oktober 1943 toen ook dit vliegtuig aan de RAAF werd overgeleverd met registratie A49-6.

Ryan STM

De Ryan STM was het standaard les vliegtuig van de MLD en was gebruikt met en zonder drijvers

op Perak en Morokrempangan. Met de bedoeling om een vliegschool in Australië te vestigen werden 36 Ryan STMs met de Tjinegara naar Australië verscheept. Zij kwamen op 10 maart 1942 in Sydney aan. Echter, met de beslissing om de Royal Netherlands Military Flying School te vestigen in Jackson, Mississippi, de Ryan STMs waren overtollig. Zij werden verkocht aan de RAAF en, na montage door Qantas in Rose Bay, werden ze afgeleverd tussen juni 1942 en augustus 1942 en voor verschillende doeleinden gebruikt. De betreffende vliegtuigen waren S-14 (c/n 450, RAAF A50-7), S-16 (c/n 452, geen RAAF registratie), S-17 (c/n 453, A50-24), S-18 (c/n 454, A50-27), S-19 (c/n 455, A50-25), S-21 (c/n 457, A50-30), S-22 (c/n 458, A50-17), S-23 (c/n 459, A50-11), S-24 (c/n 460, A50-15), S-25 (c/n 461, A50-33), S-26 (c/n 462, A50-21), S-27 (c/n 463, A50-12), S-28 (c/n 464, A50-4), S-29 (c/n 465, A50-22), S-30 (c/n 466, A50-18), S-31 (c/n 467, A50-2), S-33 (c/n 469, A50-34), S-35 (c/n 471, A50-23), S-37 (c/n 473, A50-1), S-39 (c/n 475, A50-9), S-40 (c/n 476, A50-31), S-41 (c/n 477, A50-10), S-45 (c/n 481, A50-32), S-46 (c/n 482, A50-19), S-47 (c/n 483, A50-5), S-48 (c/n 484, A50-28), S-49 (c/n 485, A50-14), S-50 (c/n 486, A50-16), S-51 (c/n 487, A50-8), S-53 (c/n 489, A50-13), S-54 (c/n 490, A50-26), S-55 (c/n 491, A50-20), S-56 (c/n 492, A50-29), S-57 (c/n 493, A50-6) en S-58 (c/n 494, A50-3). Het lot van het 36^e vliegtuig is niet bekend. Waarschijnlijk was het gebruikt voor onderdelen.

De Havilland Tiger Moth

De MLD verscheepte ook zes De Havilland Tiger Moths met de Tjinegara naar Australië. Dit waren waarschijnlijk vliegtuigen van de Vrijwilligers Vliegclub die waren gevoerd door de MLD. Na hun aankomst in Sydney werden de toestellen verkocht aan de RAAF.

De betreffende vliegtuigen waren PK-VVQ (c/n DHA453, RAAF A17-621), PK-VVR (c/n DHA464, A17-622), PK-VVS (c/n DHA465, A17-623), PK-VVT (c/n DHA466, A17-624), PK-VVU (c/n DHA467, A17-625) en PK-VVW (c/n DHA468, A17-626). De MLD had de registraties S-1 tot S-10

gereserveerd voor gevoerde Tiger Moths maar het is niet bekend of die registraties waren gebruikt voor de vliegtuigen hier beschreven.

Douglas DB-7B

Op 16 oktober 1941 had de MLD 48 DB-7Cs besteld die waarschijnlijk MLD registraties D-47 tot D-94 zouden moeten krijgen. De vliegtuigen waren c/n 6265 tot 6312 en waren, voor redenen niet bekend, door Douglas als DO-101 tot DO-148 geregistreerd. Hoewel het bekend is dat DO-104 was proefgevlogen door de US Navy, werden de vliegtuigen gevoerd en uiteindelijk geleverd aan de Soviet Union. Welke registraties ze daar hebben gekregen of wat hun uiteindelijk lot was, is niet bekend.

Als een vervanging van deze vliegtuigen, en ook als een erkenning van de toestand in Nederlands Indië, wezen op 24 december 1941 de Amerikaanse autoriteiten 32 DB-7Bs van een Britse bestelling aan voor Nederlands Indië. De MLD registraties D-95 tot D-126 werden gereserveerd voor deze vliegtuigen.

De eerste zes vliegtuigen kwamen op 27 februari 1942 met de Kota Baroe in Tjilatjap aan. Het is niet bekend welke MLD registraties deze vliegtuigen voerden maar het is aangenomen het D-95 tot D-100 was. De RAF registraties waren AL359 (c/n 2740), AL360 (c/n 2741), AL903 (c/n 3835), AL904 (c/n 3836), AL905 (c/n 3837) en AL906 (c/n 3838) (hoewel AL903 vanwege een administratieve fout ook AL901 (c/n 3833) zou kunnen zijn). Vliegtuig AL904 was gemonteerd en werd op 5 maart 1942 van Tjilatjap, waar de weg achter de haven gebouwen was verbreedt om als een startbaan te kunnen worden gebruikt, naar Tasikmalaja gevlogen. Tasikmalaja was het centrum waar alle bruikbaar materieel zou worden verpakt voor verzending naar Australië. Het vliegtuig was echter door de Japanners veroverd and werd uiteindelijk in Japan getest met de registratie J-D-A-1. De andere DB-7Bs bleven in Tjilatjap waar ze werden vernietigd door een bombardement, hoewel het is gesuggereerd dat de Japanners een of twee toestellen vliegbaar hebben gemaakt van geborgen onderdelen ofschoon er geen

bewijs hiervoor is. Tezelfdertijd waren er 22 DB-7B's onderweg naar Java op de Mapia (6), Tabinta (3), Tarakan (5), Tossair (3) en Weltevreden (5). Deze werden doorgestuurd naar Australië waar ze in maart en april 1942 aankwamen. De mogelijke MLD registraties zijn niet bekend en de vliegtuigen werden overgedragen aan de RAAF met registraties A28-1 tot A28-22. In feite, verschillende (namelijk A28-4, -5, -8, -9, -11, -12, -15, -16, -18 en -22) toestellen werden eerst afgeleverd aan het 18e (NEI) Squadron (ie de ML-KNIL). De ML-KNIL registratie van deze vliegtuigen, als inderdaad die registraties werden gegeven, is niet bekend. De laatste vier vliegtuigen bleven in de VS en gingen naar de USAAF. De registraties zijn niet bekend.

Vought-Sikorsky Kingfisher

In november 1941 bestelde de MLD 24 Vought-Sikorsky Kingfishers met registraties V-1/24. De bestelling was geplaatst via de US Navy als OS2U-3 met registraties 5966/5989. Toen de oorlog uitbrak waren de 24 vliegtuigen op weg naar Nederlands Indië op de Mapia (10), Tabian (7) en Weltevreden (7). Ze werden doorgestuurd naar Australië waar ze in maart en april 1942 aankwamen. Van deze werden 18 toestellen doorgeleverd aan de RAAF voor het 107th Squadron.

De betreffende details van deze vliegtuigen zijn V-7 (US Navy 5972, RAAF A48-8), V-8 (5973, A48-9), V-9 (5974, A48-10), V-10 (5975, A48-11), V-11 (5976, A48-12), V-12 (5977, A48-13), V-13 (5978, A48-14), V-14 (5979, A48-15), V-15 (5980, A48-16), V-16 (5981, A48-17), V-17 (5982, A48-7), V-18 (5983, A48-18), V-19 (5984, A48-1), V-20 (5985, A48-2), V-21 (5986, A48-3), V-22 (5987, A48-4), V-23 (5988, A48-5) en V-24 (5989, A48-6). De overige zes vliegtuigen, waarschijnlijk met de MLD registraties V-1 tot V-6, werden doorgeleverd aan de US Navy op Noumea waar ze waarschijnlijk werden gebruikt met de originele

registraties 5966/5971.

Consolidated Catalina

Gedurende februari en maart 1942 werden de Catalina's van de MLD uit Nederlands Indië weg gevlogen en op 10 maart 1942 waren er vijf in Rathmines, Australië. Dit waren Y-45, Y-49, Y-62, Y-69 en Y-71. Deze vliegtuigen werden niet overgedragen aan Australische of Amerikaanse autoriteiten maar bleven onder het beheer van de MLD. In mei 1942 werden ze naar Ceylon gevlogen om daar, met andere MLD Catalina's dienst te doen als een Nederlands detachement met de RAF.

In januari 1942 vijf MLD Catalina's werden overgegeven aan de US Navy's VP-22 squadron waar ze dienst deden met plaatselijk aangebrachte registraties 22-P-41/45 (andere vliegtuigen in dat squadron waren ook geregistreerd in het 22-P-xx formaat). Het is mogelijk dat Y-39, Y-41, Y-42, Y-43, Y-46 en Y-50 de betreffende MLD vliegtuigen waren, hoewel een van deze eerder by een bombardement op Morokrempangan was afgeschreven. VP-22 was op 11 januari 1942 in Ambon aangekomen en was uitgerust met een eerdere versie van de Catalina. Op 5 februari 1942 vloog het squadron naar Darwin, hoewel tegen die tijd alle vorige MLD vliegtuigen al verloren waren gegaan.

VP-22 gebruikte ook een Catalina met plaatselijk aangebrachte registratie 22-P-46. Volgens sommige bronnen was dit vliegtuig opgebouwd van MLD vliegtuig Y-42 en US Navy vliegtuig 22-P-12. Het was op 28 februari 1942 in gebruik gesteld en werd naar Australië gevlogen. Het is niet bekend wat er met dit vliegtuig is gebeurd. Op 2 maart 1942 liet VP-22 een Catalina met registratie 22-P-3 op Tjilatjap achter. Dit vliegtuig werd gerepareerd door MLD monteurs, en, met de registratie Y-3, werd het naar Australië gevlogen waar het op 7 maart 1942 aan de US Navy werd teruggegeven.

Bronnen:

E-mails van G. Birkett, 24 augustus 2004 en later, re shipping records

E-mails van P.C.Boer, 11 oktober 2004, 13 oktober 2004 en 15 oktober 2004, re L-12

E-mail van B. Livingstone, 11 oktober 2004, re L-12

Casius, G., Lockheed L-12/212, Dutch Decal, Zwammerdam, 2003, p. 7

Tornij, G., De Nederlands Mitchells, All Media, 1999
 E-mail van P.C. Boer, 12 oktober 2004, re B-25C
 Casius, G., Fighting Falcon - 1942 Vintage, SAFO # 30, januari 1984
 E-mail van P.C. Boer, 31 augustus 2004 en 16 september 2004, re P-40E
 E-mails van C. Busby en G. Birkett op 10 augustus 2004 en later, re ML-KNIL P-40E and SeaWitch details
 E-mail van P.C. Boer, 11 oktober 2004, re P-40E
 Tornij, G., De Seawitch bracht nog P-40's naar Java, op <http://home.hetnet.nl/~tornij>
 E-mail van G. Casius, 29 april 2004, re Buffalo
 E-mail van P.C. Boer, 11 oktober 2004, re Buffalo
 Casius, G., Brewster Buffalo's voor de Militaire Luchtvaart KNIL, Mars et Historica, Vol. 37.
 Geldhof, N., 70 Jaar Marineluchtvaart Dienst, Eisma, Leeuwarden, 1987, p. 194
 ADF Serials website (<http://www.adf-serials.com/>)
 Baugher, J., USAAS/USAAC/USAAF/USAF Aircraft Serials en US Navy/US Marine Corps Aircraft Bureau Numbers (<http://home.att.net/~jbaugher/>).
 Birkett, G., P40E/E-1 Operations in Australië Part 5, ADF Newsletter, December 2003
 Casius, G., Batavia's Big Sticks, Air Enthusiast 23, Aug/Nov 1983
 Casius, G. & Postma, T., 40 Jaar Luchtvaart in Indië, De Alk, Alkmaar, 1986
 Green, W., Swanborough, G., A-20 Havoc, A Douglas Great, Air Enthusiast 36, May/Aug 1988
 Tornij, G., De Nederlandse Ryans zwierven uit, (<http://home.hetnet.nl/~tornij1>)

Opmerking: Aanvullende informatie en correcties zijn welkom en kunnen gestuurd worden naar josheyman@hotmail.com.

Wil Zaagman jr.

Het bestuur heeft de droeve plicht u mee te delen dat zijn overleden de heren
 K.E. Heil, Elzenlaan 5, 7642 TX Wierden en
 M.J. Koolhaas, Stadionkade 40-III, 1077 VP Amsterdam.

De navolgende overige wijzigingen zijn aangebracht in de ledenadministratie:
 Nieuwe leden (en hun interessegebieden):

W.E. Bornhaupt, Europastraat 44, 6235 BW Ulestraten, tel. 043 - 364 99 79,
 e-mail w.bornhaupt@planet.nl (a5, a6, b3, b7 t/m b10);
 ir. A.J.P. van Duivendijk, Roucooppark 14, 2251 AW Voorschoten, tel. 071 - 561 50 67,
 e-mail keesvanduijf@xs4all.nl (algemeen);
 F.W. de Groot, Sint Antoniusstraat 69, 5144 AB Waalwijk, tel. 0416 - 34 72 31,
 e-mail freddy.degroot@wanadoo.nl (b1, c2, algemeen);
 S.J. van der Meer, Zeshoevenstraat 35, 5071 BM Udenhout, tel. 06 - 48 56 21 93,
 e-mail benjaminsjoerd@hotmail.com (c2, m.n. KL);
 V. Sanders, De Moriaan 78, 5688 ER Oirschot, tel. 0499 - 57 72 67,
 e-mail sanders22@zonnet.nl (a7, c2, algemeen);
 drs. L.Ph. Sloos, Walenburgerweg 13-c, 3039 AB Rotterdam, tel. 010 - 466 28 62,
 e-mail louisphsloos@zonnet.nl (a1 t/m a3, b1 t/m b4, c1, c4, c6).

Wijzigingen in aam en/of (post-) adresgegevens:

Paleis Het Loo Nationaal Museum, Koninklijk Park 1, 7315 JA Apeldoorn;
 C. van Doren, Lozerlaan 1199, 2544 LN 's-Gravenhage, tel. 070 - 366 84 32;
 L. Koekman, Beekerheide 8a, 5741 HC Beek en Donk, tel. 06 - 21 49 17 68;
 S. Kraak, Javastraat 60, 1782 DE Den Helder;
 S.C.P. Kreuger, Hyacintenvaan 34 rood, 2015 BD Haarlem, tel. 023 - 55 10 448,
 e-mail curtiss@hetnet.nl;
 A.G.M. van der Kroon, Jan Muschlaan 114, 2597 VA Den Haag, tel. 070 - 324 91 04;
 J.N. Lodders, Emdenmeen 68, 3844 ED Harderwijk, tel. 0341 - 43 23 26,
 e-mail j.n.lodders@planet.nl;
 Nederlandse Genealogische Vereniging, Postbus 26, 1380 AA Weesp, e-mail info@NGV.nl;
 K.H. Tjiam, Bonairestraat 8, 2612 GZ Delft, tel. 015 - 212 46 55, e-mail khtjiam@planet.nl.

Opgezegd per 1 januari 2005:

H.C. de Bruijn, Tulpentuin 12, Voorburg;
 G.J. van Ojen, Laan van Meerdervoort 920, 2564 AT 's-Gravenhage.

LIJST AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN:

Vetgedrukt zijn de resp. coördinatoren
E-mail adressen komen binnenkort op de site van Mars et Historia

- a1 Klassieke oudheid, Middeleeuwen **dr. R.P. de Graaf**, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal, 0318-527780
- a2 80-jarige Oorlog, de Republiek **drs. J.P.C.M. van Hoof**, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
- a3 Napoleontica, Belgische Opstand **drs. M. v.d. Hoeven**, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, 071-5412501
- a4 Eerste Wereldoorlog **dr. F. Snapper**, Burgemeester Patijnlaan 136, 2585 BM 's Gravenhage
- a5 Tweede Wereldoorlog **E.H. Brongers**, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, 045-5242962
- a6 Krijgsverrichtingen in de
voormalige overzeese
gebiedsdelen (niet KNIL)
- a7 Vredesoperaties **B.E. Stuit**, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl
- b1 Krijgsgeschiedenis te land **drs. J.P.C.M. van Hoof**, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
- b2 Korpsgeschiedenis **drs. J.P.C.M. van Hoof**, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
- b3 KNIL **T. Broos**, Zuid-Oostsingel 23, 4611 BB Bergen op Zoom, 0164-242097
- b4 Vestingwerken **drs. J.P.C.M. van Hoof**, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
- b5 Schutterijen **A. Kok**, Balistraat 86c, 2585 XW 's Gravenhage, 070-3466135
- b6 Wiel- en rupsvoertuigen **M.C. v.d. Hoog**, Surinamestraat 40, 2585 GK 's Gravenhage, 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, 023-5291324
W. den Dunnen, Jaagpad 61, 2288 CH Rijswijk, 015-2129900
- b7 Zeegeschiedenis **dr. S.J. de Groot**, Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Zuid, 023-5370769
- b8 Gouvernementsmarine
- b9 Mariniers **B.E. Stuit**, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl
- b10 Schepen en vaartuigen
- b11 Luchtvaartgeschiedenis **dr. P.C. Boer**, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom, 0164-230851
- b12 Luchtvaartuigen **R.J. Heesterbeek**, Prof. Lorentzlaan 237, 3769 GE Soesterberg, 06-15515563
- c1 Uniformen **F.A.Th. Smits jr.**, Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, 070-3873961
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn, 055-3661706
- c2 Emblemen **B.C. Cats**, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, 035-6913563
Ing. R.C. Kuenen, Hoogeind 11, 4817 EG Breda, 076-5205930
- c3 Onderscheidingen **H.G. Meijer**, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, 0478-582992
B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Limmen, 072-5053896
- c4 Tinnen figuren **E.P.M. Heldens**, Frans van Mierislaan 14, 1399 GD Muiderberg, 0294-261168
- c5 Gedenktekens **drs. J.A. Bom**, Storm van 's Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, 070-5118624
- c6 Traditie, ceremonieel **P. v.d. Burg**, Park Sparrendaal 102, 3972 LC Driebergen, 0343-517588
- c7 Vlaggen, vaandels, standaarden **W.L. Plink**, Midachten 53, 8162 CK Epe, 0578-612138
- c8 Militaire muziek **mr. R.A. Schimmel**, Jan Muschlaan 242, 2597 VE 's Gravenhage, 070-3246568
- c9 Militaire genealogie **J.W.H. van Campen**, Weidebloemenweg 73, 9302 AC Roden, 050-5018214
- c10 (Vuur)wapens, geschut **G.D. Klein Baltink**, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, 0575-529156

**DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS
ORGANISEERT IN 2004 DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:**

26 juni 2005

De vaste locatie voor de beurzen is:
Sporthal "De Meent", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun partners hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers € 2,50 p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN

Joop de Blij - Overdag: 015-2602199 - na 18.00 uur 015-2121858

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:

Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 10-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186-602338